

T. C.

**RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**NEVBAHTÎ'NİN FIRAKU'Ş-ŞÎA ADLI ESERİNE
GÖRE ŞÎA VE GÖRÜŞLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

Mahmut Sinan ALBAYRAK

**Dr. Öğr. Üyesi Ümit ERKAN
Danışman**

**RİZE
2019**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalında, Mahmut Sinan ALBAYRAK tarafından hazırlanan *Nevbahtî'nin Fıraku's-Şîa Eserindeki Şîa'nın Temel Görüşleri* başlıklı bu çalışma, 27.06.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği başarıyla bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR

Kabul/Red

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ümit ERKAN

Kabul/Red

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Aydın BAYRAM

Kabul/Red

8 / 7 / 2019

İmza
Doç. Dr. Ahmet YANIK
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Bu tezdeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı bildiririm. İfade ettiklerimin aksi ortaya çıktığında ise her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim. 27.06.2019

(İmza)

Mahmut Sinan ALBAYRAK

ÖN SÖZ

İslam mezheplerinden günümüzde etkinliğini aktif bir şekilde sürdüren ve İslam toplumunun bir kolu olan Şîa'nın incelenip temel argümanlarının araştırılması, önem atfettikleri dini değerlerin anlaşılması bakımından önemlidir. Nitekim hem Sünnî hem Şîî araştırmacılar tarafından bugüne kadar Şîa üzerinde çok fazla çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu minvalde yapılacak her çalışmaya mezhepler tarihi açısından hala daha gereksinim vardır.

İslam Mezhepleri Tarihinin temel kaynaklarından çoğu Şîa ile ilgili konuları ele alırken tarafsızlık açısından ele almakta ve Şîa'yı ötekileştirmektedir. Şîî fırkaları ele alan ve bu noktada Şîa'nın ilk dönem eserlerinden ve ana kaynaklarından biri olarak gösterilen *Fıraku'ş-Şîa* adlı eserde, Resûlullah'tan sonra fırkaların çıkış noktalarına değinilerek, bu fırkaların ve grupların görüşleri, liderleri, mensupları, diğer fırkalarla olan benzer tarafları ve farklı yönleri ele alınmaktadır.

Bu nitelikleri dolayısıyla çalışma konumuz olarak seçtiğimiz bu eser üzerindeki araştırmamızın ilk bölümünde Mezhepler tarihinde ve Şîî âlimleri katında saygın bir yeri olan Nevbahtî'nin hayatı, eserleri, hocaları ve ilmi geçmişi ifade edildikten sonra, tezin asıl kaynağını teşkil eden *Fıraku'ş Şîa* adlı eserin, içeriği, nüsha bilgisi ve fırkaları ele alış şekli kısaca değerlendirilmektedir.

İkinci bölümde ise; *Fıraku'ş-Şîa* eserindeki bütün Şîî fırkaların ve grupların görüşleri, iman ve ibadet esasları halinde iki temel başlık altında ele alınmaktadır. İman esaslarını teşkil eden birinci başlıkta, Şîî fırkaların ve grupların görüşleri; Tevhid, Nübüvvet, İmâmet, Adalet ve Meâd kavramları ekseninde ele alınmaktadır. İbadet esaslarını oluşturan ikinci başlıkta ise; *Fıraku'ş-Şîa*'da tespit edilen ve ibadet kabul edilen Şîî fırkaların uygulamaları ele alınmaktadır.

Bu çalışmada konunun tespiti, hazırlanması, içeriğin tetkik edilmesi ve olgunlaşması noktasında yardımlarını esirgemeyen, çalışmanın gerekli düzenlemelerini yapan değerli danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Ümit ERKAN'a, tez hazırlama sürecinde fikirlerinden istifade ettiğimiz, gereken yönlendirmeleri ve eleştirileri bağlamında katkı sağlayan Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR hocama, tezimizi baştan sona okuyarak eksik yönlerini tespit edip tashih

etmemize yardımcı olan Dr. Öğretim üyesi Kadir TAŞPINAR hocama ve bu minvalde Arş. Gör. Mustafa YÜCE'ye, Arş. Gör. Seyfullah KARA'ya, YL Öğr. M. Şemsi BALAT'a, tezimizin her aşamasında ilgi ile takip edip destek sağlayan ancak ismini zikredemediğim tüm hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunuyorum. Bugünlere gelmemize vesile olan aileme, çalışma boyunca bıkmadan usanmadan bana destek veren eşime ve çocuklarıma ayrıca teşekkürlerimi sunuyorum.

Mahmut Sinan ALBAYRAK

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	2
ETİK BEYAN	3
ÖN SÖZ	4
İÇİNDEKİLER.....	6
ÖZET	8
ABSTRACT	9
KISALTMALAR.....	10
GİRİŞ	11

BİRİNCİ BÖLÜM

I. NEVBAHTÎ’NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	19
A. Hayatı	19
B. Eserleri.....	20
C. Nevbahtî’nin Günümüze Ulaşan Eseri: Fıraku’ş-Şîa	22
1. Fıraku’ş-Şîa’nın Nüsha ve Neşir Bilgisi.....	22
2. Fıraku’ş-Şîa’nın Muhtevası	22

İKİNCİ BÖLÜM

II. ŞÎA VE GÖRÜŞLERİ	25
A. Şîa.....	25
1. Şîa Kavramı	25
2. Şîa’nın Oluşumu	26
3. Şîa Fırkaları ve Kolları	28
B. Fıraku’ş-Şîa’ya Göre Şîa ve Görüşleri	29
1. İman Esasları.....	29
a. Tevhid	30
1). Sıfatlar	33
2). Teşbih ve Tecsim	39

3). Hulûl.....	51
4). Bedâ.....	54
b. Nübüvvet.....	57
c. İmâmet	63
1). İmâmet'in Önemi ve İmam'ın Seçilmesi	64
2). Hz. Ali'nin İmâmetini Delillendirme	68
3). Soy ve Vasiyyet	71
4). Gaybet.....	88
5). Masumiyet	93
6). Fazilet	95
7). Bilgi	98
8). Takiyye	102
9). Mehdîlik.....	104
10). Sahabe.....	109
d. Adalet.....	114
e. Meâd	115
1). Tenâsüh.....	120
2). Rec'at.....	129
2. İbadet Esasları.....	135
SONUÇ	139
KAYNAKLAR.....	143
ÖZGEÇMİŞ.....	156

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ümit ERKAN

Hazırlayan: Mahmut Sinan ALBAYRAK

Yıl: 2019

Sayfa Sayısı: 156

ÖZET

NEVBAHTÎ'NİN FIRAKU'Ş-ŞİA ADLI ESERİNE GÖRE ŞİA VE GÖRÜŞLERİ

Nevbahtî'nin *Fıraku'ş-Şîa* adlı eserindeki Şîî fırkaların tevhid, nübüvvet, imâmet, meâd, adalet ile ilgili görüşleri ve ibadet esasları bağlamında incelenmesi ve anlaşılması amacıyla hazırlanan bu çalışma, fırkaların inançlarını ve uygulamalarını objektif olarak ele almaktadır. Eserde adı geçen fırkalar ve bu fırkaların imamları incelendiğinde, Şîa mensuplarının kendi içlerinde birçok konuda temel dayanakları olan İmâmet dahil hemen hemen hiçbir görüşlerinde ortak fikre sahip olmadıkları, hatta birbirlerini tekfirle itham ettikleri görülmektedir. Bütün bu farklı fikir ve yorum farklılıkları, imâmet bağlamında insan unsuru üzerinde yoğunlaşmaktadır. Diğer taraftan Şîî düşüncenin ortaya çıktığı döneme, dönemin şartlarına, çevre faktörüne, örf, adet ve geleneklere göre değişiklik gösterdiğini ifade etmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Nevbahtî, Fıraku'ş-Şîa, Şîa, Şîî Fırkalar, İmâmet.

Recep Tayyip Erdogan University Graduate School of Social Sciences

Department: Basic Islamic Sciences

Thesis Type: Master Thesis

Supervisor: Dr. Ümit ERKAN

Author: Mahmut Sinan ALBAYRAK

Year: 2019

Pages: 156

ABSTRACT

SHIA AND IT'S OPINIONS ACCORDING TO NEVBAHTI'S BOOK CALLED FIRAKU'S-SHIA

This study, which was prepared to examine and understand the Shiite parties in the work of Firaku's-Shia in Nevbahtî and the opinions of tawhid, prophethood, imamat, mead, justice and principles of worship considers beliefs and practices of the sects objectively. When the imams of these parties are examined, it is observed that the members of Shia have different opinions on many subjects within themselves, and they have no common opinion in almost any opinion, including the Imamat, which is the basic basis, and even they accuse each other of takfeer. In all these different ideas and interpretations, he focuses on the human element in the context of imamat. On the other hand, it is possible to state that Shiite thought changed according to the period, the conditions of the period, environmental factor, customs and traditions.

Keywords: Nevbahti, Firaku's-Shia, Shia, Shia Parties, Imamat.

KISALTMALAR

a.e.	:	Aynı eser
b.	:	Bin, İbn
bk.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
Dr.	:	Doktor
d.	:	Doğumu
ed.	:	Editör
haz.	:	Hazırlayan
Hz.	:	Hazreti
H.	:	Hicri
M.	:	Miladi
nşr.	:	Neşreden
ö.	:	Ölüm tarihi
r.a	:	Radıyellahu anh
thk.	:	Tahkik eden
trc.	:	Tercüme
ts.	:	Tarihsiz
vb.	:	Ve benzeri
vd.	:	Ve diğerleri
yy	:	yüzyıl

GİRİŞ

Problem Durumu

İslam Mezhepleri Tarihinin temel kaynaklarında objektiflik sorunu ve Şîa'nın görüşlerini temellendirmede, fırkaların delillendirme yöntemlerinin farklılık arz etmesi önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum mezhepler tarihi açısından eleştiriye açıktır. Hasan b. Musa en-Nevbahtî'nin (ö. 301/912; 310/922), eseri *Fıraku's-Şîa'yı*, fırak müellifleri Şîa'nın temel kaynaklarından biri olarak kabul etmektedir. Şîa'nın günümüze kadar ulaşan en eski eserlerinden biri olan ve kendisine en fazla değer verilen, atıfta bulunulan eserleri arasında yer almaktadır. Bu temel kaynak, makâlât türü eserler arasında Şîî fırkaları ayrıntılı bir şekilde ele alan ilk eserlerdendir. Nevbahtî bu eserinde Şîa'nın İmâmiyye koluna mensup olmasına rağmen tarafsızlığını korumaya çalıştığı görülmektedir. Hz. Peygamberin vefatından başlayarak ilk oluşum safhasından on birinci imama kadar teşekkül eden fırkaları ve alt gruplarını, fırkanın adı geçtikçe ve konu ile bağlantılı oldukça ele almaktadır. Mutedil bir Şîa mensubu olmasına rağmen teşbih, tecsim, hulûl vb. noktalarda, Şîî fırkaların aşırı fikirlerini ve davranışlarını belli metodik bir tasnif sisteminden ziyade karışık bir şekilde eserinde ele almaktadır.

Tarihten günümüze İslâm ümmeti içinde özellikle benimsediği İmâmet inancı ile Ehl-i Sünnet'ten farklı düşünen ve mezhebin toplumsal karşılığı anlamında da ikinci sırada Şîa yer almaktadır. İmâmet siyasi ve itikadî yönden İslâm mezhepleri tarihinde mücadelelere sebep olmuştur. Şîa eksenli sorunlara tarihte meydana gelen çeşitli hadiseler ve bu çerçevede onların benimsediği görüşler sebep olmuştur. Şîa'nın siyasi ve itikadî yönde benimsediği görüşleri, Şîî âlimlerinin yanında diğer âlimler de eserlerine almıştır. Bugün Şîa'nın daha iyi anlaşılması ve tarihi süreçte gelişen olayların ve fikirlerin, İslâm mezheplerinin klasik kaynaklarında nasıl yer aldığının ve aktarıldığının bilinmesi önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmanın Amacı

İslam Mezhepleri Tarihinin klasik kaynaklarının oluşmasında dönemin şartlarının etkili olduğu görülmektedir. Müellif eserini oluştururken, bağlı olduğu mezhep ekseninde onu ele alması, tarafsız kalmaması, ötekileştirmesi, objektif olmaması ve karşı taraf hakkında bazen de mesnetsiz ithamlarda bulunması mezhepler tarihinde karşılaşılan temel problemler olarak görülmektedir.¹

Bu problemler mezhepsel bakış açısından kaynaklanmaktadır. Tarih içinde varlığı bilinen ve günümüze kadar ulaşan mezheplerin mensupları, kendi görüşlerinin doğruluğunu savunmak diğerlerini ise eleştirmek gayesiyle eserler kaleme almaktadır. Mezheplerin bilinmesi, anlaşılması ve kaynak olması noktasında eserlerinde sübjektif yaklaşım tarzı etkili olmaktadır. *Fıraku's-Şîa* klasik eserler içinde on iki imam Şîliğinin ilk üç asırlık tarihine ışık tutması bakımından ön plana çıkmaktadır. Eseri kendi döneminde ve daha sonraki dönemlerde makâlât yazarlarının objektif kabul etmesi, atıflar yapması eserin incelenmesinin amaçları arasında yer almaktadır. İslâm mezhepleri tarihinin ilk kaynaklarından biri olan Nevbahtî'nin *Fıraku's-Şîa* adlı eserinin tarafsız kaleme alındığının iddia edilmesi ve kendinden sonraki eserlere kaynaklık ettiğinin bilinmesi bu eserin incelenmesini son derece önemli kılmıştır.

Şîî bir âlim olan Nevbahtî'nin eserinde dönemin Şîî bakış açısı ortaya konulacaktır. Şîa, Ehl-i Sünnet'ten sonra en çok mensubu olan, özellikle benimsediği imâmet inancı ile farklı bir düşünce sistemini ortaya koyan bir mezheptir. Sünnîler ve Şîîler arasındaki hilafet meselesi bugün de siyasi ve itikadi çekişmeler çerçevesinde sürüp gitmektedir. Çalışmada, İslam mezhepleri tarihinin ve Şîa'nın temel kaynaklarının en önemlilerinden birisi sayılan *Fıraku's-Şîa*'da, Şîî fırkaları ve alt gruplarının Şîa'nın temel görüşlerini ortaya koyduğu belli konu başlıklarına göre görüşlerini ortaya çıkarmak temel hedeflerimiz arasında yer almaktadır. Bu hedefimizi gerçekleştirirken ortaya çıkan görüşlerin tezimizde kullandığımız; Eş'arî-Mu'tezilî, Hanefî-Mâtürîdî ve Şîî (Zeydî, İsmâilî ve İmâmî) farklı geleneklerden gelen klasik kaynaklarla kıyaslaması ve değerlendirmesi yapılacaktır. Bu şekilde İslâm mezhepler tarihinde özellikle Şîî fırkalarını tanıma

¹ Mehmet Ali Büyükkara, "Bir Bilim Dalı Olarak İslam Mezhepleri Tarihi ile ilgili Metodolojik Problemler", *İslam Mezhepleri Tarihinde Usûl Meselesi içinde*, ed. Mazlum Uyar, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 468-477.

açısından ciddi bir öneme sahip *Fıraku'ş-Şîa'nın* tutarlılığı, makâlât eserlerindeki bilgilerle ne şekilde örtüştüğü ortaya çıkmış olacaktır.

Araştırmanın Önemi

Nevbahtî'nin *Fıraku'ş-Şîa* adlı eseri İslam Mezhepleri Tarihinin klasik eserleri içinde İmâmiyye Şîliğini merkeze alarak on iki imam Şîliğinin ilk üç asırlık tarihine ışık tutan temel bir kaynak olma özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Fırak türü eserlerde genelde objektiflikten uzak bir tavır sergilenmektedir. Karşı tarafla ilgili düşüncelerde bazen itham, bazen de tahrif boyutuna varılmaktadır. Ancak Nevbahtî eserinde fırkaları ele alırken Gulat fırkalar Sebeiyye, Hattâbiyye vd. görüşlerini de ele alarak bütün olayları aktarma yöntemini tercih etmektedir. “73 Fırka hadisine”² diğer fırak müellifleri büyük önem atfederken, Nevbahtî bu hadise hiç değinmemektedir. Ayrıca daha sonraki dönemde gerek Ehl-i Sünnet gerekse Şîa müelliflerinin fırak olaylarını aktarırken onun bilgilerinden istifade etmesi büyük önem taşımaktadır.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Çalışmada, hicri IV. asrın başlarında vefat eden Nevbahtî'nin kaleme aldığı *Fıraku'ş-Şîa* adlı eserden yola çıkarak, Şîî fırkaların görüşleri; Tevhid, Nübüvvet, İmâmet, Adalet, Meâd ve İbadet esasları ekseninde tespit edilip ele alınmaktadır. Bu görüşlerle ilgili klasik dönemlerdeki eserlerden elde ettiğimiz bilgilerle, Şîî eksenli eserlerden ve çağdaş eserlerden konu bağlamında fırkaların görüşleri ve düşünceleri de ele alınmaktadır. Bu noktada eserde geçen Şîî fırkaların; müellifin kendisinden sonraki fırak eserleri bağlamında; Eş'arî-Mu'tezilî, Hanefî-Mâtürîdî ve Şîî (Zeydî, İmâmî ve İsmâilî) gelenekten gelen farklı klasik eserlerle kıyaslanıp değerlendirmeleri yapılmaktadır.

Şîa'nın tarihi seyri içinde Hz. Ali'den sonra oluşan bütün mezhep ve alt fırkaların fikir beyanları ile diğer fırak kaynaklarında geçen Şîî mezhep ve fırkaların benzer ve farklı yönleri böylece ortaya çıkmış olacaktır. Bu bağlamda fırkaların

² Kadir Gömbeyaz, “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/ 2 (2005): 147-160.

görüşleri, Keysâniyye, Zeydiyye, İmâmiyye ve Gâliyye alt başlıkları halinde ele alınacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

İslam tarihinde sergiledikleri tutumlar ve inançlar, siyasi ve itikadi gelişmeler neticesinde tarihi süreçte ümmet içinde farklılıklar olmuştur. İnanç noktasında onların benimsedikleri fikirlerini mezhepler karşılamakta ve onları İslam şemsiyesi altında aynı noktada buluşturmaktadır. Mezheplerin taşıdığı bu misyonun temel inanç ve ibadet esasları bağlamında fırkaların bu esasları nasıl ifa ettiklerini Nevbahtî'den ve fırak literatürünün aşağıda zikredilen diğer klasik kaynaklarından tahkik ederek aktarım yapılmıştır.

Yaptığımız çalışma hicri dördüncü miladi onuncu asırda vefat eden Nevbahtî'nin *Fıraku's-Şîa* eseri merkezindedir. Bu çalışma kıyaslama yöntemi ile, Eş'ârî-Mu'tezilî, Hanefî-Matüridî ve Şîî (Zeydî, İsmâilî, İmâmî) geleneklerden birer kaynak eser taranarak yapılmıştır.³ Araştırmada esas alınan *Fıraku's-Şîa*'daki ve diğer kaynaklardaki Şîa'nın görüşleri dikkatlice taranarak, mezhebin görüşlerinin ortaya çıkarılması ve Nevbahtî'nin verdiği bilgilerin onlarla ne şekilde örtüştüğü veya farklı bilgilerin olup olmadığı kıyaslama yöntemi ile tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tezimizde öncelikle Nevbahtî'nin hayatı, fikirleri ve eserleriyle beraber araştırmanın temelini oluşturan *Fıraku's-Şîa* hakkında bilgiler sunulmuştur. Bununla genel manada konuya hâkim olunması hedeflenmiştir. Mezhepler ekseninde tasnif yapılarak, Şîa ve görüşleri tevhid, nübüvvet, imâmet, adalet ve meâd konularını kapsayan iman esasları ile ibadet esasları ana başlıkları çerçevesinde incelenmiştir. Her bir başlık kavram olarak ele alındıktan sonra Ehl-i Sünnet'in, Mu'tezile'nin ve Şîa'nın görüşleri genel olarak verilmiştir. Bu görüşlerden sonra Nevbahtî'nin konu ile ilgili beyanı bulunması halinde o da aktarılmıştır. Görüşlerin ortaya konmasında Nevbahtî'nin genel anlamda Şîa'nın tasnifinde tercih ettiği Keysâniyye, Zeydiyye, İmâmiyye, Gâliyye sıralaması dikkate alınmıştır. Bunlardan teşekkül eden diğer grupların görüşleri ana mezhebin

³ Sönmez Kutlu, “İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Meselesi-1” içinde, ed. İsmail Kurt-Seyit Ali Tüz, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 401-411.

içerisinde sıra gözetilerek ele alınmıştır. Mezheplerin görüşlerinde kıyaslama yaparken *Fıraku's-Şîa* 'daki bilgiler merkeze alınarak farklı geleneklerden gelen bilgilerle ve kısmen de olsa güncel çalışmalarla karşılaştırılarak değerlendirilmesi yapılmıştır.

İslam mezhepleri tarihi araştırmalarında önem arz eden objektif, betimleyici ve karşılaştırmalı bir tahlil yöntemi izlenmiştir. Olayların ve düşüncelerin ortaya çıkarılmasında fikir-hadise irtibatına dikkat edilmiş, anlayıcı-yorumlayıcı bir metotla temel kaynaklardan istifade edilmiştir.⁴

Araştırmanın Ana Kaynakları

Mezhepler tarihinin günümüze ulaşan en eski kaynaklarından biri olan *Fıraku's-Şîa* odaklı yapılan bu eser çalışması klasik dönem mezhepler tarihi kaynaklarını kullanmayı ilke edinmektedir. Şîiliğin temel görüşlerini ele alırken klasik kaynaklar ekseninde çalışmanın ana merkezindeki ilk kaynak:

Nevbahtî'nin *Fıraku's-Şîa* adlı eseridir. Bunun yanında Şîa'nın görüşlerini aktarmada ve açıklamada eserimizdeki bilgileri analiz için, tezimizde farklı geleneklerine ait eserlerle karşılaştırmak için kullanılan kaynaklar şu şekildedir:

Şîî-Zeydî gelenekten; Kâsım b. İbrahim b. İsmâil b. İbrahim b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Talib er-Ressî (ö. 246/860), *Mecmûu Kütüb ve Resâili'l-İmâm el-Kâsım b. er-Ressî*,

Eş'ar'î-Mu'tezilî gelenekten; Nâşî el-Ekber el-Enbârî (ö. 293/905-906), *Mesâilü'l-İmâme ve Muktetafât mine'l-Kitâbi'l-Evsat fi'l-Makâlât*,

Şîî-İmâmî gelenekten Ebû'l-Halef Sa'd B. Abdillâh el-Eş'arî el-Kummî (ö. 301/913), *Kitabu'l- Fırak ve'l-Makâlât*: Bu eser rical kitaplarında Makâlâtü'l-İmâmiyye⁵ adıyla geçmekte ve bu eser, Nevbahtî'nin *Fıraku's-Şîa* adlı eseriyle benzerlik göstermektedir. Fırak geleneğindeki bu iki eserin tek kitap halinde olan 1412/1992 Kahire baskılı bir nüshası da Nevbahtî ve Kummî adıyla çalışmamızda kullanılmıştır.

⁴ Hasan Onat, *Emeviler Dönemi Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîiliği* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 14-16.

⁵ Ebu Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî et-Tûsî, *"el-Fihrist"*, thk, Şeyh Cevad Kayyumi, (Kum: Müessesetül Neşril İslami, 1997), 135.

Hanefî-Mâtürîdî gelenekten; Ebû Mûtî Mekhûl b. el-Fazl en-Nesefî (ö. 318/930), *Kitâbu'r-Redd'alâ ehli'l-Bida' ve'l-Ehvâ*,

Şîî-İsmailî gelenekten; Ebu Hâtîm Ahmet b. Hamdân er-Razî (ö. 322/934), *Kitâbu'z-Zîne fi'l-Kelimâti'l-islâmiyyeti'l-Arabiyye*,

Şîî-İmâmî gelenekten; Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî Şeyh Sadûk (ö. 381/991), *Risâletu'l-İ'tikadât-İmâmiyye*,

Şîî-İsmailî gelenekten; Ebu Temmâm (4./10. Yüzyıl ortaları), *Bâbu's-Şeytân min Kitâbi's-Şecere*,

Şîî-İmâmî gelenekten; Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed Şeyh Müfid (ö. 413/1022), *Evâilu'l-makalât fil-mezâhibi ve'l-muhtarât*,

Eş'ar'î-Mu'tezilî gelenekten; Ebû Mansûr Abdülkahir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38), *el-Farâğ Beyne'l-Fırâğ ve Beyânü'l-Fırâti'n-Nâciye*,

Şîî-İmâmî gelenekten; Şerif el-Murteza (ö. 436/1044), *el-Fusûlu'l-Muhtare mine'l-Uyun ve'l-Mehâsin*,

Sünnî-Zahirî gelenekten; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî (ö. 456/1064), *el-Fasl fi'l-Milel ve'l Ehvâ ve'n-Nihal*.

Hanefî-Mâtürîdî gelenekten; Ebu Muhammed Osman b. Abdullah b. El-Hasen El-İraki El Hanefî(6. /12. Yüzyıl başları), *El-Firaku'l-Müfterika Beyne Ehli'z-Zeyğ ve'z Zandaka*,

Eş'ar'î-Mu'tezilî gelenekten; Abdülkerîm eş-Şehristânî (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*.

İslam mezhepleri tarihinin temel klasiklerinde meseleyi bir örnekten yola çıkarak ele alan çalışmalar çok azdır. Bu konuda yapılan çalışmaların en önemlilerinden biri *Klasik Dönem Mezhepler Tarihi Kaynaklarının Objektifliği "İmâmiyye Şî'ası Örneği"*⁶ dir. Eş'ariyye ve Mu'tezile klasik kaynakların İmâmiyye hakkında verdiği bilgilerle, Şîî gelenekteki diğer kaynaklar arasında kıyaslama yapılarak objektiflik yönü değerlendirilmektedir. Klasik kaynaklar ve özellikleri ile ilgili diğer bir çalışmada ise; *"Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar Ve*

⁶ Ahmet İshak Demir, *Klasik Dönem Mezhepler Tarihi Kaynaklarının Objektifliği* , (Rize: STS Yayınları, 2011).

Özellikleri, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı"⁷ kıyaslama yapmadan fırak geleneğinde yer alan eserleri ve özelliklerini anlatılmaktadır.

İslam mezhepleri tarihinde usulle ilgili yapılan çalışmalarda klasik dönem kaynaklarında karşılaşılan problemlere kısaca değinilmiş, fakat ayrıntılı bir şekilde mesele ifade edilmemiştir.⁸ Fırak geleneği ve bu geleneğe ait eserlerle ilgili bazı özellikler ve farklılıklar zikredilmiştir. Bunun yanında fırak gelenekleri "*Hanefi-Mâtürîdî Fırak Geleneği Bağlamında Mezheplerin Tasnif Meselesi*"⁹ konusu ile ele alınmış, bu geleneklerin özellikleri ve diğer geleneklerden farklılıkları beyan edilmeye çalışılmıştır. Buna tez çalışması; "*Şehristânî'nin el-Milel ve'n-Nihal Adlı Eserine Göre Şîa ve Görüşleri*" örnek gösterilebilir.¹⁰

Klasik kaynaklardan Şîa örneğine yönelik; "*İbn Hazm'ın Gulat Anlayışı ve Gâli Fırkalar*"¹¹ ve "*Eş'arî'ye Göre Şîi Fırkalar*"¹² çalışmaları konuyu bir örnek üzerinden izah etmektedir. Ele alınan fırkalar, ilgili eserdeki haliyle ifade edilirken aktarılan bilgilerin diğer geleneklerle kıyaslaması yapılmamaktadır.

"*Nevbahtî'nin Fıraku's-Şîa'sında Şîi Mezheplere Yaklaşımı*", çalışmasında ise Şîi mezhepler ve alt fırkalarının Hz. Peygamberden sonraki tarihi yüzeysel olarak ele alınmış imâmet ekseni etrafında görüşleri ifade edilmiştir. Çalışmanın farklı geleneklerle mukayesesi, fırkaların ve alt gruplarının düşünceleri tevhid, nübüvvet vd. çerçevesinde belirtilmemiştir. İman ve ibadet esasları gibi önem addettiğimiz temel Şîi görüşlerini beyan eden konularına da değinilmemiştir.¹³

⁷ Osman Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, (Ankara: Hititkitap Yayınevi, 2008), 25-43; Osman Aydın vd. "*Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*", ed. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 17-348.

⁸ Sönmez Kutlu, "İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu", *İslam Mezhepleri Tarihinde Usûl Meselesi içinde*, ed. Mazlum Uyar, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 391-441; Mehmet Ali Büyükkara, "Bir Bilim Dalı Olarak İslam Mezhepleri Tarihi ile ilgili Metodolojik Problemler", *İslam Mezhepleri Tarihinde Usûl Meselesi içinde*, ed. Mazlum Uyar, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 441-491.

⁹ Muzaffer Tan "Hanefi-Matürîdî Fırak Geleneği Bağlamında Mezheplerin Tasnifi Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49/2 (2008): 121-152.

¹⁰ Mustafa Yüce, "*Şehristânî'nin el-Milel ve'n-Nihal Adlı Eserine Göre Şîa ve Görüşleri*", (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2018).

¹¹ Adem Sezgin Uzun, "İbn Hazm'ın Gulat Anlayışı ve Gâli Fırkalar" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013).

¹² Enver Günaydın, "*Eş'arî'ye Göre Şîi Fırkalar*" (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2010).

¹³ Adem Özkurt, "*Nevbahtî'nin Fıraku's-Şîa'sında Şîi Mezheplere Yaklaşımı*", (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2009).

Zikredilen Şîa eksenli çalışmalarla elinizdeki tez çalışmasının benzer yönleri olabilir. Ancak farklı müelliflerle mukayese yapıldığından muhteva ve yöntem açısından bu çalışma özgünlük arz etmektedir. Klasik kaynaklar bağlamında yukarıda zikredilen eserlerden Şîa ve alt fırkaları hakkındaki bilgiler esas alınarak bu bilgilerin mukayesesi yapılmaktadır. Bu eserlerin tercih edilmesinin temel gayesi farklı geleneklerden olmalarıdır. Buradan hareketle *Fıraku'ş-Şîa*'da yer alan fırka ve gruplarla ilgili aynı meselelere onların nasıl yaklaştığı, ele aldıkları konularda farklı gelenekten gelmeleri sebebiyle ne oranda benzerlikleri olduğu, nerelerde farklılar olduğu, çeliştikleri veya birleştikleri noktalar ele alınarak, konu bütünlüğü sağlanmaya çalışılmaktadır. Tezde gelenekler arasındaki farklılıklar ortaya çıkartılarak muhteva bakımından incelenen eserin objektiflik durumu tespit edilmektedir. Şîî mezheplerinin durumlarına vukufiyet sağlanacaktır. Bu fırkalarla ilgili iddiaların karşılığının olup olmadığının anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır. Çalışma Şîî müelliflere yöneltilen subjektif yaklaşım tarzı ve ön yargıların Nevbahtî için olup olmadığı şeklindeki zihinlerde yer alan soruların cevap bulmasına da katkı sağlayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. NEVBAHTÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

A. Hayatı

Fıraku's-Şîa yazarının asıl adı Ebu Muhammed el-Hasan b. Ebi'l-Hasan Musa b. Ebi'l-Hasan Muhammed b. el-Abbas b. İsmail b. Ebi Sehl b. Nevbaht el-Müneccim el-Bağdâdî'dir.¹⁴ Nevbaht¹⁵ müneccimliği ile meşhur olan farslı bir adama verilen Farsça bir isimdir.¹⁶ Nevbaht ailesi Emevilerin son devrinde Abbasilerin ilk dönemlerinde sarayda müneccim ve mütercim olarak görevlerini ifa etmiştir. Bağdatta üçüncü hicri asrın ortalarında dünyaya gelen Hasan b. Musa en-Nevbahtî'nin ölüm tarihi kesin olmamakla birlikte (H. 301/M. 912 ile 310/922) tarihleri arasında olduğu tahmin edilmektedir. Aile olarak bilgin bir ailenin çocuğu olan Hasan b. Musa ecdadının şanına, atalarının ilmine, amcalarının ve dayılarının kültürüne, ailesinin şerefine ve sülalesinin güzel hasletlerine varis olmuş âlim bir şahsiyettir. Tabakat âlimleri, güvenilir bilginler, ondan övgüyle bahsetmişlerdir. Örneğin et-Tefrişi, *Nakdûr-ricâl*'inde, el-Hilli, *Hulasa*'sında onu şu sözlerle överler. Hasan b. Musa Ebu Muhammed Nevbahtî üçüncü asırdan önce ve sonra akranları arasında kendini kabul ettirmiş meşhur bir kelim bilginidir. Nevbahtî için; o, mütakellimdir ve filozoftur demişlerdir. İmâmiyye mezhebine mensuptur.¹⁷

Bağdattaki ilim hayatı boyunca felsefe ve kelim âlimlerinden, Sabit b. Kurre (ö. 288/901), İshak b. Huneyn (ö. 298/910) ile irtibat kurmuştur. Çağının

¹⁴ Ebü'l-Halef Sa'd b. Abdillâh el-Eş'arî el-Kummî-el-Hasan b. Musa en-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar, Fıraku's-Şîa/Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak*, çev. Sönmez Kutlu, Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Ramazan Şimşek (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004), 11.

¹⁵ Ebu Muhammed el-Hasan b. Ebi'l-Hasan Musa en-Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, (Beyrut: Menşuratur-Rıza, 1433/2012), 5.

¹⁶ Hasan b. Ebi'l-Hasan Musa en-Nevbahtî-Ebü'l-Halef Sa'd b. Abdillâh el-Eş'arî el-Kummî, *Kitâb-u Fıraku's-Şîa*, thk. Abdul Munim el-Hufni, (Kahire: Darul-İrşad, 1412/1992), 11; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 11-13.

¹⁷ Kummî-Nevbahtî, a.e, 8-20.

kelamcılarını ile sıfatlar, ruyetullah, imâmet, tenâsüh gibi konularda tartışmalar yapmıştır. Farklı bir kültürel arka plana sahip çevreden gelmiş olması kelam konularına daha geniş açıdan bakmasına vesile olmuştur. Tabakat kaynaklarında yer alan bazı bilgilerden hareketle Nevbahtî'nin ömrünü ilmi faaliyetlerle Bağdat'ta geçirdiği, Yunan düşüncesinden bir kısım eserleri Arapça'ya tercüme ettiği devrin ilim çevreleriyle sıkı ilişkiler içinde olduğu söylenebilir. Eserlerinin isminden felsefe, kelam, dinler tarihi, İslam mezhepleri, astronomi ve tıp gibi alanlarda yetkin olduğu anlaşılan Nevbahtî, kendi muasırları arasında en seçkin şahsiyetlerinden biri olarak tanıtılmaktadır.¹⁸

Nevbahtî'nin eserlerine bakıldığında çok yüksek düzeyde ilim tahsili yaptığı ve Şîa'nın imâmiyye fırkası mensubu olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹ Nitekim doğup yetiştiği Bağdat'ta, çeşitli ilimlerde parlak bir dönem yaşanmaktadır. Müslümanların hicri 3. ve 4. asırdaki umumi düzeyini nazar-ı itibara alırsak, Nevbahtî'nin yıldızlar ve felek ilmi, tabiat felsefesi, ilahiyat ilimlerindeki ihtisası doruk noktadadır. Atalarından kendine geçen ve çağdaşlarından elde ettiği ilimlerdeki derinliği, çok sayıdaki eseriyle ulema nezdinde seçkinlik kazanması, mezhepler ve dinler sahasındaki kudreti, filozofları tenkidindeki ustalığı ve ilmi derinliği herkes tarafından kabul edilmektedir. Nevbahtî'nin doğum ve ölüm tarihleri net olarak bilinmemekle birlikte, muasırlarıyla olan görüşmeleri ele alındığında hicri üçüncü asrın ortalarında Bağdat'ta doğduğu, dördüncü asrın başlarında yine Bağdat'ta vefat ettiği anlaşılmaktadır.²⁰

B. Eserleri

İlmin doruk noktası sayılan bir dönemde Bağdatta doğan Nevbahtî bilgili bir aile ortamında yetişmesi ve kendi kabiliyeti neticesinde kırktan fazla eser yazmıştır. Mezhepler tarihine kaynak olma açısından, Hz. Ali'den on birinci imama kadar fırkaları ele alan *Fıraku's-Şîa* adlı müstakil bir eseri vardır. Nevbahtî'ye nispet edilen eserlerin tamamı günümüze kadar maalesef ulaşamamıştır. Günümüze

¹⁸ İlyas Üzümlü, "Hasan b. Musa en-Nevbahtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33: 35-36.

¹⁹ Et-Tusi, *el-Fihrist*, 96.

²⁰ Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 20.

ulaşan tek eseri *Fıraku's-Şîa*'dır. Nevbahtî'nin eserleri ile ilgili; en-Necâşî, et-Tûsî ve İbnü'n-Nedim'in *el-Fihrist*'inde zikrettikleri eserler şunlardır:²¹

1. *Fıraku's-Şîa*: Kendisi Şîa'ya mensup biri olarak kaleme aldığı eseri, alanında objektif kabul edilen en meşhur, en eski temel kaynak olma özelliği taşıyan bir eserdir. Nevbahtî'nin *Fıraku's-Şîa* adlı eseri ile; Sa'd b. Abdullah el-Kummî'nin *el-Makâlât ve'l-Fırak* adlı eseri benzerlik göstermektedir. Her iki müellifin aynı kaynaktan istifade ettiği, kitapları neşreden Muhammed Cevad Meşkûr tarafından ifade edilmektedir.²² Çalışmada sıkça aktarımda bulunacağımız bu eserle ilgili daha ayrıntılı bir şekilde tanıtım ve değerlendirme yapılacaktır.

2. *el Ara' ve'd-diyanat*: Eş-Şeyh et-Tusi ve İbnü'n Nedim'in *el-Fihrist*'lerinde mevcuttur, tamamlanmamış olduğu söylenir.

3. *el-ihtirac li-Ömer b. Abbad ve Nusreti Mezhebihi*: Bu eser Tusi ve Nedim'in *el-Fihrist*'lerinde mevcuttur.

4. *İhtisaru'l-Kevn ve'l-Fesad li-Aristotales*: İbnün Nedim'in *el-Fihrist*'inde *ihtisaru ihtisarı'l-Kevn vel-Fesad* şeklinde zikredilir.

5. *el-Ezrak vel-Acal vel-Es'ar*: En-Necaşî bu eseri zikreder.

6. *el-İmâmet*: Tamamlayamadığı bir eser olarak ifade edilmektedir. İbnün-Nedim'in *el-Fihrist*'inde bu isimle geçer, eş-Şeyh ve en-Necaşî'nin eserlerinde ise, *el-câmi' fil-İmâme* adı ile geçer.

7. *er-Redd ala Ashabi't-Tenâsüh*: İbnün-Nedim'in *el-Fihrist*'inde ve en-Necaşî'de bu isimle geçer.

8. *er-Redd ala Fıraku's-Şîa*:²³ İmâmiyye dışındaki Şîî fırkaların reddidir.

²¹ Kummî-Nevbahtî, a.e. 23-26.

²² Muhammed Cevad Meşkûr, "Sa'd b. Abdillâh Eş'arî Kummî'nin Kitabı'l-Makâlât'ı ve Nevbahtî'nin Fıraku's-Şîa Eseri ile Mukayesesi", çev. Şahin Ahmetoğlu, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2013): 223-230.

²³ Burada Nevbahtî'nin sekiz eserini ele aldık. Daha geniş bilgi için Bk. Doğan Kaplan, "İslam Mezhepleri Tarihi İlk Dönem Müellifleri ve Mezhepler Tarihine Ait Eserleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (2007): 205; İlyas Üzümlü, "Nevbahtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33: 35.

C. Nevbahtî'nin Günümüze Ulaşan Eseri: *Fıraku's-Şîa*

1. *Fıraku's-Şîa*'nın Nüsha ve Neşir Bilgisi

Fıraku's-Şîa'nın ilk neşri Hellmut Ritter tarafından yapılmıştır. (İstanbul 1931)²⁴ H. Ritter'in²⁵ neşrettiği bu eseri bazı tashihlerle beraber Muhammed Sâdık Al-i Bahrülulüm, (Necef: H. 1355/M. 1936) yılında tekrar yayınlamıştır. Muhammed Cevâd Meşkür, eseri Les Seetes shiites: traduction annotée avec introduction adıyla Fransızcaya, 1958, s. 68-78; 76-214; 146-172, 1959 63-78, müstakil baskı Tahran 1958; S. M. Prozorov İngilizce özetle beraber *Shiitiskie Sekti* adıyla Rusçaya (Moskova 1973) çevirip neşretmiştir. *Fıraku's-Şîa*'yı aynı şekilde Muhammed Cevâd Meşkür, eserin baş tarafına müellifin hayatı ve eseri hakkında bilgi verip; bununla birlikte 3 (9) yüzyılın sonuna değin Şiîlerle beraber diğer İslam fırkalarına genel bakışı ifade eden 283 sayfalık iki mukaddime yapmış ve sonuna da çeşitli indeksler ekleyerek Farsçaya çevirerek *Terceme-i Fıraku's-Şîa-i Nevbahtî* adıyla yayımlamıştır. (Tahran 1353/1983)²⁶ Tez çalışmamızda bu neşirlerden 2012 yılı Beyrut baskısı esas alınmıştır. Bunun yanında Kummî'nin *Makalât*'ı ile metinleri benzer olduğundan ortak bir baskı olan, 1992 yılı Kahire neşri de kullanılmıştır.

Ülkemizde bu eserin tercümesini bir heyet yapmıştır. Editörlüğünü; Sönmez Kutlu'nun yaptığı bu kaynak eseri, Hasan Onat, Sabri Hizmetli ve Ramazan Şimşek, Ankara Okulu Yayınları bünyesinde (2004), neşre hazırlayarak mezhepler tarihinin ilk kaynak eserlerinden birini okuyucularının istifadesine sunmuşlardır.

2. *Fıraku's-Şîa*'nın Muhtevası

Nevbahtî'nin *Fıraku's-Şîa* adlı eseri çalışmanın temel kaynağıdır. Bu noktada eserin ayrıntıları üzerinde durulacaktır. Nevbahtî'nin eseri mezhepler tarihi alanında, Şiî fırkalarının oluşumunu İmâmet ekseninde, Hz. Ali'den başlatarak İmâmiyye/İsnâaşeriye'nin on birinci imam'ı Hasan el-Askerî'ye kadar geçen bütün olayları anlatmaktadır.

²⁴ Kaplan, “İslam Mezhepleri”, 207.

²⁵ Özcan Taşcı, “Hellmut Ritter”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35: 133-134.

²⁶ İlyas Üzümlü, “Fıraku's-Şîa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13: 30-31.

İmâmiyye fırkasına mensup olmasına rağmen eserine İmâmiyye ve onun dışındaki gâli olanlar dahil diğer Şîî fırkaların görüşlerini objektif bir bakış açısıyla ele almıştır. Gerektiğinde onları; Sebeiyye Hattâbiyye vd. eleştirmesi, eserin fırak literatürü bakımından kaynak eserlerden biri kabul edilmesini sağlamıştır. Müellif ve eseri gerek kendi döneminde gerekse sonraki dönemlerde mezhepler tarihinin ilgi odağı olmuştur.

Nevbahtî eserin başlangıcında müslümanların devlet/İmâmet başkanlığı seçimi hususunda Hz. Peygamberin vefatından sonra sahabe arasında bir ittifak oluşmadığını ve gruplaşmaların olduğunu ifade etmektedir. Nevbahtî giriş bölümünde ele aldığı ilk halifenin seçilmesi hakkında çeşitli gruplardan bahsetmektedir. Bu noktada Hz. Ali'nin imâmetini savunan ilk grubu Şîa, Sa'd b. Ubade'nin halife olmasını isteyen ikinci grubu Ensar, üçüncü grubu ise, Resulullah'ın İmâmet için hiç kimseyi açıkça belirlemediğini bu işi seçimle ümmetin halletmesi gerektiğini ileri süren Hz. Ebubekir taraftarları oluşturmaktadır. Sakifetü benî Sâide de toplanan grupların uzun süren müzakereleri neticesinde Hz. Ebubekir Müslümanların ilk halifesi seçilmiştir. Hz. Ali ilk dönemlerde halife Hz. Ebubekir'e biat etmemiştir. Daha sonraki süreçte Şîî gruplar bu muhalefetin bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Hz. Ömer döneminde Ali'nin tutumu ile ilgili fazla detay bulanmamaktadır. Ancak bir biat etmeme durumu söz konusu olmadığı gibi halifenin meclisinde en çok danıştığı kişilerdendir.

Hz. Osman'ın halife seçilmesini Hz. Ali kabullenmiştir. Hz. Osman'ın isyancılar tarafından öldürülmesinden sonra Hz. Ali'ye biat edip birlik oluşturulmaya çalışılmış ancak çok geçmeden müslümanlar arasında gruplaşmalar başlamıştır. Talha, Zübeyr ve Hz. Aişe'nin yanında bir araya gelen ve muhalefeti oluşturan grup, daha sonra Muâviye'nin yanında toplanmış ve çoğunluğu oluşturarak Mürcie adını almıştır. Bununla beraber Hz. Ali ile Muâviye arasında meydana gelen Sıffin savaşında cereyan eden hakem olayından sonra hiçbir tarafa meyilemeyen Havâric adlı grup bu dönemde ortaya çıkmıştır. Nevbahtî eserin baş tarafında, Şîa'nın dışında kalan ve ashabın büyük çoğunluğunu oluşturanların İmâmet konusundaki düşüncelerine yer vermiş, onların İmâmet ile ilgili ittifak ve ihtilaflarına değinerek neticede İslam fırkalarını dört gruba ayırmıştır. Bunlar; 1. Mürcie; 2. Havâric; 3. Mu'tezile; 4. Şîa

Nevbahtî genel olarak İmâmiyye eksenindeki fırkaları *Fıraku's-Şîa*'da ele alırken diğer fırka ve mezheplere de yer vermektedir. Şîa tarihinin ilk oluşumundan başlayarak, İsnâaşeriyye doğrultusunda Hz. Ali'den on birinci imam Hasan el-Askerî'ye kadar her imamdı sonra ortaya çıkan fırkaların, grupların liderlerine ve onların temel görüşlerine eserde yer vermektedir.

Nevbahtî Hz. Ali'den sonra Şîa'yı; onun ölmediğini bir gün yeniden dünyaya döneceğini iddia eden Sebeiyye; Hz. Ali'nin diğer bir hanımından olan Muhammed b. Hanefiyye'yi imam olarak kabul eden Keysâniyye ve Hasan'ın imâmetini benimseyenler şeklinde üç gruba ayırmıştır. Bu gruplardan çoğunun Hasan'ın Muâviye lehine halifelikten çekilmesinin ardından birleştiği, pek azının onlara katılmadığı, grubun geriye kalanlarının ise kardeşi Hüseyin'in imâmetini kabul ederek Kerbelâ da şehit edilmesine kadar ona bağlı kaldığını ifade etmiştir.

Eserde Hz. Hüseyin'den sonra Zeynelâbidîn'den başlayarak, on birinci imama kadar genellikle imamın ölümüyle ortaya çıkan fırka içi bölünmelere temas etmesiyle birlikte Şîi grupların mutedil ve aşırı görüşlerine de yer vermektedir. İsnâaşeriyye'nin on birinci imamı Hasan el-Askerî'nin (ö. H. 260/M. 873) vefatından sonra mensupları on üç fırkaya ayrılmıştır. İmâmet bağlamında farklı görüşler ileri süren bu fırkalardan biri de Hasan el-Askerî'nin Muhammed adında bir oğlunun olduğunu, fakat gizlendiğini yeryüzü fesatla dolduktan sonra tekrar dünyaya dönüp adaleti tesis edeceğini ileri süren İmâmiyye/İsnâaşeriyye ismi ile anılan bu fırkaya göre on ikinci imam beklenen Mehdî'dir.

Fıraku's-Şîa genel anlamda Şîa'nın ve özelde İmâmiyye Şîiliğinin ilk üç asırlık tarihine ışık tutan ve günümüze ulaşan en eski temel kaynaklardan biridir. Bunun yanında eserde yer alan fırkaların doğuş sebeplerine değinilmemiş, gruplar yeterince tahlil süzgecinden geçirilmemiş, konuların üzerine derinlemesine gidilmemiş fırkalar hakkındaki bilgiler kısa ve öz olarak ele alınmıştır. Şîiliğin temel öğretileri ayrıca ele alınıp ifade edilmemiş; örneğin Tevhit, Nübüvvet, İmâmet, Rec'at, Gaybet vb. konular kitabın içerisinde fırkalarla beraber zikredilmiş, diğer kaynak eserlerde olduğu gibi tasnif yöntemi ile ele alınmamıştır. Bazı Şîi müelliflerin varlığını kabul etmedikleri Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye'yi kitabına alması ise dikkate değerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

II. ŞİA VE GÖRÜŞLERİ

A. Şîa

1. Şîa Kavramı

Sözlükte destekleme, çoğalma, tabi olma manasına gelen “شیع” kökünden gelen Şîa; “fırka, yayılmak, grup, taraftar, bölük, bir insanın yardımcıları, bir kişinin peşinden gitmek” anlamlarında kullanılmaktadır.²⁷ Terim olarak ise; “Hz. Peygamberden sonra Hz. Ali’nin imâmetini benimseyen²⁸ ve İmâmet’in onun Ehl-i beytinden başkasına geçmeyeceğine inanan kimseler anlamına gelmektedir.”²⁹ Şîa kelimesi; “Musa şehre girince biri kendi taraftarı..”³⁰ örneğinde olduğu gibi Kur’an-ı Kerim’de on iki yerde taraftar anlamında geçmektedir.³¹

Nesefî Şîa’yı; Hz. Ali’nin Resûlullah’ın vasiyetiyle ve tayini ile imam olduğunu, ondan sonra da neslinin bu işe ehil olduğunu kabul edenler şeklinde ifade etmektedir.³² Şehristânî tanımında nassı ön plana çıkartarak; Hz. Ali taraftarlarının onun imâmetinin aleni, gizli nasla ve vasiyetle sabit olduğunu; imâmetin soyundan başkasına intikal etmeyeceğini benimseyenleri Şîa olarak tarif etmektedir.³³ Diğer

²⁷ Ebül-Fazl Cemaleddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l ‘Arab*, (Beyrut: Darus-Sadr, 1990), 8: 188.

²⁸ Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *et-Ta’rifât*, thk. Muhammed Sıddık Minşevî, (Kahire: Darü’l Fadile, 2004), 111; Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *et-Ta’rifât*, trc. Arif Erkan, (İstanbul: Bahar Yayınevi, 1997), 132.

²⁹ Cevad Meşkûr, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, trc. Mehmet Mahfuz Söylemez-Mehmet Ümit-Cemil Hakyemez, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 508.

³⁰ Bk. el-Kasas, 28/4, 15; Meryem, 19/69; Nur, 24/19; Saffat, 37/83; Hicr, 15/10; Enam, 6/65, 109; Rum, 30/32.

³¹ Muhammed Fuad Abdülbâki, *el-Mu‘cemu’l-müfehres li elfâzil-Kur’ânîl-Kerim* (Kahire: Darul Kütübü’l Mısriyye, 1945), 398; İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 620.

³² Ebû Mufî‘ Mekhûl b. Fazl en-Nesefî, *Kitâbu’r-Red Alâ Ehli’l-Bida’ ve’l-Ehvâi’d-Dâlle*, thk. Seyit Bahcivan, (Konya: Hikmetevi Yayınları, 2013), 171.

³³ Şehristânî, *el-Milel*, 186.

tarafından İbn Hazm; fazileti merkeze alarak Şîa'yı, Hz. Muhammed'den sonra insanların en üstünü ve imâmet için en layık kişinin Hz. Ali ve onun neslinden gelenleri kabul edenler şeklinde tarif etmektedir.³⁴ Eş'arî ise; Şîa'yı Hz. Ali'nin taraftarı ve onu Hz. Peygamberin diğer ashabından önde takdim edenler şeklinde görmektedir.³⁵

Araştırmamızda kullandığımız ana kaynağımızın yazarı Nevbahtî ise; Ali b. Ebi Talib'in taraftarı, nebi zamanında "Ali Şîa'sı"³⁶ ismi ile anılan, ondan sonra da sadece Hz. Ali'ye bağlanan, onun imâmetine inanların oluşturduğu topluluk şeklinde ifade etmektedir.³⁷ Benzeri bir tanımda Şerif el-Mürteza, Resûlullah zamanında Hz. Ali'yi sevenlerin teşekkül ettiği zümre diye ifade etmektedir.³⁸

Mezhebî kimliğin kazanılmasına katkı sağlayan Şeyh Müfid ise Şîa'yı; Hz. Peygamber'den sonra ilk üç halifenin halifeliklerini benimsemeyen, ilk önce Hz. Ali'nin imâmetini kendi iradeleriyle kabul edenler şeklinde tarif etmektedir.³⁹ Bununla birlikte et-Tusi; Şîiliği Allah'ın iradesi ve Hz. Muhammed'in vasiyeti ile Hz. Ali'nin Peygamber efendimizin vefatından hemen sonra bütün müslümanların imamı olduğunu kabul eden topluluk olarak görmektedir.⁴⁰

2. Şîa'nın Oluşumu

Hz. Ali taraftarlığını Sünnî ve Şîî âlimler farklı şekilde izah etmektedir. Eş'arî; Şîa'yı Hz. Ali'nin sadık taraftarı olmaları ve onu tüm sahabeden üstün kabul etmeleri şeklinde ifade etmektedir.⁴¹ Şîî âlimler, Hz. Peygamber döneminde ve

³⁴ İbn Hazm Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, çev. Halil İbrahim Bulut, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 2: 14.

³⁵ Ebul-Hasan b. İsmail el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, nşr. Muhammed Muhiddin Abdülhamid, (Beyrut: Mektebetül Asri, 1990), 1: 65.

³⁶ Ebu Hâtim Ahmed b. Hamdân er-Râzî, *Kitabü'z-Zine fi'l-Kelimati'l-İslâmiyyeti'l-Arabiyye*, nşr. Hüseyin Hamdanî (San'a: Merkezü'd-Dirasat ve'l-Buhûsü'l-Yemenî, 1415/1994), 3: 35.

³⁷ Nevbahtî, *Fırak*, 51; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 28; Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 87.

³⁸ Şerîf el-Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare mine'l-uyun ve'l-mehâsin*. nşr. el-mu'temirul âlemi Şeyh el-Mufid, içinde. (Beyrut: Daru'l-Müfid, 1413/1992), 304.

³⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî "Şeyh Müfid", *Evâ'ilü'l-Makâlât fil mezahibi vel-muhtarat*, thk. Şeyh İbrahim el-Ensari, (Beyrut: Mektebetül Dena, 1993), 35.

⁴⁰ Muhammed b. hasan et-Tusi, *Telhisu's-Şafi*, nşr. Hüseyin Bahrul Ulum, (Kum: Mektebetül İlmiyyin, 1952), 56.

⁴¹ Eş'arî, *Makâlât*, 1: 64-5.

onun vasıtasıyla ilk ortaya çıkan, Hz. Ali taraftarlarının oluşturduğu fırkanın Şîa olduğunu ifade etmektedir.⁴²

İbn-Hazm; Hz. Osman'ın şehadetinden sonra, Şîa'nın ortaya çıkmaya başladığını ve bilinen anlamıyla Hz. Peygamberden çeyrek asır sonra oluştuğunu⁴³ bir başka görüşünde ise İran eksenli olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁴ Hz. Ali taraftarlığının Sıffın savaşında ve sonrasında ortaya çıktığı, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesinden sonra ise tam teşekkülleşme sürecinin başladığı ifade edilmektedir.⁴⁵ Şîa'nın oluşumunu İrfan Abdülhamid ise nas ve velayet inancı ile birlikte Hz. Ali'ye tabi olan ve onu Resûlullah'ın diğer ashabına takdim edenler diye ifade etmektedir.⁴⁶

Hz. Osman'ın şehadetinden sonra, Hz. Ali'nin halife olması, Cemel ve Sıffın savaşları, onun Haricî Mülcem tarafından şehit edilmesi, Hucr b. Adıyy meselesi, Kerbelâ ve Hz. Hüseyin'in şehadeti, Tevvâbûn hareketi gibi olaylar Şîiliğin oluşumunu meydana getirdiği ifade edilmektedir.⁴⁷

Şîa'nın oluşumu hakkında bir diğer düşünce ise; Arapların yönetimin devamı noktasında hürriyete, Farisîler ise verasete yönelimli olmalarıdır. Hz. Peygamberin varisi olmayanın onun hilafetini üstlenemeyeceği beyan edilerek Ehl-i beyt fikri ön plana çıkartılmaktadır. Şîa'nın atıfda bulunduğu Selman-ı Farisi gibi argümanlardan yola çıkarak onların Fars etkisinde oldukları ifade edilmektedir.⁴⁸ Bunun yanında Şîa'nın Yahudi, Budizm, Brahmanizm ve Mecûsîlik benzeri İslam öncesi asya dinlerinin karışımı şeklinde ortaya çıktığı da iddia edilmektedir.⁴⁹

⁴² Nevbahtî, *Fırak*, 52; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 29; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 88; Ebü'l-Abbas Abdullah b. Muhammed b. Abdillâh el-Enbârî, *Mesâilü'l-İmâme ve Muktetafât mine'l-Kitâbi'l-Evsat fi'l-Makâlât*, nşr. Joseff Van Ess (Beyrut, 1971), 10.

⁴³ İbn Hazm, *el-Fasl*, 1: 994.

⁴⁴ İbn Hazm, *el-Fasl*, 2: 20.

⁴⁵ Mustafa Öz, "Şîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39: 121-3; Kutluay, *İslam Mezhepleri*, 107-9.

⁴⁶ İrfan Abdülhamid, *İslâm'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. Mustafa Saim Yeprem (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 30-41.

⁴⁷ Hasan Onat, *Emeviler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 32, 50, 66.

⁴⁸ Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da İtikadi Mezhepler Tarihi*, çev. Ethem Ruhi Fıglalı ve Osman Eskicioğlu, (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1970), 65.

⁴⁹ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 124.

Çağdaş Şîî yazarların da, erken dönem Şîî yazarlarından pek de farklı düşünmedikleri görülmektedir. Örneğin; Tabâtabâî, Şîa'nın “..Hz. Peygamber'in halefi olmanın; peygamber efendimizin Ehl-i beytinin özel hakkı olduğunu düşünen, islami ilimler alanında ve kültürde Ehl-i beyt okulunu takip eden kimseler” olduğunu belirtmektedir.⁵⁰

Mezhep, zaman içinde gelişen tarafdırlık duygusu ve diğer cereyan eden Tevvabun, Kerbelâ vd. hadiselerin neticesinde Ehl-i beyt ekseninde teşekkül etmiştir. Şîî mezhebinin temelini, Hz. peygamberden sonra ortaya çıkan imâmet/hilafet meselesi oluşturmuştur.⁵¹

Tarihi seyri içinde Şîî mezhebinin temel görüşleri; Tevhid, Nübüvvet, İmâmet, Meâd ve Adalet⁵² ana başlıkları altında şekillenmiştir.

3. Şîa Fırkaları ve Kolları

Nevbahtî, eseri *Fıraku'-Şîa'da* teşekkül sürecinde oluşan ve öne çıkan Keysâniyye, Zeydiyye, İmâmiyye/İsnâaşeriyye, Gâliyye ana başlıkları altında Şîî fırkaların görüşlerini ele almaktadır. Bunun yanında diğer gâli fırkalar da eserde yer almaktadır.⁵³ Şîî fırkalarını daha sonra Şehristânî; 1. Keysâniyye, 2. Zeydiyye, 3. İmâmiyye, 4. Gâliyye, 5. İsmâiliyye şeklinde tasnif etmektedir.⁵⁴

Şîî fırka ve gruplarını üç ana fırka ekseninde ele alan Nevbahtî, Gâliyye fırkalarını ve alt gruplarını eserinde ele almaktadır. Müellifimiz mezheplerin ve alt kollarının görüşlerini, fırka imamının adı geçtiğinde veya herhangi bir olayla, grupla bağlantısı olduğunda izah etmektedir.

Çalışmamızda yukarıda zikredilen müelliflerin tasnif sisteminden farklı olarak Şîî fırkaların görüşleri; Tevhid, Nübüvvet, İmâmet, Adalet, Meâd ve İbadet

⁵⁰ Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *İslamda Şîa*, trc. Bahri Akyol, (İstanbul: İslami Kültür ve İlişkileri Yayınları, 1998), 29.

⁵¹ Halife Keskin, *Kendi Kaynakları Işığında Şîa inanç Esasları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2000), 26-9.

⁵² Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî el-Müfid, “Şeyh Müfid”, *“en-Nüketü'l-İkadiyye”*, (Kum, 1413/1992), 15-45.

⁵³ Nevbahtî, *Fırak*, 28; Nevbahtî ve Kummî, *Kitab-u Fırak*, 12; Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 25; ayrıca bk. Metin Bozan, “Şîî Fırkaların Tasnifi”, *Dicle Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1 (2004): 22-37.

⁵⁴ Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi*, çev. Mustafa Öz. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 186-254.

esasları ekseninde ele alınacaktır. Örneğin; *Fıraku's-Şîa'da* imâmetle ilgili bir görüş arandığında ele alınan başlık altında, eserde geçen tüm Şîi fırkaların İmametle ilgili görüşlerini bulunacaktır.

B. Fıraku's-Şîa'ya Göre Şîa ve Görüşleri

1. İman Esasları

İman sözlükte; bir haberin doğruluğunu kabul etmek, onaylamak anlamına gelmektedir. Terim olarak ise, Hz. Muhammed'in Allah'tan aldığı vahiyle insanlara tebliğ ettiği dini esasları bütünüyle kabul etmek, onlara kalben inanmak tasdik etmektir. Bu nitelikleri kabul edenlere ise Mü'min denilmektedir.⁵⁵ İman kavramı, Kur'an'ı Kerim'de 800'den fazla ayette geçmektedir. Güven duygusu içinde neye, nasıl ve niçin inanıldığının bilinmesi bakımından bilgi önemli olmakla beraber, bu bilginin imana dönüşebilmesi için his ve kalp ile benimsenmesi de gerekmektedir.⁵⁶

İtikadi bir konu olan iman kavramını izah ederken fırkaların aynı görüşü benimsemedikleri görülmektedir.⁵⁷ Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye; imanı, kalp ile tasdik,⁵⁸ Mu'tezile ve Hâriciler ise; kalp ile bilme dil ile ikrar etme ve uzuvla da amel etme diye ifade etmektedir.⁵⁹

Buhari Sahih'inde İman'ı; “söz ve fiilden ibarettir; artar ve eksilir” şeklinde tanımlamıştır. Hâriciyye, Mu'tezile, Şîa'dan Zeydiyye gibi fırkalarla Malik, Evzai, Şafiî, İshak b. Rahuye, Haris el-Muhasibi ve Ahmed b. Hanbel gibi Ehl-i Hadisin de aralarında bulunduğu Selef alimlerine göre iman; kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amelden ibarettir.⁶⁰

⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l 'Arab*, 13: 21. Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 154.

⁵⁶ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22: 212-214.

⁵⁷ Mustafa Öz, “Mezhep Kavramı Üzerine”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 15/1-2 (2002): 306.

⁵⁸ Ebû Mansur Muhammed b. Mahmud Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 713; Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, *Kitabu'l-luma'fi'r-red alii ehli'z-zeyği ve'l-bida'*, çev. Kılıç Aslan Mavil-Hikmet Yağlı Mavil (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 135-9.

⁵⁹ Ahmed b. Yahya İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mutezile*, nşr. Susanna Diwald Wilzer, (Beyrut: Darul mektebetül hayat, 1961), 8; İbn Hazm, *el-Fasl*, 2: 736-8.

⁶⁰ Emin Aşıkkutlu, “Buhari Döneminde İmanla İlgili Yaklaşımlar ve Buhari'nin iman yaklaşımı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2000): 64-66.

Şîî düşünce sisteminde akaid konularında Mu'tezile'nin belirgin bir etkisi görülmektedir.⁶¹ Şîî fırkaların bir kısmı ile Şîa'nın İmâmiyye fırkası iman; Allah'ı, Peygamberleri bilmek ve onlara inanmak şeklinde tanımlamaktadır.⁶²

Şîa'nın itikadi esasları genel olarak; tevhid, nübüvvet, imâmet, adalet ve meâd kavramları altında toplanmaktadır. İlk dönem Şîî fırkalarının görüşleri bu çerçevede sistematik bir şekilde ifade edilmese de daha sonraki fırak türü eserlerde bu beş temel esas altında beyan edilmektedir. Nevbahtî'de geçen fırkaların temel görüşleri ise, imamların ekseni etrafında ele alındığı görülmektedir.⁶³ Çalışmamızda *Fıraku's-Şîa*'da geçen fırkaların ve grupların konu ile tespit edilen görüşleri, bu beş temel kavram çerçevesinde sistematik bir şekilde ele alınmaktadır.

a. Tevhid

Tevhid sözlükte; bir ve tek olmak anlamında kullanılmaktadır. Terim olarak; Allah'tan başka yaratanın olmadığını, tek yaratıcının Allah olduğunu ve her yönüyle mutlaklığını; Allah'ı akla gelebilecek bütün şeylerden, zihindeki hayalden, vehimden ve suretten ayırt etmektir.⁶⁴ Tevhid; Allah'ın varlığını hak ve gerçek olduğunu kabul etmektir.⁶⁵

Tevhid ihlas süresinde açık bir şekilde ifade edilmektedir. Deki: O, Allah birdir. Allah Samed'dir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi ve benzeri yoktur. (el-İhlas 112/1-4). Tevhide vurgu yapan başka ayetlerde ise; Sizin ilahınız tek bir ilahdır; O'ndan başka ilah yoktur; O, Rahman'dır, Rahim'dir. (el-Bakara 2/163). Nisa süresinde ise; Allah'tan başka ilah yoktur. Kendisinde hiç şüphe olmayan kıyamet gününde sizleri muhakkak toplayacaktır. Allah'tan daha doğru sözlü kimdir? (en-Nisa 4/87). Enbiya süresinde ise; Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona, benden başka İlah yoktur; şu halde bana kulluk edin diye vahyetmiş olmayalım. (el-Enbiya 21/25). şeklinde tevhid ifade edilmektedir.

⁶¹ Bekir Topaloğlu, *Kelam ilmi* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2012), 178.

⁶² İbn Hazm, *el-Fasl*, 2: 740.

⁶³ Nevbahtî-Kummî, *Şîî Fırkalar*, 49.

⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l 'Arab*, 3: 450.

⁶⁵ Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit, *İmam-ı Azamın Beş Eseri*; çev. Mustafa Öz (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2012), 70.

Peygamber efendimiz bütün insanları öncelikle tevhide davet etmektedir. İslam'ın temel esaslarını beyan ettiği hadis, ilk sırasında “tevhid” yer almaktadır.⁶⁶ Diğer bir hadiste ise “Her kim ki Allah'ı bir olarak kabul eder Allah'tan başka bütün mabutları inkar ederse, onun malı ve canı korunmuş, hesabı da Allah'a kalmıştır.”⁶⁷ “Kim Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına Hz. Muhammed'in onun resulü olduğuna iman ederse Allah ona cehennemi haram kılar ve onu cennetine koyar.”⁶⁸ Zikredilen ayet ve hadislerden anlaşılacağı üzere İslâm'ın ve bütün ilahi dinlerin temelinde tevhid bulunmaktadır.

İtikadi mezheplerin tevhid hakkında farklı görüşleri bulunmaktadır. Mâtürîdî, Allah'ın hiçbir şeye benzemediğini, sıfatlarında ve fiillerinde benzeri şeylerden onu tenzih etmektedir.⁶⁹ Eş'ari, Allah'ın kendisi ile kaim, ne kendisi ne de kendisinden başka, inkârı mümkün olmayan ezeli ve ebedi sıfatları olduğunu belirtmektedir.⁷⁰ Mu'tezile, vahdaniyeti ve kadim oluşu hâkim sıfat kabul etmektedir.⁷¹

Şîa İslam çerçevesinde kabul edilen esasların ilki olan Allah'ın varlığını, birliğini ve sıfatlarını kabul etmektedir.⁷² Şîi alimlerden Şeyh Saduk tevhidle ilgili Yüce Allah Bir'dir, Tek'dir, O'nun eşi ve benzeri yoktur; Kadim'dir ve O, her zaman bu sıfatlara sahip olacaktır.⁷³ Şîi alim Kuleyni ise; Allah'ın ismi kutludur, zikri yücedir ve övgüsü büyüktür. O, her şeyden münezzehtir. O, kutsaldır, birdir, tektir. Her daim vardır, hiçbir zaman varlığı yok olmayacaktır. O, Evvel, Ahir, Zahir ve Batındır. Onu vasıflandıranlar, sıfatların derinliğini anlamaktan acizdir. İlahî bilgileri taşımaya da güç yediremez. Onun sınırlarını belirleyemezler. Çünkü

⁶⁶ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhari, *Sahih-i Buhari, Kitabul-İman*, trc. Abdullah Feyzi Kocaer, (Konya: Hüner Yayınevi, 2009), 29.

⁶⁷ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî *Sahih-i Müslim, Kitabu'l-İman*, trc. Abdullah Feyzi Kocaer, (Konya: Hüner Yayınevi, 2005): 57.

⁶⁸ İmam Muhammed b. Muhammed b. Süleyman er-Rudani, *Cem'ul- Fevaid min Cami'il- usul ve Mecma'iz-Zevaid*, trc. Naim Erdoğan, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012): 19.

⁶⁹ Topaloğlu, *Kelam ilmi*, 115.

⁷⁰ Eş'ari, *Makâlât*, 1: 235; Şehristânî, *el-milel*, 94; Mehmet Kubat, *İslam Mezhepleri Tarihi*, (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2004), 263.

⁷¹ Topaloğlu, *Kelam ilmi*, 159.

⁷² Abdülbâki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2016), 217.

⁷³ Ebu Cafer Muhammed b. Ali ibn Babeveyh el-Kummi, “Şeyh Saduk”, *Risâletü'l İ'tikadât il İmâmiyye*, çev. Ethem Ruhi Fıglalı, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1978), 17.

keyfiyet esaslı bir açıklamayla O'nun nihayetine ulaşmak mümkün görülmemektedir.⁷⁴ Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatlarını, müslümanların hepsi nasıl iman esaslarından kabul etmişse Şîa da aynı şekilde iman esaslarından kabul etmiştir.⁷⁵

Kasım er-Ressî'ye göre Tevhid; Allah'ın varlığına ve birliğine, onun eşi benzeri ve ortağı olmadığına, gücü kudretinin her şeyin üstünde olduğuna, varlıklardan hiçbir şeye benzemediğine, onun varlığının kendinden olduğuna inanmaktır.⁷⁶ Şeyh Müfid; Allah'ın ilahlıkta ve ezelde tek olduğunu, onun hiçbir şeye benzemediğini ve onu bir şeye benzetmenin de caiz olmadığını, ibadetlerin sadece kendisine yapılması gerektiğini ifade etmektedir.⁷⁷

Fıraku's-Şîa'da; "Allah'a hamdolsun ki, onun ne öncesi ne de sonrası vardır. Eşi ve benzeri de yoktur. Her türlü düşünce ve hayalin fevkindedir. O hiçbir şeye muhtaç değil ancak, her şey ona muhtaçtır. Bir başka misali olmadan ilk yaratandır. Sonsuza dek ebedi kalacak olan odur. O, her şeyi bilendir, hiçbir şey ondan gizli kalmaz, her şeyi en ince ayrıntısıyla bilen yüce rabbimizi tenzih ve takdis ederiz."⁷⁸ şeklinde tevhid kavramı ifade edilmektedir.

Buraya kadar zikredilen genel çerçevedeki tevhid açıklamalarından sonra, sıfatlar, teşbih ve tecsim, hulûl ve bedâ gibi kavramlar; Keysâniyye, Zeydiyye, İmâmiyye ve Gâliyye,⁷⁹ fırkaları altında *Fıraku's-Şîa*'da tespit edilen konu ile ilgili Şîa'nın görüşleri beyan edilecektir.

⁷⁴ Muhammed b. Yakup b. İshak el-Kuleynî, er-Razî, *Usul-el-Kâfi* (Beyrut: Darul Fecr, 2007), 1: 80.

⁷⁵ Halife Keskin, *Kendi Kaynakları Işığında Şîa İnanç Esasları*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2000), 63-68.

⁷⁶ Ebu Muhammed el-Kasım b. İbrahim b. İsmail b. İbrahim b. el-Hasan b. Ali olan Kasım Ressî, *Mecmûu Küttüb ve Resâili'l-İmâm Kâsım b. er-Ressî*, thk. Abdülkerîm Ahmed Cedbân (San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1422/2001), 1: 583.

⁷⁷ Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makalât*, 51.

⁷⁸ Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 14.

⁷⁹ Nevbahtî, *Fırak*, 28; Nevbahtî-Kummî, a.e, 12; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 25; Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Fark Beynel-Fırak*, thk. Muhammed Muhiddin Abdülhamid, (Beyrut: el-Mektebetül Asri, 1995), 35,36; Abdülkahir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fıglalı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 26.

1). Sıfatlar

İslam geleneğinde Allah'ın bilinebilmesi için onun zatına atfedilen mana ve kavramlar bulunmaktadır. Sıfat ve vasıf kelimeleri sözlükte; nitelemek, betimlemek, övmek anlamlarına gelmektedir.⁸⁰ Terim olarak sıfat; Allah'ın insanlar tarafından anlaşılmasını sağlayan, onun zatını ifade eden mana ve kavramlara denilmektedir.⁸¹

Allah'ın isimlerini ve sıfatlarını belirlerken vahye dayanmak gerektiği vurgulanmakla birlikte kutsal metinlerde yer almayan isim ve sıfatların ona nispet edilebileceğini benimseyen semavi dinler vardır.⁸²

Hiz. Ali'nin ifadesine göre İslam dininde ilk önce Allah tanınmalıdır. Tanımanın kemâlatı, onu tasdik etmektir. Tasdik etmenin kemâli de onun bir olduğunu bilmektir. Bir bilmenin kemâli, ona karşı öz doğruluğuna ermektir. Öz doğruluğunun kemâli onu noksan sıfatlardan tenzih etmektir. Çünkü bilmek gerekir ki ne sıfat söylenirse söylensin, o sıfatla vasfedilemez; her sıfat, vasfedilenden gayridir; onunla bilinemez.⁸³

İslam mezhepleri her ne kadar Allah'a vasfedilen bütün kemal sıfatlarla muttasıf olduğu noktasında ittifak etseler de, bu sıfatların anlamı, mahiyeti, objelerle olan ilişkisi, Allah'ın bunlarla muttasıf oluşunun ispat yolları, ilahi zat ile ilişkileri bakımından adlandırılmaları ve taksimi hususunda ihtilaflar olmuş ve farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.⁸⁴

Selefiyyeden bir topluluk; Allah'ın, ilim, kudret, hayat irade, sem'i, basar, kelam, celal, ikram, azamet gibi sıfatlarının varlığını kabul eder. Mu'tezile Allah'ın sıfatlarını kabul etmezken; Selefiler ise sıfatları zati ve fiili ayırmayarak hepsini kabul ederler.⁸⁵

⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l 'Arab*, 9: 356.

⁸¹ Mustafa Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2012), 484.

⁸² W. Montgomery Watt, *İslam Nedir*, çev. Elif Rıza, (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1993), 51; İlyas Çelebi, "Sıfat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37: 100-106; Kutsal Kitap, Tevrat, Zebur, İncil, (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları ve Kitabı Mukaddes Şirketi, 2014), 1, 56, 712.

⁸³ Ali İbn-i Ebi-Talib, *Nehc'ül-Belağa*, Haz. Abdalbâki Gölpınarlı, (1418/1997) 35.

⁸⁴ Hasan Hüseyin Tunçbilek, "Allah'ın Sıfatlarının Mahiyeti Problemi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (2001): 63.

⁸⁵ Şehristânî, *el-Milel*, 108.

Mu'tezile Allah'ın ezeli sıfatlarını nefyetme noktasında birleşmektedir.⁸⁶ Mu'tezile kelmacılarının ileri gelenlerinden Ebu Ali, el-Allâf ve Ka'bi'ye göre sıfatlar, Allah'ın zatında gerçekte bulunmayan sadece insan tasavvurlarıyla ona yöneltile nitelemelerdir. Allah'ın zatından başka, varlıkla nitelenebilecek kadim sıfatlara sahip olmasını tevhid ilkesine aykırı görmüştür.⁸⁷

Çalışmamızda kullandığımız kaynaklardan Hicri 6. asır Hanefi-Matürîdî alimlerinden el-Hanefî, Allah'ın şeylere benzemeyen bir şey ve onun ezelden ebede vacibu'l vücûd olduğunu ifade etmektedir.⁸⁸ Allah'ın sıfatları ile mahlûkatın sıfatları hiçbir açıdan benzer değildir. Allah ile yaratılan arasında zat, vücud ve mahiyet bakımından benzerlik olamaz. Sıfatlar bakımından da durum aynıdır. Allah ila mahlûkat ayrı ayrı ele alınmalı ve değerlendirilmelidir.⁸⁹

Allah'ın zatına tavsîf buyurduğu inanmamız gereken sıfatları; “kadir-i muhtar, alim, daima diri, mürid ve kârih, müdrik, varlığı ebedi, mütekellim, ve sadık şeklinde ifade edilmektedir. Zıt sıfatları ise, O, cisim değil, mürekkebe değil, sıfatları hadis değil, zat ve sıfatlarında şeriki yok, hiçbir şeye muhtaç değil her şey ona muhtaç, sıfatları zatına mugayir değil, yani subuti sıfatları selbi sıfatlara racidir. Bir örnekle, kadir olduğuna inanmak aciz olmadığına inanmaktır. Nakısayı mahlukata aczi, zatı bariyi mahluk gibi tescim ve mahluka teşbihi icap ettiren her sıfatın ondan tenzih edilmesi gerekir.”⁹⁰

Şîa'nın İmâmiyye fırkası; selbi sıfatları yedi maddede ele alır. Buna göre Allah ne cisim, ne cevher ne de arazdır. O, görünmez, hiçbir mekânda bulunmaz, başkasına hulûl etmez ve başka bir varlıkla asla birleşmez.⁹¹ İmam Ca'fer; alemlerin rabbi olan Allah her türlü tasavvur ve tahayyülün fevkindedir. Her türlü

⁸⁶ Bağdâdî, *el-Fark*, 114; trc. 82.

⁸⁷ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, trc. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 1: 290-298; Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 139,158; Çelebi, “Sıfat”, 104.

⁸⁸ Ebu Muhammed Osman b. Abdullah b. el-Hasen el-İraki el-Hanefî; *el-Fırakul Müfterika Beyne Ehli'z-Zey' vez-Zendeka*, çev. Yaşar Kutluay, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1962), 77.

⁸⁹ Şerafettin Gölcük, *İslam Akaidi* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2016), 72.

⁹⁰ Gölpınarlı, *Şîilik*, 218-220.

⁹¹ Ca'fer es-Sübhani, *el-İlahiyyat*, nşr. Hasan M. Mekki el-Amili (Kum: el-Mektebetüs-Sadık, 1430/2009), 2: 38.

cemal-ü celalin sahibi mukaddes muazzam varlık, her türlü ihtiyaç ve cismani arızalardan münezzehtir diye ifade etmektedir.⁹²

Yukarıda farklı geleneklerden sıfatları ele aldıktan sonra; Nevbahtî'nin eseri *Fıraku'ş-Şîa*'da fırkaların ve imamların sıfatlarla ilgili ifade ettiği bilgiler sunulacaktır.

Keysâniyye:

Fıraku'ş-Şîa'da zikredilen Keysâniyye'den bir gruba göre; yüce Allah'ın sıfatlarından biri Kadim'dir. Bu grup yaratıcıyı Kıdem sıfatı ile niteleyip evvelinin yani herhangi bir başlangıcının olmaması halini Kadîm, sonradan yaratılan âlemleri ise hâdis diye izah etmektedir.⁹³ Eş'arî-Mu'tezilî geleneğin temsilcilerinden el-Bağdâdî ise, sıfatlarla ilgili; Keysâniyye'nin kurucusu kabul edilen Muhtar b. Ebi Ubeyd es-Sakafi'nin, Allah'ın irade sıfatına atıfta bulunarak, onun için bedâ'yı caiz gördüğünü ifade etmiştir.⁹⁴

İmâmiyye:

Nevbahtî'nin eserinde geçen ifadelere göre Ca'fer Sâdık, bedâ fikrini Allah'a sıfat olarak atfese de, irade hakkında net bir şey söylememektedir.⁹⁵ Ancak Şehristânî, Ca'fer Sâdık'ın Allah'ın irade sıfatını; Allah bizimle bir şeyi istedi ve bizden bir şeyi istedi. Bizimle istediğini bizden gizlemiş, bizden istediğini ise bize açıklamıştır. Niçin bizimle istediği ile meşgul oluyoruz da, bizden istediği ile meşgul olmuyoruz? şeklinde açıklamıştır.⁹⁶ Kuleynî, Allah her zaman bilir, o herşeye Kadir'dir ancak sonradan irade eder diye ifade ederken⁹⁷ Şeyh Müfid ise Allah'ın, sonradan yaratılan hiçbir şeye benzemediğini aktarmaktadır.⁹⁸

Şeyh Saduk: Biz Allah'ı zâtî sıfatları ile nitelendirdiğimizde, bu sıfatların her birinin zıddının aziz ve celil olan Allah'ta bulunmadığını söylemek isteriz. Biz,

⁹² Ahmed Sabri Hamedani, *İslamda Ca'feri Mezhebi ve İmam Ca'fer Sâdık Buyrukları* (Kum: Neşrul Ensariyan, 1991), 59-60.

⁹³ Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 60; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 162.

⁹⁴ Bağdâdî, *el-Fark*, 46; trc. 31; Şehristânî, *el-Milel*, 188.

⁹⁵ Nevbahtî, *Fırak*, 110.

⁹⁶ Şehristânî, *el-Milel*, 218.

⁹⁷ Kuleynî, *el-Usul*, 2: 87.

⁹⁸ Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makalât*, 52.

güçlü ve ulu Allah'ın daima semi', alim, hakim, kadir, aziz, hayy, kayyum, vahit ve kadim olduğunu söyleriz. Bu sıfatlar onun zâti sıfatlarıdır. Biz, güçlü ve ulu Allah'ın daima hallâk, fail, mürid, râzî, sâhit (takbih eden), razık, vehhâb, mütekellim olduğunu söylemeyiz. Çünkü bunlar, onun fiili sıfatlarıdır ve bunlar, yaratılmış (muhtes) sıfatlardır. Onun içindir ki, Allah bu sıfatlarla daima tavsif edilir demek caiz değildir.⁹⁹ şeklinde ifade etmektedir.

İmamiyye müelliflerinden Şeyh Müfid, Allah'ın kadir, adil vd. sıfatlarının olduğunu, olumsuz nitelenebilecek hiçbir sıfatının olmadığını İmâmiyye, Zeydiyye, Mürcie'nin bunları kabul ettiğini ifade etmektedir.¹⁰⁰ Rıza el-Muzaffer; biz her yönüyle yüce Allah'ın tevhidinin kabul edilmesi gerektiğine inanırız. Onun zatında tevhid zorunludur. Çünkü o, zatında varlığında bir ve tektir. Aynı şekilde sıfatlar hususunda tevhidi gerekir. O'nun sıfatlarının zatı ile aynı olduğuna itikad ederiz.¹⁰¹

Gâliyye:

Hişam b. el-Hakem sıfatla ilgili olarak; Onun ilmi ne kadim ne muhtesdir, o bir sıfattır. Ona göre de sıfat tavsif olunamaz.¹⁰² İsmâiliyye kaynaklarında Ebû Temmâm tarafından benzer bilgiye ulaşılmaktadır. Hişam b. el-Hakem, Allah'ın eşyayı ezelden bilmesi hakkında, Allah eşyayı bir bilgi ile bilmeden bilir ve bilgi onun ne aynı ne gayrı bir parçası değil sıfatı olduğunu ifade etmiştir.¹⁰³ el-Bağdâdî Hişam'ın; Allah bilgilerle âlim olsaydı bilgiler ezeli olurdu çünkü bir bilinen olmadıkça birinin âlim olması gerçekleşmez ifadesini kullanmaktadır.¹⁰⁴

Şehristânî ise Hişam'ın sıfatlarla ilgili şu görüşünü aktarmaktadır. Allah daima kendisi bilir, eşyayı ise oluşumlarından sonra bir ilimle bilir. İlmi muhtes veya kadim olduğu anlamına gelmez. Bu ilme o Allah'tır veya gayridir yahut bir cüzüdü denilemez. Çünkü o bir sıfattır ve sıfatlar da vasfedilmez.¹⁰⁵

⁹⁹ Şeyh Sadûk, *İ'tikadâtul İmâmiyye*, 24.

¹⁰⁰ Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makalât*, 56.

¹⁰¹ Muhammed Rıza Muzaffer, *Akaidü'l-İmamiyye* (Kum: İtikadi Araştırma Merkezi Yayınları, 1422/2002), 30-31.

¹⁰² Nevbahtî, *Fırak*, 128; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 85; Kummî-Nevbahtî, *Şiî Fırkalar*, 212.

¹⁰³ Ebû Temmâm, "*Babu's-Şeytan min Kitabi's-Şecere*", nşr. Wilferd Madelung, Paul E. Walker (Köln: Tuta Sub Aegide Pallas, 1998), 56.

¹⁰⁴ Bağdâdî, *el-Fark*, 65; trc. 50.

¹⁰⁵ Şehristânî, *el-Milel*, 246.

Tefviz¹⁰⁶ fikrini benimseyenler; Allah'ı, el-vahid ve ezeli olan, fazlası ve eksigi olmayan yaratıcı bir varlık kabul eder. Bununla birlikte kendi makamına yüce sıfatlara haiz Hz. Muhammed'i yerleştirdiğini iddia eder. Tefviz fikrini benimseyen bir diğer grup ise; Hz. Muhammed'e atfedilen, hâlık, bârî, münşî ve yaratan vasıflarını kabul etmez.¹⁰⁷ Muhammedîyye fırkasına göre; kadim ve ezeli varlık olan Allah'ı bilmek kendilerine farz olmayıp Muhammedî bilmek yeterlidir. Allah'ın kadim ve ezeli varlıktan başka bir sıfatı yoktur. Kadim bir varlık için; vahid, samed, kahir, halık, bari, hay ve daim gibi sıfatlar da gerekli değildir.¹⁰⁸ Muğiriyye'nin Mehdiyye grubu, Allah'ı yarattığında yaratan, rızık verdiğinde rızık veren, bilgi sahibi olduğunda bilen gibi sıfatlarla onu nitelirmektedir.¹⁰⁹

Muhammed b. İsa b. Ubeyd b. Yaktîn, Yûnus b. Abdurrahmân'dan rivayet ettiğine göre, Allah'ın batın ve zahir sıfatları vardır. Allah da kendini batın ve zahir diye nitelendirir. Kutsal ruhu onun batın yönü, yaratıkların ihtiyaç duyması halinde kendine eklenen ve kendi sıfatı olan cisim de zahir yönüdür.¹¹⁰

Zürâre b. A'yûn ve fırkasının mensuplarına göre; yüce Allah, kendi için hayat, ilim, semî', basar, irade ve kudret'i, yaratana kadar hayy, alim, semî', basar, alim, mürid ve kadir sıfatları yoktur. Ancak bu sıfatları kendisi için yarattıktan sonra bu sıfatları oluşmuştur.¹¹¹

İsmail b. Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır (ö. 143/760) adı etrafında oluşan İsmailiyye fırkası, İmâmiyye'nin içinden doğmuş ayrı bir fırka kabul edilmektedir.¹¹² Onlar Allah'ın zatının sıfatlarından ayrı olduğunu ifade ederler.¹¹³ Allah hakkında kendilerine soru soranlara, "Bizim Allah'ımız Muhammed'in Allah'ı" şeklinde cevap vermektedirler. O, bir mi, çok mu, âlim mi, kudret sahibi

¹⁰⁶ Tefviz: Bir işi başkasına havale etmek anlamında kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bk. Abdussamet Bakkaloğlu, "Tefviz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40: 310.

¹⁰⁷ Nevbahtî-Kummî, a.e, 61; Kummî-Nevbahtî, a.e, 162-3; Hanefî, *el-Fırak*, 39; Bağdâdî, *el-Fark*, 221; trc. 195.

¹⁰⁸ Nevbahtî, *Fırak*, 79; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 61; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 163.

¹⁰⁹ Nevbahtî-Kummî, a.e, 76; Nevbahtî-Kummî, a.e, 191; Bağdâdî, *el-Fark*, 212; trc.183.

¹¹⁰ Nevbahtî-Kummî, a.e, 62; Nevbahtî-Kummî, a.e, 165.

¹¹¹ Bağdâdî, *el-Fark*, 230; trc. 52,172.

¹¹² Nevbahtî, *Fırak*, 114; Nevbahtî-Kummî, a.e,78; Kummî-Nevbahtî, a.e, 192.

¹¹³ Râzî, *Kitabü'z-Zîne*, 2: 200-203.

mi, şeklindeki sorulara dahi sadece “Bizim Allah’ımız Muhammed’in Allah’ı” cevabını vermektedirler.¹¹⁴

Şehristânî, Şîa’nın İsmailiyye fırkasının sıfatlar hakkında aşırı gittiğini ifade ederek onlardan şunları nakleder: Biz, Allah için vardır demediğimiz gibi, yoktur da diyemeyiz; âlim demediğimiz gibi, cahil de diyemeyiz. Kadir demediğimiz gibi, aciz de diyemeyiz. Bütün sıfatlar hususunda bu durum böyledir. Çünkü doğru ispat, ona nispet ettiğimiz şeyle, onunla diğer varlıklar arasında ortaklığı gerektirir. Bu ise bir teşbihtir. Neticede mutlak ispat ve mutlak nefyetme şeklinde hüküm vermek mümkün değildir.¹¹⁵ Bu ifadelerden anlaşılan İsmailiyye’ye göre, sübuti veya selbi fark etmeksizin, Allah’ın hiçbir sıfatla vasıflanması mümkün değildir.

Sonuç olarak yukarıda zikredilen bilgileri değerlendirdiğimizde; Şîa’nın Allah’ın sıfatları noktasında farklı görüşler beyan ettikleri Mu‘tezile etkisinde kaldıkları ifade edilebilir.

Müellifimiz Nevbahtî; Allah’ın eşi ve benzeri olmadığını, onun bütün düşünce ve hayalin fevkinde olduğunu ifade eder. Kudret sıfatı ile ilgili olarak da; O hiç bir şeye muhtaç değil ancak her şey ona muhtaçtır. İlim sıfatı hakkında ise O, her şeyi bilendir, hiç bir şey ondan gizli kalmaz şeklinde kendi görüşlerini beyan eder. *Fıraku’ş-Şîa* eserinde Keysâniyye’nin kurucusu kabul edilen Muhtar es-Sakafi, irade sıfatına atıfta bulunarak Allah için bedâ’yı caiz görür. Ca’fer Sâdık’ın bedâ fikrini andıran beyanları bulunmasına rağmen irade hakkında net bir şey söylemediği anlaşılmaktadır. Bunun yanında Hişam b. el Hakem’in Allah’ın sıfatları için vasfedilen şeylerin onun ne aynı ne de gayrı olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Tefviz fikrinde olanların Allah’ın kendi sıfatlarına haiz olan Hz. Muhammed’i makamına yerleştirdiği sıfatlarının onun nezdinde olduğunu ileri sürerler. Şeyh Müfid’e göre Allah’a olumsuz manada sıfatlar atfedilemez. İsmailiyye mensupları sıfatlar hakkında net bir beyanda bulunmayarak bizim Allah’ımız Muhammed’in Allah’ı diyerek sıfatlarla ilgili soruları geçiştirdiği görülmektedir. Nevbahtî’nin eserindeki dikkatimizi çeken en belirgin özellik fırkaların görüşlerini ele alırken objektiflik ilkesini muhafaza etmesidir.

¹¹⁴ Şehristânî, *el-Milel*, 264, 266; Muzaffer Tan, “Erken Dönem İsmaililik ve Temel Görüşleri”, *EKEV Akademi Dergisi* 13/39 (2009), 82-83.

¹¹⁵ Şehristânî, *el-Milel*, 256-258; Tunçbilek, “*Allah’ın Sıfatları*”, 165-167.

2). Teşbih ve Tecsim

Sözlükte, bir şeyin başka bir şeye benzetilmesi anlamına gelen teşbih,¹¹⁶ keyfiyeti ve mahiyeti bakımından Allah'ın yaratılanlara, yaratılanların da O'na benzetilmesi şeklinde izah edilmektedir.¹¹⁷

Tecsim; kelime olarak Bir şeyi cisim halinde tasavvur edip, onun cüsseli, gövdeli olduğunu kabullenmek manasına gelmektedir. Terim olarak ise, Allah'ı belli bir cisim halinde yalnız düşüncede değil, gerçekte somut olarak mevcut diye nitelendirmektir.¹¹⁸ Allah'ın sadece düşüncede değil, hakikatte mevcut olduğunu belirtmek ve insan aklının soyut bir varlığı tasavvurdaki aczi karşısında zihinde bir fikir uyandırmaktır.¹¹⁹

Teşbih düşüncesinin temelini oluşturan fırkalar, Kur'an-ı Kerimdeki bazı müteşabih ayetlerde (el-Ali-İmran, 2/7). geçen yed, vech, istiva gibi ifadelerden yola çıkarak, Allah'ın insana benzediğini ve neticede o'nun insana benzeyen bir cisim olduğunu iddia etmektedir.¹²⁰ Teşbih İslam düşünce sistemine, diğer dinlerin görüşlerinden etkilenecek aktarılmaktadır.¹²¹ Müşebbihe mezhebi; Allah'ın yaratılanlara benzediğini, insanlar gibi organları olduğunu kabul etmektedir. Allah'ı cisim olarak tasavvur etmesi yönüyle de onlara mücessime de denilmektedir.¹²² Sünnî düşünce sistemine göre; Allah ile yaratılanlar arasında gerek vasıfta gerek mevzufta hiçbir benzerlik bulunmamaktadır.¹²³ “Hiçbir şey onun misli gibi değildir.” (eş- Şûrâ, 42/11). ayetinden Allah'ın varlığında birliğinde, emsalsiz olduğu ve hiçbir şeye benzemediği anlaşılmaktadır. Müşebbihe fikrini benimseyenler yaratıcı yaratılanlara benzeterek, Allah'ın şanına uygun olmayan el, ayak, yüz vb. organların onda bulunduğunu ileri sürmektedir.

¹¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l 'Arab*, 13: 503.

¹¹⁷ Yusuf Şevki Yavuz “Teşbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40: 558-560.

¹¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l 'Arab*, 12: 99; Öz, *Mezhepler Sözlüğü*, 538.

¹¹⁹ İlyas Üzümlü “Mücessime”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31: 449.

¹²⁰ Kutluay, *Tarihte İslam Mezhepleri*, 83.

¹²¹ Bağdâdî, *el-Fark*, 225; trc. 169,172

¹²² *Makâlât*, Anonim(17.yy), Haz. Fahrettin Atar, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 36-7.

¹²³ Maturidi, *et-Tevhid*, 127; Kâdî Abdülcebbar. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 1: 348.

Mücessime hakkında ise; Allah'ın şeylere benzemeyen bir şey ve cisimlere bezemeyen bir cisim olduğunu ifade etmektedir.¹²⁴

Şîî düşünce sistemi teşbih ve tecsim hakkında bütün islami fırkalarla aynı doğrultuda, Allah'ın tahayyül edilen şeylere benzemediği noktasında görüş belirtmektedir.¹²⁵ Mezhebin içinden teşbih ve tecsim hakkındaki farklı düşünceler “gulat-ı Şîa” denilen aşırı Şîiler arasından çıkmaktadır. İmamlarını Allah'a benzetmeleri aşırı diye nitelenirken, Allah'ın yaratılanlardan birine benzetilmesi ise sınırlı teşbih olarak görülmektedir.¹²⁶

Nevbahtî'nin *Fıraku's-Şîa* eseri bağlamında tahkik edilen diğer fırak eserlerinde, Şîa'nın teşbih ve tecsimle görüşlerinde birbirinden farklı bilgilere rastlanılmaktadır. Şîî fırkalarının görüşleri, bu noktada eserle bağlantılı olarak aşağıda ele alınacaktır.

Keysâniyye:

Keysâniyye fırkasından bir grup, Hz. Ali'yi Allah'a benzeterek, onun gökyüzünde bulutların üzerinde gölgeler içinde olduğunu ileri sürmektedir.¹²⁷ Bu grup görüşlerini “Onlar ille de buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar..” (el-Bakara, 2/210). ayetine dayandırmaktadır. Onlara göre; Hz. Ali'nin hazır bulunmadığı ortamda kıyılan nikâh sahih olmaz, ancak onun şahitliğinde nikah makbul olur.¹²⁸ Bunun yanında Abdullah b. Amr b. el-Harb el-Kindi ve taraftarları ise tecsimin de ötesinde; Hz. Ali için âlemlerin ilahıdır, ölmez, öldürülemez, en küçük bir fısıltıyı dahi duyar ve her şeyi bilir diye iddialarını dile getirmektedir.¹²⁹

Teşbih hususunda Muhammed b. el Hanefiyye'nin tanrı olduğu şeklindeki iddianın sahibi Kerbiyye fırkasından Hamza b. Umare el-Berberi'dir.¹³⁰ Ebu Haşim

¹²⁴ Hanefi, *el-Fırak*, 67-69.

¹²⁵ Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makalât*, 51; Kuleyni, *el-Kâfi*, 1: 58; Öz, *İslam Mezhepleri*, 238.

¹²⁶ Şehristânî, *el-Milel*, 128,228-229; Halil İbrahim Bulut, “İlk Şîî Kelamcılardan Ebu Ca'fer el-Ahvel (Şeytanü't-Tak) ve Ona Atfedilen Görüşler”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, (2008): 83-86.

¹²⁷ Nevbahtî, *Fırak*, 63; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 38,46; Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 111; Bağdâdî, *el-Fark*, 205; trc.178.

¹²⁸ Hanefi, *el-Fırak*, 35,38.

¹²⁹ Nevbahtî-Kummî, a.e, 33; Nevbahtî-Kummî, a.e, 100.

¹³⁰ Nevbahtî, a.e, 64; Nevbahtî-Kummî, a.e, 39; Nevbahtî-Kummî, a.e, 120.

b. Muhammed el-Hanefiyye'nin mensuplarına göre ise; Ebu Haşim gizli sırlara vakıf olup, gaybı da bilmektedir. O, bu sırlı bilgileri babası Hanefiyye'den o da babası Hz. Ali'den öğrenmiştir. Fırkanın alt gruplarından liderliğini Abdullah b. el-Haris'in yaptığı fırkaya göre; yüce Allah bir nurdur ve o nur da Abdullah b. Muâviye'dir.¹³¹

Zeydiyye:

Zeydiyye fırkasının Surhubiyye grubu; âl-i Muhammed'in soyunu, şâri teâlâ'ya benzeterek onların helal kıldıkları her şey helal, haram da onların yasakladıklarıdır. Bir hükmün geçerli olması için onlar tarafından verilmesi görüşündedirler.¹³²

Fırak literatürünün ileri gelen müelliflerinden el-Bağdâdî; Zeydiyye fırkasından, Carudiyye, Süleymaniyye, Ceririyye ve Butriyye gruplarını eserine alırken, Surhubiyye'yi ise ele almaz. Eserine aldığı bu grupların görüşlerinde ise teşbih ve tecsimle ilgili herhangi bir görüş bulunmaz.¹³³ Bir diğer fırak müellifi el-Hanefi ise; eserine Zeydiyye fırkasını ele alır, ancak bu gruba ait teşbih ve tecsimle alakalı herhangi bir bilgiye rastlanılmaz.¹³⁴

İmâmiyye

Nevbahtî; Rabbimiz bütün insani tasavvurların üstündedir. Misalsiz ilk yaratandır. Her şeyi en ince ayrıntısıyla bilen yüce Rabbimizi tenzih ederiz.¹³⁵ şeklinde yüce Rabbimiz hakkındaki teşbih ve tecsim nitelemelerinden uzak durmaktadır. Teşbih ve tecsim noktasında İmâmiyye fırkası; Allah'ı bu tür nitelendirmelerden tenzih etmektedir. İmâmiyye günümüze kadar ulaşan fırka olmasına rağmen kendilerinden herhangi teşbih ve tecsimle ilgili bir nakil tespit edilememiştir. İmâmiyye Şîa'sı Allah'ın varlığını, birliğini ve sıfatlarını kabul etmektedir. Fırkanın bir diğer alimi Şeyh Saduk; Yüce Allah birdir, tekdir, onun eşi

¹³¹ Nevbahtî, a.e, 71; Nevbahtî-Kummî, a.e, 44-45; Kummî-Nevbahtî, a.e, 127-129; Bağdâdî, *el-Fark*, 208; trc.180.

¹³² Nevbahtî, a.e, 99; Nevbahtî-Kummî, a.e, 70; Kummî-Nevbahtî, a.e, 181.

¹³³ Bağdâdî, *el-Fark*, 41; trc. 28.

¹³⁴ Hanefi, *el-Fırak*, 34.

¹³⁵ Nevbahtî-Kummî, a.e, 14.

ve benzeri yoktur; kadimdir ve her zaman bu sıfatlara sahip olacaktır. Şeyh Müfid ise; Allah'ın, ezelde ve uluhiyyette bir ve tek olduğunu hiçbir şeyin ona benzemediğini bir eşi bir misli ve denginin bulunmadığını ifade etmektedir.¹³⁶ Onların bu görüşleri fırka bazında ekseriyetle kabul görmektedir.

Ca'fer Sâdık kendisine sorulan “Allah arşa istiva etti” sorununa; Allah için böyle bir şey düşünölemeyeceğini, zira uzak yakın gibi beşere benzeyen kavramlardan O'nun münezzehtir olduğunu ifade etmiştir. Tarafarları da; Allah'ın sıfatların bulunmadığına inanır ve bu inançlarını da vacip kabul ederler. O, mürekkep ve cisim değildir. Yaratıklarda ârız olan şeyler onda yoktur. Ortağı, danışmanı, yaratmada yardımcısı, veziri, şeriki vs. yoktur ve hiç bir şeye de muhtaç değildir. Mekandan ve zamandan münezzehtir; sıfatları, zâtında sonradan meydana gelmemiştir. Dünyada ve ahirette de görülmesine imkân yoktur.¹³⁷ İmâmiyye'yi eserine alan el-Hanefî'nin; teşbih veya tecsimle ilgili onların herhangi bir görüşüne yer vermediği de görölmektedir.¹³⁸

Gâliyye:

Abdullah b. Sebe ve fırkası, Hz. Ali'nin ölümsüz olduğunu, Allah'ın Ali'de tecelli ettiğini, onun âlemlerin ilahı olduğunu ileri sürer.¹³⁹ Sebeiyye fırkası için el-Bağdâdî; onlar Hz. Ali'yi ilah ilan edip, Allah'ın zatına benzettiğini ifade etmektedir. Hz. Ali bu ifadeleri duyduğunda bazılarını ateşle yaktırmış, onlar da “şimdi senin gerçekten ilah olduğunu anladık, bu şekilde Allah'tan başkası cezalandırmaz” ifadeleriyle onu Allah'a benzetmişlerdir.¹⁴⁰ Abdullah b. Sebe ve taraftarları, Hz. Ali'nin ilah olarak bulutlarda dolaştığını, gök gürültüsünün onun sesi olduğu şeklindeki beyanlarını el-Hanefî de dile getirmektedir.¹⁴¹

Ebu Abdillâh el-Muğire b. Said el Kûfî, konuşması etkili ve düzgün biridir. O, kahinlikle ilhadı birleştirerek, Allah'ı teşbih ve tecsimle açıklamaya

¹³⁶ Şeyh Sadûk, *İ'tikadât il İmâmiyye*, 17; Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makalât*, 51.

¹³⁷ Şeyh Sadûk, *İ'tikadât il İmâmiyye*, 27; Abdölbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969), 82.

¹³⁸ Hanefî, *el-Fırak*, 33.

¹³⁹ Nevbahtî, *Fırak*, 56-58; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 33; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 95-100.

¹⁴⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, 225; trc. 169.

¹⁴¹ Hanefî, *el-Fırak*, 38.

çalışmaktadır. Ona göre; Allah insan suretinde başında taç olan bir varlıktır ve insan gibi uzuvları bulunmaktadır. Muğire'nin iddiasına göre Hz. Ali Allah'tır.¹⁴²

Fırkayı eserine alan el-Bağdâdî; Muğire'nin kendisinin ismi azamı bildiğini onunla ölenleri dirilttiğini aktarmaktadır. Organları nurdan bir adam olan yaratanın kalbinden de hikmet fişkırmaktadır. Bunun yanında alfabedeki “Elif” harfinin O'nun ayakları, “Ayn” harfinin gözleri “He” harfinin ise cinsiyet organına benzediğini iddia etmektedir.¹⁴³

Mehdiyye grubunun iddiasına göre, Allah başında taç olan insan şeklindedir. Ebced harfleri kadar azası vardır. Bu harflerden elif O'nun ayaklarını oluşturmaktadır. Fırka mensupları, Allah'ı yaratınca yaratıcı, rızık verdiğinde rızık veren, bilgisi olduğunda bilen gibi vasıflarla nitelemektedir.¹⁴⁴ Bir diğer görüşlerinde ise; imamın her şeye vakıf olan Allah olduğunu, onun diriltip öldürdüğünü ileri sürmektedir. Ebu Mansûr el-İclî onların gizli saklı her şeyini bilen Allah olduğunu iddia ederler, ancak o bunu kabul etmeyip onların tövbe etmelerini istemektedir.¹⁴⁵

Abbas b. Abdülmuttalib oğullarından oluşan fırkaya göre Muhammed b. Ali tanrıdır ve o her şeyi bilmektedir.¹⁴⁶ el-Bağdâdî; bu fırkayı Rizamiyye diye isimlendirerek, Abbasoğullarını ve onlardan oluşan grupları da burada ele almaktadır. Onlara göre İmamlar ilahtır. Ebu Müslim'de kendisinin ilah olduğunu ileri sürerek; Cebrail, Mikail ve diğer bütün meleklerden üstünlüğünü iddia etmektedir.¹⁴⁷

Beyan b. Sem'an et-Temimi en-Nehdi el-Yemeni, Hz. Ali'yi ilah'ın bir parçası olarak görmüştür. Aynı şekilde Muhammed el-Hanefiyye'yi de ilah kabul etmiş, sonra onun oğlu Ebu Haşim'i ve en sonunda da ilahın kendisinde tecelli ettiğini ileri sürmüştür. Beyan b. Sem'an'ın ifadesine göre; Allah azaları olan insan

¹⁴² Nevbahtî-Kummî, a.e, 75-76; Kummî-Nevbahtî, a.e, 138.(dip not, 230); Eş'arî, *Makâlât*, 6-9, 23, 2-24; Şehristânî, *el-Milel*, 1: 207, 210; İbn Hazm, *el-Fasl*, 4: 183.

¹⁴³ Bağdâdî, *el-Fark*, 226; trc. 182.

¹⁴⁴ Nevbahtî-Kummî, a.e, 75; Kummî-Nevbahtî, a.e, 191; İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 462-463; Ebû Temmâm, *Babu's-Şeytan*, 76.

¹⁴⁵ Nevbahtî, *Fırak*, 95; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 68; Kummî-Nevbahtî, *Şiî Fırkalar*, 176.

¹⁴⁶ Nevbahtî, a.e, 72; Nevbahtî-Kummî, a.e, 46; Kummî-Nevbahtî, a.e, 131; Şehristânî, *el-Milel*, 196.

¹⁴⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, 251; trc. 199.

şeklinde nurdan bir varlıktır. Allah'ın yüzü hariç bütün her şeyi yok olacaktır.¹⁴⁸ Buna delil olarak şu ayeti gösterir; “*Onun yüzünden başka her şey yok olacaktır.*” (el-Kasas, 28/88). Bu ayeti izah ederken Allah'ın bir cisim olduğunu, ayete göre her şeyiyle yok olacağını sadece zatının baki olacağı şeklinde bir yorumda bulunmuştur. İddiaları Şîî çevrede fazla kabul görmemiş, Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali, onun elçisi olduğunu ifade eden kişiye getirdiği mektubu yedirmiş görüşlerini de reddetmiştir. Liderleri Beyan da yakalanıp öldürülmüştür.¹⁴⁹ el-Bağdâdî'nin eserinde, Beyan b. Sem'an ve fırkası Allah'ın organlarıyla insan şeklinde nurdan bir varlık olduğunu ve yüzü hariç her şeyinin yok olacağı ifadeleri geçmektedir.¹⁵⁰

Hişam b. el-Hakem ve Hişam b. Salim el-Cevaliki liderliğinde oluşan Hişamiyye fırkasına göre; mabud sınırlı ve sonlu olan bir cisimdir. Onun uzunluğu genişliği ve derinliği vardır.¹⁵¹ Gümüşten yapılmış saf bir zincir ve her tarafı yuvarlak inci gibi nurdan bir varlıktır. Onun rengi tadı ve kokusu da vardır. Hişam bütün bunların yanında mabudun kendi karışı ile yedi karış olduğunu ileri sürmektedir. Cevaliki'de mabudun insan şeklinde, ancak et ve kandan olmayıp nur halinde beş duyu organının, el, ayak, göz, kulak, burun ve ağzı olan bir varlık olduğuna vurgu yapmaktadır. Mabud'un üst tarafı boş, alt tarafı ise dolu diye iddialarını dile getirmektedir.¹⁵²

Muhammed Bâkır'a intisap etmek isteyen Ebu Mansur el-İclî'nin bu isteği kabul görmemiştir. Okuma yazma bilmeyen ve çölde büyüyen Ebu Mansur; Allah'ın onu yanına çağırdığını, kendine yaklaştırdığını, onunla konuştuğunu, başını okşadığını iddia etmektedir.¹⁵³ Mansuriyye'nin bir diğer iddiasına göre; Allah ilk insan olarak İsa'yı daha ise sonra Ali'yi yaratmıştır. Bu ikisi yaratılış

¹⁴⁸ Nevbahtî, a.e, 73; Nevbahtî-Kummî, a.e, 46; Kummî-Nevbahtî, a.e, 122-126,136; Şerafettin Gölcük, “Beyan b. Sem'an”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 6: 28-29; Şehristânî, *el-Milel*, 194; İbn Hazm, *el-Fasl*, 464; Ebû Temmâm, *Babu's-Şeytan*, 67; Enbârî, *Mesâilü'l-İmâme*, 40.

¹⁴⁹ Nevbahtî, a.e, 73; Nevbahtî-Kummî, a.e, 48; Kummî-Nevbahtî, a.e, 126.

¹⁵⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, 226; trc. 169.

¹⁵¹ Eş'arî, *Makâlât*, 16; Ebû Temmâm, *Babu's-Şeytan*, 56.

¹⁵² Bağdâdî, *el-Fark*, 225; trc. 49,170; Şehristânî, *el-Milel*, 196; Kuleynî, *el-Usûl*, 1: 105.

¹⁵³ Nevbahtî, *Fırak*, 78; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 49; Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 144; Şehristani, *el-Milel*, 236; Ebû Temmâm, *Babu's-Şeytan*, 107.

bakımından en yüce mertebede bulunmaktadır. Fırka mensuplarına göre; insanlar nur ile karanlık karışımı bir maddeden yaratılmıştır.¹⁵⁴ Fırak müelliflerinden el-Bağdâdî eserinde; Ebu Mansur hakkında; kendini rabbe benzettiği, Allah'ın eliyle onun başını okşadığı şeklinde ifadeleri bulunmaktadır.¹⁵⁵

Matüridi geleneğinden el-Hanefi eserine aldığı Mansuriyye fırkası mensuplarına göre; Allah Kur'an-ı Kerim'de hiçbir şeyi haram kılmamıştır. Zikredilen tüm haramlar kendilerinin sevgi besledikleri Hz. Ali, Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin gibi kişilerden kinayedir.¹⁵⁶

Ebû'l-Hattâb Muhammed b. Ebu Zeyneb Miklas el-Esedî el-Kufî el-Ecdâ'nın beyanına göre Allah ona ismi âzamı öğretmiştir. Kendisinin meleklerden biri olduğunu ve istediği surette görüldüğünü iddia etmektedir.¹⁵⁷ Hattâb'a göre imamlar ilahtır. Hasan, Hüseyin ve çocukları Allah'ın oğulları ve sevdikleridir. Bu zümreye dahil olduğundan sonunda kendisinin de ilah olduğunu iddia etmektedir.¹⁵⁸ Bu fırka hakkında el-Hanefî de benzeri ifadeleri kullanmaktadır.¹⁵⁹ Bu fırkanın alt gruplarından birinin lideri olan Serî' el-Aksam'a göre; Ca'fer İslam'ın tam kendisidir. İslam, selam demektir. Selam da Allah'tır. Kendilerinin de İslam'ın çocukları olduklarını, buna da yahudi ve hristiyanların ifadesi olan, "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz.." (el-Enam, 5/18). ayetini delil göstermektedir.¹⁶⁰ Hattâbiyye'nin alt fırkalarından bir diğeri olan Ma'meriyyenin iddiasına göre; yüce Allah bir nur olarak vasilerin bedenlerinde tecelli etmektedir.¹⁶¹ Ebû'l- Hattâb sonrasında imam olan Muammer de ilahlığını ileri sürmüştür. Kendisi dünyanın yok olmayacağını cennetin iyilik nimet, cehennemin ise sıkıntı meşakkat olduğunu ifade etmiştir.¹⁶²

Muhammise; Ebül Hattâb'ın taraftarlarının oluşturduğu bir fırkadır. Muhammise olarak adlandırılmasının sebebi, Allah, Hz. Muhammed'in kendisi

¹⁵⁴ Nevbahtî-Kummî, a.e, 50; Kummî-Nevbahtî, a.e, 145-146; İbn Hazm, *el-Fasl* 3: 462-463.

¹⁵⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, 226;trc. 169.

¹⁵⁶ Hanefî, *el-Fırak*, 38.

¹⁵⁷ Nevbahtî, a.e, 82; Nevbahtî-Kummî, a.e, 52; Kummî-Nevbahtî, a.e, 149.

¹⁵⁸ Bağdâdî, *el-Fark*, 226; trc. 191.

¹⁵⁹ Hanefî, *el-Fırak*, 39.

¹⁶⁰ Nevbahtî, *Fırak*, 85; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 54; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 151.

¹⁶¹ Nevbahtî, a.e, 85; Nevbahtî-Kummî, a.e, 55; Kummî-Nevbahtî, a.e, 152.

¹⁶² Bağdâdî, *el-Fark*, 238; trc. 192.

olmasından kaynaklanmaktadır. Bu fırka mensuplarına göre Allah; Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin olarak beş farklı görüntü ve surette yeryüzüne zuhur etmektedir. Dört tanesi net olmayan görüntülerdir. Asıl olan Muhammed'in şahsı ve görüntüsüdür. O, dilediği surete dilediği şekilde girer. Bu grup Fatıma'yı da rab olarak görür. Fırka mensuplarına göre; Muhammed, baba, oğul vb. bütün şekillerde ortaya çıkabilir.¹⁶³

Bu fırkayı eserine alan İsfarâyînî, Ebu'l Hattâb, Beyân, Said, Muğire, Hamza b. Umare, Bezi', Seri', Muhammed b. Beşir gibi kişilerin kendilerini Hz. Muhammed'in nebi ve babları olarak gördüklerini ifade etmiştir. Baktan maksat, Muhammed'in elçisi ve ona yakın Selman demektir. Zira onlara göre Muhammed Rab'tır. Bu fırka mensupları haramları helal kabul eden, hattabi görüşlerini aynen devam ettirmektedir.¹⁶⁴ el-Bağdâdî; Şuray'îyye adı ile eserine aldığı bu gruba göre; Allah beş kişide; Hz. Muhammed, Hz. Ali, Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e zuhur etmektedir. Ayrıca bu beş kişinin zıtları da vardır. eş-Şuray'î kendisinin de ilah olduğunu iddia etmektedir.¹⁶⁵

İsmail b. Ca'fer b. Muhammed el-Bakır (ö. 143/760) adı etrafında oluşan İsmailiyye fırkası, İmâmiyye'nin içinden doğmuş ayrı bir fırka kabul edilmektedir.¹⁶⁶ Bu fırkaya mensup Nizariler Allah için var demek mahlûkata benzetmek, yok demek ise onun varlığını inkâr etmek olur. Bu konuda en doğrusu susmaktır. Onlara göre yaşadığı dönemde imamını bilmeyen kişi Allah'ı bilemeyecektir. Fırka mensupları günümüzde varlığını Ağa Han ismi altında devam ettirmektedir.¹⁶⁷

İsmailiyye fırkasına mensup Hamdan b. Eş'as Karmat liderliğindeki fırka ise; hristiyanların teslis inancına benzer hüccet akidelerini benimsemektedir. Hüccet baba, dai anne, el ise oğul'u ifade etmektedir. Hüccetlerin büyüğü baba olan

¹⁶³ Nevbahtî-Kummî, a.e, 57; Kummî-Nevbahtî, a.e, 157.

¹⁶⁴ Ebü'l-Muzaffer İmadüddin Şehfur (Şahfur) b. Tahir b. Muhammed ei-İsfahani el-İsfarâyînî (ö. 471/1078), *et-Tebzir fi'd-din ve temyizi'l-fırakati'n-naciye 'ani'l-fırak' l-hâlikin*, thk, Kemal Yusuf el-Hut (Beyrut: Alem el-Kutübiyye, 1403/1983), 129; el-Eş'arî, *Makâlât*, 14; Bağdâdî *el-Fark*, 247; Şehristânî, *el-Milel*, 207.

¹⁶⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, 252; trc. 196.

¹⁶⁶ Nevbahtî, *Fırak*, 114; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 78; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 192.

¹⁶⁷ M. Saffet Sarıkaya, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, (İstanbul: Rağbet Yayınları 2017),178.

rab'tır. Bu fırka mensupları Allah'ın farz kıldığı şeyler ile, Hz. Peygamberin sünnetlerini zahiri ve batını olarak kabul ederler. Allah açık naslarla kullardan yapmasını emrettiği ibadetler darbı mesellerdir. Onların manasını kavrayıp ona uygun davranmak ve ona göre ameli şeyler lazımdır. Kurtuluş sadece böyle olur. Onlara göre nassın zahiri ile davranmak, helake sürüklenmektir.¹⁶⁸

Karmatiler fırkasını eserine Bâtıniyye bölümü içinde alan el-Bağdâdî; inançları çerçevesinde, düalist, aydınlık, karanlık, iki kadim yapıcısı inancı hakim olmaktadır. Onlara göre nur, yani aydınlık güzel yararlı şeyleri, zulmet de karanlık faydasız ve zararlı şeylerin failidir. Bedenler bu karışımlardan oluşmaktadır. Nur ve zulmet asıl ve onlardan oluşan dört unsur, sıcaklık soğukluk, yaşlık ve kuruluk bulunmaktadır. Âlemin düzenleyicileri ve idare edicileri bunlardır. İlk ilah iyilikleri yapan kadim, ikinci ilah ise kötülükleri yapan, sonradan olma ilah muhdes, yani şeytandır.¹⁶⁹ El-Hanefi de; bâtinîyye grubunun inançları noktasında onlarla ilgili zahir ve batın ifadelerini kullanmaktadır. Bu gruba göre, zahire ve batına vakıf olanlar üstün niteliklere sahip olmaktadır. Onlara göre, imam aynı zamanda ilahi tezahürleri taşıyan kişidir.¹⁷⁰

Abdullah b. el-Harb el-Kindi ve taraftarlarına göre; Hz. Ali âlemlerin ilahıdır.¹⁷¹ İbnü'l Harb'in taraftarlarına göre ise; ayette geçen "Tine ve zeytine andolsun, Sina dağına and olsun ve bu güvenli şehre and olsun ki.." (et-Tin, 95/1-3). ifadelerinin kinaye, işaret olduğunu; aslında incirin Hz. Ali, zeytinin Hz. Hasan, Sina dağının Hz. Hüseyin ve güvenli beldenin de Muhammed b. el-Hanefiyye olduğunu ileri sürmektedir. el-Bağdâdî'nin ifadesine göre; bu grubun iddiası, Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'den sonra kendi liderleri olan Abdullah b. Amr b. Harb, ilah olduğu yönündedir.¹⁷²

Hattâbiye'nin alt fırkalarından biri olan ve Bezi' b. Musa el-Haik'in liderliğindeki gruba göre Ca'fer ilahtır.¹⁷³ Beziğ'in iddiasına göre; Ca'fer insanların

¹⁶⁸ Nevbahtî, a.e, 123; Nevbahtî-Kummî, a.e, 81-83; Kummî-Nevbahtî, a.e, 201-207; Sabri Hizmetli, "Karmatiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24: 510.

¹⁶⁹ Bağdâdî, *el-Fark*, 285; trc. 221.

¹⁷⁰ Hanefi, *el-Fırak*, 90.

¹⁷¹ Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 46; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 100, 117.

¹⁷² Bağdâdî, *el-Fark*, 243; trc. 186.

¹⁷³ Nevbahtî, a.e, 84; Nevbahtî-Kummî, a.e, 53; Kummî-Nevbahtî, a.e, 150-155.

bildiği kimse değil, onlara insan sureti halinde görünen ilahtır. Ona göre Âl-i Muhammed yaratıcı rab, kendisi ise nebidir. Ca'fer b. Muhammed tarafından gönderilen nebi ve resul'dür. Ona göre her mümine vahiy gelir. Allah onu göğe çıkardığını ve başını okşadığını, ağzına tükürdüğünü ve böylece gönlüne hikmet girdiğini iddia etmektedir.¹⁷⁴ el-Hanefi bu fırkanın; Hattâbiyye'nin görüşleri ile benzer görüşleri beyan ettiğini ifade etmektedir. Onlara göre Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ilahtır.¹⁷⁵

Albâiyye lideri Beşşar es-Şairi ve zümresinin inancına göre; Hz. Ali, kulu ve resulü Hz. Muhammed'î elçi olarak gönderen yaratıcı rab'tır. Onlar Hz. Ali'nin kulu olarak gördüklerinden Hz. Muhammed'in şahsını kabul etmezler.¹⁷⁶ Şehristânî bu kişinin ismini el-Albâ b. Zira' ed-Devsî¹⁷⁷ diye zikretmektedir.

Muhammed b. Beşir'in liderliğinde oluşan gruba göre; Muhammed'e intisap edenlerin çoğu, evler ve bedenlerdir. Muhammed kendine inananlara görünen ete kemiğe bürünmüş Rab'dır. O, doğmamış ve doğurmamıştır. Muhakkak ki, bu örtülere bürünüp gizlenmiştir.¹⁷⁸

Muhammed b. isa b. Ubeyd b. Yaktin ve Yunus b. Abdurrahman'ın ifadelerine göre, Allah yaratılan insanların alışabilmesi ve davetin hızlı netice vermesi için, kendisini gözle görülebilen insan şeklinde gösterdiğini iddia etmektedir.¹⁷⁹ Nevbahtî'den farklı olarak el-Bağdâdî; Yunusiyye fırkasının teşbih görüşlerini, bir turna kuşunun iki ayağından çok daha güçlü olmasına rağmen ayakları üzerine taşınması gibi; Allah'ın onlardan daha güçlü ve kuvvetli olmasına rağmen arşın taşımacıları tarafından taşındığını ifade etmektedir.¹⁸⁰ Buna delil olarak; “.. O gün rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz tanesi yüklenir.” (el-Hâkka, 9/17).ayetini göstermektedir.

Tefvîz düşüncesindeki grubun iddiasına göre ezeli bir varlık, kendi makamına atadığı yaratma ve yönetme yetkisi verdiği herhangi bir eksiklikleri de

¹⁷⁴ Bağdâdî, *el Fark*, 248-9; trc. 192; İbn Hazm, *el-Fasl*, 186; Şehristânî, *el-Milel*, 211.

¹⁷⁵ Hanefî, *el-Fırak*, 39.

¹⁷⁶ Nevbahtî-Kummî, a.e, 60; Kummî-Nevbahtî, a.e, 161.

¹⁷⁷ Şehristânî, *el-Milel*, 59.

¹⁷⁸ Nevbahtî, *Fırak*, 133-135; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 60; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 162.

¹⁷⁹ Nevbahtî, a.e, 132; Nevbahtî-Kummî, a.e, 63; Kummî-Nevbahtî, a.e, 164.

¹⁸⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, 70; trc.52.

olmayan kişiler, Muhammed, Ali, Fâtıma, Hasan, Hüseyin ve diğer imamlardır. Adı geçenlerin temelde özleri tekdir, sayıları ise elbiselerdir. Yetki verilen varlık Muhammed'dir. O, gökleri, yerleri dağları, insanları ve bütün evreni yaratandır.¹⁸¹ el-Bağdâdî'nin naklettiği fırkaya göre Allah önce Hz. Muhammed'i yaratmış, âlemi yaratmayı ise ona bırakmıştır. Âlemi yaratan Hz. Muhammed kendisi de daha sonra bu işi Hz. Ali'ye bırakmıştır. İlk idare eden Peygamberin kendisi ikinci idare edenin ise Hz. Ali olduğunu iddia etmektedir.¹⁸²

Nevbahtî'nin ifadesine göre; Gâliyye'den olan Mecûsîyye mensupları, kendilerini gizleyip Şîilik şemsiyesi altında mecûsî fikirlerini anlattılar. Selman'ın rab, Muhammed'in de onun davetçisi olduğunu iddia ettiler. Mecûsîliği yaşamlarında her konuda benimsemiş olmalarına rağmen fırka mensupları durumlarını gizlemiştir. Elbiselerin iki tarafını yırtma ve zünnar bağlama fırkanın nişanlarındanır. Kendilerine örnek olarak Resûlullah'ın karnına açıktan bağladığı kuşağı gösterirler.¹⁸³

Şîiliğe meyleden ğuluv fırkalardan Hurremdiniyye, Mazdekiyye, Zındikiyye, Dehriyye'nin ortak özelliği, Allah'ın rububiyyetini inkar etmek, Allah'ın mahlukun bedeninde ortaya çıktığı fikrinde ise birleşmek şeklindedir. Fırkaların mensuplarına göre bedenler Allah'ın meskenleridir. O, bedenlerde bir nurdur diye iddia etmektedirler. Fırkaların taraftarları liderlik meselesinde ihtilafa düşerek ve lanetleşerek birbirinden uzak durmaktadır.¹⁸⁴ el-Bağdâdî; bu fırkaların ortak vasfının İslam'dan uzak olmaları, müslüman gibi gözükmeleri ama içlerinden bunun zıddını geçirdiklerini aktarmaktadır.¹⁸⁵

Muhammed b. Nusayr en-Nemiri ve taraftarlarına göre; ebû'l- Hasan el-Askeri, Rab'dır.¹⁸⁶ Bunun yanında el-Bağdâdî eserinde; Nemiri'nin kendisinin ete kemiğe bürünmüş ilah olduğunu ileri sürdüğünü ifade etmektedir.¹⁸⁷

¹⁸¹ Nevbahtî, a.e, 135; Nevbahtî-Kummî, a.e 61; Kummî-Nevbahtî, a.e, 162.

¹⁸² Bağdâdî, *el-Fark*, 251; trc. 195.

¹⁸³ Nevbahtî-Kummî, a.e, 62; Kummî-Nevbahtî, a.e, 164.

¹⁸⁴ Nevbahtî, *Fırak*, 88; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 64; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 167.

¹⁸⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, 239; trc. 207.

¹⁸⁶ Nevbahtî, a.e, 90; Nevbahtî-Kummî, a.e, 94; Kummî-Nevbahtî, a.e, 238.

¹⁸⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, 252; trc. 196.

Mufavvize fırkası; Allah'ın eşyayı yaratması, tanzim etmesi, rızıkları taksim edip dağıtması ve peygamberler göndermesi noktasındaki işleri kendine havale etmek için Hz. Muhammed'i yarattığını iddia etmektedir.¹⁸⁸

Kuran da teşbih izlenimi veren ayetlerden sonra tenzihe vurgu yapılmaktadır. Bu durum “Şu halde yaratanla yaratamayan hiç bir olur mu..” şeklinde ayetlerle ifade edilmektedir. (en-Nahl, 16/17; el-Meryem, 19/65. ; eş-Şûrâ 42/11). Teşbih ve tecsîm'i benimseyenler; naslarda geçen istivâ, vech, yedeyn, cenb, meci', meşiet, ityân, fevkiyyet gibi ayetlerde geçen kavramları lafzî anlamları ile kabul ederek onların tevil edilmelerine karşı çıkmaktadır.¹⁸⁹ Aynı şekilde Hadis-i Şerifte geçen; “Âdemi rahmanın suretinde yarattı.”¹⁹⁰ ifadesinde ise teville gitmemektedir. Bunun gibi yaklaşımların neticesi olarak; Allah'ın el, yüz, göz, ayak vb. beşeri unsurlara sahip olduğunu, dolayısıyla yaratılmışlara benzediğini ve cisim olduğunu iddia etmektedirler.¹⁹¹

Müellifimiz Nevbahtî ve diğer müelliflerden yukarıda aktarılan Şîa'nın teşbih ve tecsimle ilgili rivayetlerinde farklılık olduğu görülmektedir.

Nevbahtî Şîi olmasına rağmen gâli fırkaların teşbih ve tecsimle ilgili görüşlerini ifade ederken objektif kalarak onların dayanaktan yoksun fikirlerinin genellikle Şîa'nın bazı gruplarında görüldüğünü ve hepsini kapsamadığını belirtmiştir. Aşırı/gulât fikirler ortaya koyan bu fırkaların temel karakteristik özelliklerine bakıldığında onların en belirgin yönleri bir şekilde meşru yönetimle uyuşmayıp muhalefette kalmalarıdır. Her dönemde muhalefette kalan zümrelerin Hz. Ali'nin evladı etrafında şekillendiği görülmektedir. Bazen bir kişinin yanında, bazen de onun adı kullanılarak faaliyetler icra edilmektedir. Gali fırkalardan el-Hanefiyye mensuplarının teşbih ve tecsîm noktasında görüşleri eserimizde belirgin bir şekilde yer almıştır. Zeydiyye ve İmamiyye fırkalarının genel anlamda bu nitelermelerden uzak kaldığı görülmüştür.

¹⁸⁸ Hanefi, *el-Fırak*, 39.

¹⁸⁹ Şehristânî, *el-Milel*, 132.

¹⁹⁰ Buhari, “*İstihzan*”, 1; Müslim, “*Birr*”, 115.

¹⁹¹ Eş'arî, *Makâlât*, 131,284.

3). Hulûl

Hulûl sözlükte; geçmek, dahil olmak, bir yere konaklayıp yerleşmek anlamlarına gelmektedir.¹⁹² Terim olarak; iki cismin birleşmesi hali, varlıkla onun mekânı, araz-cevher münasebeti, yaratılmışlardan birine intikali, Allah'ın insan şeklinde ceset bulmasıdır. Aynı şekilde Allah'ın güç ve kudretinin insanlara ile varlıklara geçebildiğini kabul eden inanç sistemidir.¹⁹³ Hulûl; Allah'ın bütün güzel suretlere bürünmesi,¹⁹⁴ Ebu'l-beşer olan insanlara peygamberlere, imamlara ve diğerlerine insan şeklinde tecessüm ve tecessüdüne inanılmasıdır.¹⁹⁵

Allah'ın insan âlem ilişkisinin ve var olma meselesinin bir tezahürü olarak karşımıza çıkan hulûl kavramı İslam düşünce dünyasında önceden beri yer alan bir konudur. Kökeni eski Hint, İran, Mısır, Yeni Eflatunculuk ve Hristiyanlığa isnat edilen bu düşünce, islami bir şekle sokulmak suretiyle özellikle gulât fırkaları arasında imamın kimliği ve otoritesi hakkında üretilen düşünceler çerçevesinde ortaya çıktığı görülmektedir. Hulûl anlayışının hristiyan Ortodoks ve Heterodoks düşünce sisteminde belirgin bir karşılığı bulunmaktadır. Tanrının bedenleşmiş hali olarak, Hz. İsa'yı kabul eden, Kadıköy konsilinde kabul edilen haliyle onu Tanrı tabiatı ile insan tabiatının karışımı şeklinde niteleyen ifadeler hulûl anlayışına kaynak olma potansiyeli taşımaktadır.¹⁹⁶

Fırak müelliflerinden Şehristânî'ye göre gâli fırkaların inancı olan hulûl, Allah'ın kişiye intikal etme halidir. Kişinin mizacına göre de şekillenmektedir. Bu durum Allah'ın bazı semavi heykellerde ve cisimlerde zuhur etmesidir. Yedi gezegen yıldız onun uzvu, insanın yedi uzvu da onun heykelidir. O, zuhur edip insan diliyle konuşur, gözüyle görür, eliyle tutar alır verir, ayaklarıyla gelir. Onun fiilleri insan uzuvlarıyla şekillenmektedir.¹⁹⁷

¹⁹² İbn Manzûr, *Lisâü'l 'Arab*, 11: 163.

¹⁹³ Kürşat Demirci, "Hulûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18: 340; Hasan Kurt, "Şia'da Hulûl Anlayışının Etkileri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (2011/2): 19; Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Sözlüğü*, 132; Öz, *Mezhepler Sözlüğü*, 219.

¹⁹⁴ Hanefi, *el-Fırak*, 69.

¹⁹⁵ Meşkûr, *Mezhepler Sözlüğü*, 217.

¹⁹⁶ Resul Ay, "Hulûl Anlayışının Farklı Tezahürleri", *Bilig dergisi*, 72 (2015): 2-4.

¹⁹⁷ Şehristânî, *el-Milel*, 442.

İslam mezhepler tarihinde hulûl inancı Ehl-i Sünnet, Mu'tezile ve Şîa'nın aşırı olmayan fırkalarında görülmezken, gâli Şîi fırkaları, Sebeiyye, Beyâniyye, Hattâbiyye, Cenâhiyye ve Râvendiyye vd. ise görülmektedir.¹⁹⁸ Hulûl şeklindeki inançları bu fırkalar kabul etmektedir.

Hulûl hakkında Şîa'nın Zeydiyye ve İmâmiyye fırkaları ile ilgili incelediğimiz eserde bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak gâli fırkalarının beyanları ve sahiplerinin hulûl'u temellendirme gayretleri ise ele alınacaktır.

Keysâniyye:

Abdullah ibn Sebe; Hz. Ali'ye Allah'ın ruhunun hulûl ettiğini ilk iddia kişidir.¹⁹⁹ Keysân'a göre de; Allah imamların bedenlerine hulûl etmiştir. İlahi ruhun Muhammed b. el-Hanefiyye'ye sonra oğlu Abdullah'a daha sonra ise ondan Abdullah b. Muâviye b. Ca'fer b. Ebi Talib'e hulûl etmiştir. el-Bağdâdî; bu fırkayı Cenâhiyye adı ile eserine almış ve benzeri görüşleri ifade etmiştir.²⁰⁰

Abdullah b. Ömer b. el-Harb'in taraftarlarına göre; ilahın ruhu Ebu Haşim'den sonra Abdullah b. Ömer'e intikal etmiştir.²⁰¹ Abdullah b. Amr b. Harb el-Kindi ve taraftarları ise; Allah'ın ruhu el-Hanefiyye'ye gelene kadar peygamber ve imamlara zincirleme gelmiştir. Bu ruh sonunda Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'den, Abdullah b. Amr b. Harb'e hulûl etmiştir.²⁰²

Gâliyye:

Müelifimiz Nevbahtî, hulûl hakkında eserinde zikrettiği gâli fırkaların başını çeken fırka olan Ebû'l-Hattâb Muhammed b. Ebî Zeynep el-Ecda' el-Esedî liderliğindeki fırkaya göre, Hz. Muhammed ve Hz. Ali tanrıdır. Allah onlara tecelli

¹⁹⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "İslâm Düşüncesinde Hulûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18: 341-344.

¹⁹⁹ Nevbahtî, *Fırak*, 56-7; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 32-3; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 95, 99; Bağdâdî, *el-Fark*, 225; trc. 198; Şehristânî, *el-Milel*, 230.

²⁰⁰ Nevbahtî, a.e, 82; Nevbahtî-Kummî, a.e, 60; Kummî-Nevbahtî, a.e, 161; Bağdâdî, *el-Fark*, 216; trc. 189.

²⁰¹ Nevbahtî-Kummî, a.e, 40; Kummî-Nevbahtî, a.e, 111, 132; Ebû Temmâm, *Babu's-Şeytan*, 101.

²⁰² Bağdâdî, *el-Fark*, 214; trc. 186; İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 474.

etmiştir. Benzer ifadeler *el-Milel* ve *Babu's-Şeytan*'da da geçmektedir.²⁰³ Hattâbiyye fırkalarının hepsine göre, Allah'ın ruhu Ca'fer es-Sâdık ve Ebû'l-Hattâb el-Esedî'ye hulûl etmiştir. Onlara göre, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve onların zürriyetleri, Allah'ın oğulları ve sevgilileridir.²⁰⁴ Hulûl ekseninde şekillenen Hattâbi fırkaya göre ise; Ca'fer b. Muhammed'in ruhu Ebû'l Hattâb'a geçmiş; ondan da Muhammed b. İsmail'e hulûl etmiştir.²⁰⁵ Alt gruplardan biri olan Ma'meriyye'ye göre de, Ca'fer b. Muhammed tanrıdır. Vasilerin bedenlerine nur şeklinde hulûl eden Allah, son olarak Ma'mer de tecelli etmiştir.²⁰⁶

Muhammise ve Albâiyye/Zemmiyye fırkaları, Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e Allah'ın cevher olarak hulûl ettiğini, kendisi için bedenler ve evler yarattığını, onların da bu zikredilen kişiler olduğunu ifade etmektedir. O, yaratandır. Ete kemiğe bürünmüş hali insan olan şekli ise Hz. Muhammed'dir.²⁰⁷ Fırkaların diğer bir iddialarına göre ise, kendisini Hz. Muhammed soyuna mensup gösteren birisine, iyi veya kötü olduğuna bakmaksızın Allah hulûl etmektedir.²⁰⁸

Beyân b. Sem'an liderliğindeki fırka mensupları göre ise; ilahın ruhu Hz. Ali'ye gelinceye kadar bütün peygamberlere hulûl etmiştir. Ruh sonrasında Muhammed b. el-Hanefiyye'ye, ondan Ebu Haşim'e, nihayetinde ise Beyân b. Sem'an'a geçmiştir.²⁰⁹ Muhammed b. Beşir, el-Hanefiyye için o, kendine inananlara hulûl eden Rab'dır. Ona inananları ve bağlananları da evler ve bedenler şeklinde izah etmektedir. Onun doğmadığını ve doğurmadığını, örtüler içinde gizli kaldığını iddia etmektedir.²¹⁰ Şuray'îyye ve Nemiriyye fırkalarının mensuplarına göre; liderlerinin şahıslarına Allah hulûl etmektedir.²¹¹

Yukarıda zikredilen bilgileri değerlendirdiğimizde; Hulûl anlayışının İslam Mezhepler Tarihinde aşırı Şîî fırkalar arasında özellikle imamın kimliği ve otoritesi

²⁰³ Nevbahtî, *Fırak*, 82; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 52; Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 149, Hanefi, *el-Fırak*, 39; Ebû Temmâm, *Babu's-Şeytan*, 112; Şehristânî, *el-Milel*, 236.

²⁰⁴ Bağdâdî *el-Fark*, 225; trc. 199.

²⁰⁵ Nevbahtî, a.e, 119; Nevbahtî-Kummî, a.e, 81; Kummî-Nevbahtî, a.e, 200.

²⁰⁶ Nevbahtî, a.e, 85; Nevbahtî-Kummî, a.e, 54; Kummî-Nevbahtî, a.e, 152; Bağdâdî *el-Fark*, 219; trc. 192.

²⁰⁷ Nevbahtî-Kummî, a.e, 57; Kummî-Nevbahtî, a.e, 162; Bağdâdî, *el-Fark*, 222; trc. 195.

²⁰⁸ Nevbahtî ve Kummî, a.e, 58; Kummî-Nevbahtî, a.e, 166; Ebû Temmâm, *Babu's-Şeytan*, 101.

²⁰⁹ Bağdâdî, *el-Fark*, 237; trc. 198; Eş'arî, *Makâlât*, 1: 66.

²¹⁰ Nevbahtî, *Fırak*, 135; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 60; Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 162.

²¹¹ Bağdâdî, *el-Fark*, 252; trc.196; Eş'arî, *Makâlât*, 1: 82-85.

hakkında teşekkül ettiği görülmektedir. Muhtar b. Keysân, Muğîre b. Said ve Ebu Mansur el-İclî vd. Allah'ı insana ait bir takım niteliklerle tanımlamaya çalışmaktadır. Onlar başta imamlar olmak üzere Allah'ın insan vücuduna girdiğini, onlara hulûl ettiğini beyan etmektedir. İmamlarının ilah olmasıyla taraftarları da onların kulları konumuna gelmektedir. Bu yaklaşımın sonraki dönemlerde özellikle İmâmet çerçevesinde büyük bir yayılma gösterdiği, Hz. Ali ve imamlar üzerinde bazen de her fırkanın kendi kutsallarına hulûl ettiği görülmektedir. Hulûl görüşünün sahipleri, kendilerinin ölmediklerini görevleri sona erdiğinde melekût alemine geçtiklerini söylemişlerdir. Hulûl düşüncesine sahip olanların büyük halk kitlelerine hitap ettiği taraftar edindiği görülmektedir. Ancak bu anlayışı bütün Şîî fırkaları kabul etmemektedir.

4). Bedâ

Sözlükte; Zahir olmak, bilmek, görüşü değiştirmek, gizli bir şeyin sonradan ortaya çıkması, kişinin görüş değiştirmesi anlamına gelmektedir.²¹² Terim olarak ise bedâ; Allah'ın ilerde belli bir halde olacağını haber verdiği şeyin daha sonra başka bir şekilde vuku bulmasıdır.²¹³ Bedâ kelimesi Kur'an-ı Kerimde altı ayette sözlük anlamıyla geçmektedir. (ez-Zümer 39/47,48; el-Câsiye 45/33; el-En'am 6/29; Yûsuf 12/35; el-A'râf 7/22). Ehl-i Sünnet, Mu'tezile ve Zeydiyye bedâyı caiz görmez.²¹⁴

Şîa düşünce sistemindeki bedâyı; ilimde, iradede ve emirde olmak üzere Şehristânî üç şekilde beyan eder. Birincisinde Allah'ın bildiği şeyin zıddının meydana gelmesi, ikincisinde murad ederek hükmettiğinin zıddının oluşması, üçüncüsünde ise bir şeyi emredip sonra onun zıddı başka bir şeyi emretmesi şeklinde izah etmektedir.²¹⁵ Şeyh Müfid'in; ortaya çıkması beklenmeyen fiiller şeklindeki bedâ fikrinin müslümanlar tarafından kabul gördüğü belirtilmektedir.²¹⁶

²¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l 'Arab*, 14: 65.

²¹³ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Sözlüğü*, 44; Öz, *Mezhepler Sözlüğü*, 67.

²¹⁴ Avni İlhan, "Bedâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5: 290-291.

²¹⁵ Şehristânî, *el-Milel*, 190.

²¹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî el-Müfid "Şeyh Müfid", *Tashîhü I'tikâdi'l-İmamiyye*, thk. Hüseyin Dergâhi (Kum: el-Mu'temiri el-âlemî, 1413/1992), 67; Şeyh Müfid, *Evailül Makâlât*, 80.

Şerif el-Mürtezâ; bedâyı ahad haberle varid olmasından dolayı kabul etmemektedir.²¹⁷

Bu noktada belirttiğimiz kaynaklardan tespit edebildiğimiz bedâ düşüncesine ait görüşler ifade edilecektir.

Keysâniyye:

Keysâni fırkalar bedâyı, “Kudretli ve yüce Allah’ın bir konuda daha önceki hükmünü değiştirmesi yeni bir görüş ortaya koyması” şeklinde beyan ederek, yüce Allah’a uygun görmeyenleri tekfir ederler.²¹⁸ Keysâniyye liderlerinden; el-Muhtar’a göre bedâ caizdir. Mus’ab b. Zubeyr ile yaptığı imâmet mücadelesinde taraftarlarına kılıç, ok, hançer vb. şeylerle kendilerinin öldürülemeyeceğini söylemiş; ancak savaş alanında pek çoğu ölünce, mensuplarının hani bize bir şey olmazdı serzenişlerine; “yüce Allah bana böyle söz vermişti, ancak fikrini değiştirdi” diye cevap vermiştir. Yine “Allah istediğini mahveder, istediğini bırakır..” (er-Ra’d, 15/39). ayetini bu duruma delil gösteren Muhtar es-Sakafî’nin bedânın varlığını kabul ettiği açıkça görülmektedir.²¹⁹

Zeydiyye:

Süleyman b. Cerir; ashabına rafizîlerin sığındığı bedâ²²⁰ ve takiyye,²²¹ ilkeleri doğrultusunda onların yalanını ve yanlışını tespit etmenin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Çünkü olmuş veya olacak şeylerin aksi olunca, onlar Allah fikir değiştirdi diye tersini söylemektedir. Eş’ari de onların bedâyı kabul ettiklerini belirtmektedir.²²²

²¹⁷ Şerif el-Mürtezâ, *Resâilü'l-Murtezâ*, thk. Seyyid Ahmed Hüseyini (Kum: Dârül-Kur’ân-ı-Kerîm, 1985) 1: 117.

²¹⁸ Nevbahtî, *Fırak*, 109; Nevbahtî ve Kummî, *Kitab-u Fırak*, 76; Kummî-Nevbahtî, *Şiî Fırkalar*, 191; Bağdâdî, *el-Fark*, 46; trc. 31; İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 446.

²¹⁹ Bağdâdî, *el-Fark*, 51, 52; trc. 39.

²²⁰ Bedâ: “Allah’ın belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesi”, Avni İlhan “Bedâ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5: 290-291.

²²¹ Takiyye: “Kişinin canına veya malına yönelik bir tehlike karşısında inancını gizleyip gerektiğinde aksini söylemesi anlamına gelmektedir.” Mustafa Öz, “Takiyye” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39: 453-454.

²²² Nevbahtî, *Fırak*, 110; Nevbahtî ve Kummî, *Kitab-u Fırak*, 76; Kummî-Nevbahtî, *Şiî Fırkalar*, 193; Şehristânî, *el-Milel*, 206; Eş’ari, *Makalât*, 1: 113

İmâmiyye:

Fırkanın altıncı imamı Ca'fer es-Sadık, oğlu İsmail'i halefi olarak imam tayin etmiştir. Ancak İsmail kendisinden önce ölünce, imam yalan konuşmaz deyip taraftarları onu terk etmiştir. Fırka mensupları imamın kati suretle yalan konuşamayacağını söyleyince, Ca'fer Allah'ın imâmetle ilgili kendisine bildirdiği fikirden vazgeçtiğini; yani bedâ ettiğini ifade etmektedir. Taraftarlarının bazıları ise bedâ için, Allah'ın böyle bir durumda olmasının ve böyle bi şeyi murad etmesinin batıl olduğunu, bedâ'nın caiz olmadığını vurgulamaktadır.²²³ Şîa'nın önde gelen alimlerinden Şeyh Müfid'e göre; bedâ inancı ile nesh kavramı aynı anlama gelmektedir.²²⁴ Fırak müelliflerinden Şehristanî; Ca'fer Sâdık'a atfedilen bedâ görüşünü, kendisinin kabul etmediğini belirtmektedir.²²⁵

Gâliyye:

Ebu'l-Hattâb Muhammed b. Ebi Zeynep el-Ecda' liderliğindeki Hattâbiyye fırkası; her şeyi mübah görme gibi fikirlerini açıkça savununca, Küfe valisi İsa b. Musa teslim olmalarını istemişse de kabul etmediler. Liderleri el-Ecda' taraftarlarına; savaşta sizin elinizdeki, taş bıçak, kamış vb. şeyler onların mızrak ok, gibi silahlarından daha etkilidir. Hiçbir silah size zarar veremez demiştir. Fakat mücadele esnasında taraftarları teker teker öldürüldüklerinde; "Ey efendimiz! halimizi görüyorsunuz bizim elimizdekiler onlara bir şey yapamıyor" dediklerinde, Hattâb; "sizin hakkınızda Allah fikir değiştirdi bedâ oldu ise ben ne yapabilirim benim bunda bir suçum yok" dediği ifade edilmektedir. Nihayetinde Vali İsa b. Musa onları öldürmüş, sonrasında da yaktırmıştır.²²⁶

Mübarekiyye fırkasının Karâmita grubu; Ca'fer es-Sadık'tan şunu rivayet etmiştir. Allah'ın İsmail hakkında fikir değiştirdiğini görmedim. Onlara göre

²²³ Nevbahtî, a.e, 109; Nevbahtî ve Kummî, a.e,76; Kummî-Nevbahtî, a.e, 192.

²²⁴ Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makalât*, 80.

²²⁵ Şehristanî, *el-Milel*, 206; Şeyh Sadûk, *İ'tikadâtul İmâmiyye*, 41.

²²⁶ Nevbahtî, *Fırak*, 118; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 80; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 199; Bağdâdî, *el-Fark*, 218; trc. 191.

Muhammed b. İsmail rum topraklarında yaşamaya devam etmektedir. Bu grup; onun Hz. Muhammed'in şeriatını yenileyecek kişi olduğunu iddia etmektedir.²²⁷

Yukarıda ifade ettiğimiz bilgileri değerlendirdiğimizde; Sünnî gelenekten gelen kaynaklarımızın bedâ inancını benimsemediği görülmektedir. Ancak bunun yanında gâli fırkalar ve İmâmiyye onu bir inanca dönüştürmektedir. Şîa'nın bütün fırkalarının aynı görüşü paylaştığı söylenemez. İmamlarına haber geldiğine inanan zümrelerin, imamların geleceğe dair verdikleri haberlerin doğru çıkmaması durumunda masumiyetlerine zarar gelmemesi için Allah'ın fikir değiştirdiğini iddia etmeleri bu itikadın oluşmasına sebep olmaktadır. Ca'fer es-Sâdık döneminde oğlu İsmâil'i imam tayin etmesi ile bu durum kendini göstermektedir. İmâmiyye'nin geleneği koruma adına bedâya sahip çıktığı görülmektedir.

b. Nübüvvet

Nübüvvet, Sözlükte, “نبو-نبا” köklerinden haber verme ve değeri yüksek anlamlarına gelmektedir.²²⁸ Terim olarak; Allah'ın dünya ve ahiret için din ile ilgili emir ve yasaklarını, kurallarını, nasihatlarını insanlara haber vermesi için vazifelendirdiklerinin ifa ettiği göreve denilmektedir.²²⁹

Peygamberler Allah'ın elçileri olup nebi ve resul gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Hz. Adem'le başlayan temel inanç esaslarını tebliğ etme görevinin son peygambere kadar önce kendi toplumuna sonra ise evrensel boyutta, ilahi olana davet ederek toplumların üzerine şahit olarak gönderildikleri bir uyarıcı bir müjdeci olduklarını ifade eden kavram nübüvvettir.²³⁰

Allah'ın varlığı ve birliğinden çok nübüvvet kurumu hakkında insanlar şüphe eder. Allah'ın varlığı ve birliğinin delilleri, nübüvvetin imkânı ve gerekliliğinin delillerinden daha kuvvetli ve açıktır.²³¹

²²⁷ Nevbahtî, *Fırak*, 121, 122; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 81, 82; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 202, 203.

²²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l 'Arab*, 1: 162.

²²⁹ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Sözlüğü*, 249.

²³⁰ Fazlur-Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 135-140.

²³¹ Salih Sabri Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 168.

Sünnî geleneğindeki nübüvvet anlayışına göre; Allah ile insanlar arasında irtibatı sağlayan, insanları hem kendileri hem de dünya hakkında bilgilendiren onları ebedî hayata hazırlamayı öğreten ilahi bir müessesedir.²³²

Şîa'nın nübüvvet anlayışı ise; Nebiler hak katından hakkı getirmişlerdir. Sözleri Allah'ın sözü; emirleri Allah'ın emridir.²³³ Şîi düşünce sisteminde nübüvvetle bağlantılı kabul edilen İmâmet nas ve tayin yoluyla belirlenerek, bir nevi onu devam ettirmektedir.²³⁴

Fıraku'ş-Şîa'da geçen fırkaların nübüvvetle ilgili tespit edilen düşünceleri bu bölümde ifade edilecektir. Genellikle kendi imamının derecesini yükseltmek ve onu meşru kılmak gayreti gösteren gâli fırkaların iddialarına tanıklık edilecektir.

Keysâniyye:

İbn Sebe, Hz. Ali için Yuşa b. Nun benzetmesinde bulunarak, Hz. Peygamberden sonra Hz. Ali'nin nebi olduğunu iddia etmektedir.²³⁵ Ebu Amra Keysân b. İmran, vahiy meleği Cebrail'in kendisine vahiy getirdiğini, fakat onun Cebrail'i görmediğini ifade etmektedir. İddiasına göre meleklerden Mikail de kendisine vahiy getirmektedir.²³⁶

Ebu İshak el-Muhtar b. Ebi Ubeyd es-Sakafi liderliğindeki İshakiyye fırkasının mensuplarına göre; peygamberlik kıyamet gününe kadar devam edecek ve dünya peygambersiz kalmayacaktır. Onlara göre Kuran'ın tefsirini ve Ehl-i beyte has ilimleri bilen kişiler peygamberdir. el-Muhtarında nübüvvet iddiası bulunmaktadır.²³⁷ en-Nesefi'de geçen İshakiyye fırkası göre ise; nübüvvet Hz.

²³² Yusuf Şevki Yavuz "Nübüvvet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2007) 33: 279-285.

²³³ Şeyh Sadûk *İ'tikadâtul İmâmiyye*, 107-112; Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makalât*, 64; Emrullah Yüksel, "İmamiyye Şiasında İnanç Esasları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (1993): 24-29.

²³⁴ Kâdî Abdülcebâr b. Ahmed, *Tesbîtü Delâilü'n-Nübüvve*, çev. M. Şerif Eroğlu-Ömer Aydın, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 424-426.

²³⁵ Nevbahtî, *Fırak*, 57; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 32; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 98; Bağdâdî, *el-Fark*, 207; trc. 177.

²³⁶ Nevbahtî, a.e, 59; Nevbahtî-Kummî, a.e, 34; Kummî-Nevbahtî, a.e, 103; Bağdâdî, *el-Fark*, 52; trc. 37.

²³⁷ Hanefi, *el-Fırak*, 33.

Adem’le başlamış kıyamete kadar da devam edecektir. Bu vazife Ehl-i beyt ilmine ve kitabına vakıf kişiler tarafından ifa edilecektir.²³⁸

Gâliyye:

Hamza b. Umâre el-Berberi, Muhammed b. el-Hanefiyye’nin tanrı; kendisinin ise gökten inen yedi hikmete vâkıf nebi olduğunu iddia etmiştir.²³⁹

Beyâniyye’den bir fırkaya göre; Ebu Hâşim yüce rabbimizin bir açıklayıcısı ve nebisidir.²⁴⁰ Onun vasisi olan Beyân da nebidir. “Bu insanlık için bir açıklama ve korunanlara yol gösterme ve öğüttür.” (el-Ali İmran 3/138). ayetini kendileri bu duruma delil olarak göstermektedir. Ebu Hâşim’den sonra nübüvvetini kabul etmeleri için liderleri Beyân’ın, etrafına mektuplar yazdığı ifade edilmektedir.²⁴¹ el-Bağdâdî; Beyân b. Sem’an et-Temimi’nin taraftarlarının, onun bir peygamber olduğunu ve Muhammed’in şariatının bazı bölümlerini kaldırdığını iddia ettiğini kaydetmektedir.²⁴²

Fırka liderlerinden Ebu Mansur; Allah’ın kendisini yanına çıkardığını, kendisine “ey evladım sen nebi ve peygambersin” dediğini ifade etmektedir. O, Ali b. Ebi Talib’in oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in, Ali b. Hüseyin’in ve Muhammed b. Ali’nin de nebi ve resul olduğunu beyan etmektedir. Kendinin onlardan sonra nebi ve resul olduğunu yedinci nesline kadar da nübüvvetin devam edeceğini söylemektedir. Ebu Mansur; Cebrail’in Allah katından kendisine vahiy getirdiğini, Hz. Muhammed’in kitapla, kendisinin ise teville gönderildiğini ileri sürmektedir.²⁴³ Hüseyin b. Mansur da; peygamberliğini ilan ederek babasının mertebesine ulaştığını iddia etmektedir. Onun peygamberliğinin kabul gördüğü, kendisine çok miktarda mal toplandığı aktarılmaktadır.²⁴⁴

²³⁸ En-Nesefi, *Kitabur-red*, 173.

²³⁹ Nevbahtî, *Fırak*, 64; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 39; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 120.

²⁴⁰ Ebû Temmâm, *Babu’s-Şeytan*, 73.

²⁴¹ Nevbahtî, a.e, 73; Nevbahtî-Kummî, a.e, 46; Kummî-Nevbahtî, a.e, 126; Şehristânî, *el-Milel*, 196; Ebû Temmâm, *Babu’s-Şeytan*, 67; İbn Hazm, *el-Fasl* 2: 18, 3: 464.

²⁴² Bağdâdî, *el-Fark*, 208; trc. 180.

²⁴³ Nevbahtî, a.e, 78; Nevbahtî-Kummî, a.e, 49. Kummî-Nevbahtî, a.e, 144,145; Bağdâdî, *el-Fark*, 215; trc. 187; Ebû Temmâm, *Babu’s-Şeytan*, 107.

²⁴⁴ Nevbahtî, *Fırak*, 79; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 50; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 145.

Ebû'l-Hattâb Muhammed b. Ebi Zeynep el-Ecda' el-Esedî ve fırkasının mensupları; dünya üzerinde biri konuşan diğeri de susan olmak üzere her yüzyılda iki peygamber olması gerektiğini belirtmektedir. Onlar, Muhammed'in konuşan(natık), Ali'nin de susan(samit) elçi olduğunu ileri sürerek, Mü'minûn süresindeki "sonra biz elçilerimizi ardı ardına gönderdik." (el-Mü'minûn 23/44). ayetini bu duruma delil olarak göstermektedir.²⁴⁵ Ebu'l-Hattâb'ın aşırı nübüvvet iddiasının olduğu görülmektedir. Zira ona göre kıyamete kadar her zaman nebi olacaktır. Hattâbiyye'nin bir diğeri fırkasına göre; Abdullah b. Ca'fer b. Muhammed tanrıdır. Hattâb'ı peygamber olarak göndererek, ona itaat edilmesini emretmiştir. Bezi' b. Musa el-Hâik, Ebû'l-Hattâb gibi Ca'fer b. Muhammed tarafından nebi ve resul olarak gönderilmiştir. Ca'fer, resulünün Musa gibi kuvvetli ve emin birisi olduğunu vurgulamaktadır. Bezi' Allah'ın Musa ve Harun'u beraber gönderdiği gibi, Ca'fer'le birlikte kendisinin elçi olarak gönderildiğini; ayrıca her mümine de vahiy geldiğini iddia etmektedir. Seri' fırkası taraftarları, liderlerinin Ebu'l-Hattâb gibi, Ca'fer tarafından gönderilen resul olduğunu ileri sürmektedir.²⁴⁶ Ebû'l-Hattâb öldükten sonra taraftarları Adem ile başlayan nübüvvetin, yüce bir ruhla ulû'l azm peygamberlere en son da Ebû'l Hattab'a geldiğini ifade ederek onu yüce bir mertebeye koymaktadır.²⁴⁷

Gâli fırka liderlerinden Muğire b. Saîd ve Beyân b. Sem'ân'ın ifadelerine göre kendileri nebi, Âl-i Muhammed'in soyu ise yaratıcı Rab'tır. Kendileri ise onlara ulaşan bablardır.²⁴⁸ Muğîre de; nebi ve resûl olduğunu; Cebrail'in ona vahiy getirdiğini iddia etmektedir.²⁴⁹ Mekke ve Irak Valisi Halid b. Abdillâh el-Kasrî onu çağırıp iddiasını sorduğunda, evet ben nebiyim deyince onu tövbeye davet etmiştir.

²⁴⁵ Nevbahtî, *Fırak*, 72; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 52; Kummî-Nevbahtî, *Şiî Fırkalar*, 149,198; Bağdâdî, *el-Fark*, 218; trc. 191; Hanefî, *el-Fırak*, 39; Şehristânî, *el-Milel*, 236.

²⁴⁶ Nevbahtî, a.e, 83-84; Nevbahtî-Kummî, a.e, 53; Kummî-Nevbahtî, 150-151; Bağdâdî, *el-Fark*, 219; trc. 192; Şehristânî, *el-Milel*, 238; Ebû Temmâm, *Babu's-Şeytan*, 112; İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 468.

²⁴⁷ Nevbahtî, a.e, 119; Nevbahtî-Kummî, a.e, 80; Kummî-Nevbahtî, a.e, 200.

²⁴⁸ Nevbahtî, a.e, 109; Nevbahtî-Kummî, a.e, 56; Kummî-Nevbahtî, a.e, 155; Bağdâdî, *el-Fark*, 238; trc. 182. Ebû Temmâm, *Babu's-Şeytan*, 69.

²⁴⁹ Ebû Temmâm, *Babu's-Şeytan*, 68.

Kabul etmeyip valiyi kendine uymaya çağırınca, onu öldürdüğü ve sonra da astığı ifade edilmektedir.²⁵⁰

Nübüvvet için Muhammise taraftarları; Hz. Muhammed'in farklı suretlerde, Arap ve Arap olmayanlara peygamberlik yaptığını ifade etmektedir. Ancak halk onun nübüvvet ve risaletini kabul etmemektedir. Kendisi İmâmet görevini beyan ettiğinde, halkın onu benimsediğini iddia etmektedir.²⁵¹ el-Bağdâdî bu fırkayı Şuray'ıyye diye ifade etmiş ve benzeri görüşleri zikremiştir.²⁵²

Muhammed b. Beşir; Ebû'l-Hasan Musa b. Ca'fer'i insanlara tanrı olarak takdim etmektedir. Kendisinin onunla sürekli görüştüğünü, ondan emir ve nehiyler aldığını iddia etmektedir. Nübüvvetin kendisinde devam ettiğini söyleyip taraftar toplayarak, göz boyama şeklinde Ebu'l-Hasan suretinde bir şahsı onlara göstererek onları nübüvvetine ikna etmeye çalışmaktadır.²⁵³

Abbasi fırkası Ravendiyye/Rizamiyye taraftarları; ilah kabul ettikleri Ebu Ca'fer el-Mansur'un nebi, mürsel olarak Ebu Müslim'i gönderdiğini söylemektedir.²⁵⁴

Mübarekiyye fırkasından Karâmita grubu; Hz. Muhammed'in son peygamber olduğunu söylemektedir. Ancak daha sonra yedi isim zikretmektedir. İmam ve resül olan Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Ali b. Hüseyin, Muhammed b. Ali, Ca'fer b. Muhammed'i sıralayarak; son olarak Muhammed b. İsmail b. Ca'fer'in resul olduğu iddia etmektedir. Onlar Hz. Peygamberin risalet görevinin Gadir-i Hum da sona erdiğini, bu görevin Ali b. Ebi Talib'e geçtiğini iddia etmektedir. Fırka mensupları; nebinin bu olaydan sonra ona tabi olduğunu ve onu hüccet kabul ettiğini ileri sürmektedir.²⁵⁵ Karâmita grubu; Muhammed b. İsmail için de, Allah'ın kitabında bahsettiği nebilerin sonuncusun o, olduğunu iddia etmektedir.²⁵⁶

²⁵⁰ Nevbahtî, a.e, 109; Nevbahtî-Kummî, a.e, 75; Kummî-Nevbahtî, a.e, 190; Bağdâdî, *el-Fark*, 210; trc. 182; Hanefi, *el-Fırak*, 39.

²⁵¹ Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 57; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 158.

²⁵² Bağdâdî, *el-Fark*, 223; trc. 196.

²⁵³ Nevbahtî-Kummî, a.e, 63; Kummî-Nevbahtî, a.e, 166.

²⁵⁴ Nevbahtî, *Fırak*, 95; Nevbahtî-Kummî, a.e, 68; Kummî-Nevbahtî, a.e, 176; Bağdâdî, *el-Fark*, 226; trc. 199.

²⁵⁵ Nevbahtî, a.e, 120-121; Nevbahtî-Kummî, a.e, 81; Kummî-Nevbahtî, a.e, 202.

²⁵⁶ Nevbahtî, a.e, 123; Nevbahtî-Kummî, a.e, 82; Kummî-Nevbahtî, a.e, 204.

Ali b. Muhammed'i kabul eden fırka, sağlığında ondan vazgeçip, Muhammed b. Nusayr en-Nemirî'nin nübüvvetine inanmaya başladığını ifade etmektedir. en-Nemirî de, kendisinin Ebû'l-Hasan el-Askeri tarafından gönderilen bir nebi olduğunu iddia etmektedir.²⁵⁷

Nübüvvet için el-Gurâbiyye fırkası; Allah'ın Cebrail'le vahyi aslında Ali'ye gönderdiğini ancak, Cebrail'in yanılarak vahyi, Hz. Ali'ye benzeyen Hz. Muhammed'e getirdiğini iddia etmektedir. Bunu “nasıl ki bir karga diğer kargaya benzer, aynı şekilde bir sinek de diğer sineneğe benzer” şeklinde bir örnekle ifade etmektedir. Fırka aslında vahyin Hz. Ali'ye gelmesi ve oğulları arasında nübüvvetin devam etmesi gerektiğini iddia etmektedir. Bunlara karga anlamında Gurâbiyye fırkası denilmektedir.²⁵⁸

İmriyye(Şerikiyye) fırkasına göre, Hz. Ali Peygamberlikte Harun ve Musa gibi ortaktır. Buna Hz. Peygamberin; “ya Ali senin benim yanımdaki yerin, Harun'un Musa'nın yanındaki yeri gibidir” ifadesini delil olarak göstermektedir.²⁵⁹

Yukarıda zikrettiğimiz bilgileri birlikte değerlendirdiğimizde; inanç esasları arasında yer alan nübüvvet hakkında üzerinde çalıştığımız eserde fırkaların konu hakkındaki bilgilere ulaşılmıştır. Çalışmamızda dikkate aldığımız eserler arasından yer alan Şîî kaynakların genel anlamdaki nübüvvet anlayışı ile Sünnî gelenekten gelen eserlerin nübüvvet anlayışı arasında çok önemli sayılabilecek düzeyde bir fark yoktur. Şîî gelenekten gelen kaynaklarımıza göre göre peygamberler Allah katından hakkı getirmiş, Allah'tan gelen vahyi beyan etmiştir. Nevbahtî; nübüvvet hakkında eserine daha çok günümüze kadar ulaşamayan Şîî fırkaların düşüncelerini almıştır. Onun aktardığı bilgilerin fırak müelliflerinin eserlerinde de yer aldığı tespit edilmiştir.

²⁵⁷ Nevbahtî, a.e, 147; Nevbahtî-Kummî, a.e, 95; Kummî-Nevbahtî, a.e, 238; Bağdâdî, *el-Fark*, 223; trc. 196.

²⁵⁸ Bağdâdî, *el-Fark*, 250; trc. 194; Hanefi, *el-Fırak*, 31; İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 460.

²⁵⁹ Hanefi, *el-Fırak*, 32.

c. İmâmet

Sözlükte; İmam kendine tabi olunan anlamına gelmektedir.²⁶⁰ Terim olarak İmâmet; Hz. Muhammed vefat ettikten sonra İslam ümmetini, dinî ve siyasi yönden idare etmek ve onlara liderlik etmek anlamına gelmektedir.²⁶¹

Ehl-i Sünnet'e göre İmâmet; din ve dünya işlerinde herhangi bir kişinin peygamber efendimizin halifesi sıfatıyla ümmeti yönetmesidir. İmâmet dinin esaslarından ve akidelerinden değildir.²⁶² Halifenin kimliği konusunda Ehl-i Sünnetin ortak görüşüne göre Kur'an-ı Kerim'de ve sünnette açık veya kapalı herhangi bir işaret yoktur.²⁶³

İmâmet, Şîa düşünce sisteminde usûlü'd-dinden kabul edilmektedir.²⁶⁴ Bi manada, dinin temel prensibi ve iman ancak ona inanmakla tamamlanmaktadır. Şîa'nın inanç esasları arasında tevhid ve nübüvvet'ten sonra İmâmet'in, gelmesi akaid ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Şîi kelimelerinde en çok bahsi geçen konu olması da İmâmet'e verilen önemi ortaya koymaktadır.²⁶⁵

Fırak müelliflerinden Şehristânî, Şîa düşüncesinde imam'ın tayin ve nasla belirtildiğini, nebilerin ve imamların büyük ve küçük günahlardan masum olduklarını, Hz. Ali evladından başkasına da imâmetin intikal etmeyeceğini belirtmektedir.²⁶⁶

Şîa düşünce sisteminde imam Allah tarafından tayin edilmiştir. Bu tayinin ise peygamber tarafından tebliğ edilmesi gerekmektedir. İmâmiyye fırkası; İmâmet'in Hz. Peygamberden hilafet vasıtasıyla intikal eden din ve dünya meselelerinde umumi ve ilahi bir riyaset olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁷

²⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l 'Arab*, 12: 22.

²⁶¹ Öz, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, 242; Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Sözlüğü*, 153.

²⁶² Seyyid Şerif Cürcanî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 3: 666.

²⁶³ İlyas Çelebi, "İslam İnancında Gayb Problemi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları*, (1996): 131-4.

²⁶⁴ Mehmet Said Hatipoğlu, "İslamda ilk siyasi kavmiyetçilik hilafetin Kureyşiliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, , 23 (1979): 167.

²⁶⁵ Halife Keskin, *Kendi Kaynakları Işığında Şîa İnanç Esasları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2000), 129.

²⁶⁶ Şehristânî, *el-Milel*, 186.

²⁶⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2016), 285; Hemedani, *İmam Ca'fer*, 79.

Şîî alimlerinden et-Tusî'ye göre; imam dini ve dünyevi hususlarda, yeryüzündeki umumi riyasete asaleten sahip olan kişidir.²⁶⁸ Bir diğer Şîa alimi Kuleyni'ye göre ise, imam, Allah ve resûlünün halifesi; müslümanların dini başkanıdır.²⁶⁹ Diğer bir görüşünde İmamet için İslam'ın nemalandığı kökü ve yükselen dalı ifadesini kullanarak imâmetin dini ve dünyevi çerçevesini belirtmektedir. Muhaddes olarak isimlendirdiği imamlara; Allah kendilerinden sonra kimin imam olacağını beyan eder. Genel geçer bir Şîa düşüncesi olan her imam kendinden sonra kimin imam olacağını bilir ve onu vasiyet eder kuralını da zikretmektedir.²⁷⁰

1). İmâmet'in Önemi ve İmam'ın Seçilmesi

İmâmet'in dini ve hukuki olarak mahiyet ve önemi, bu kurumun gerekli olup olmadığı, seçilecek imamın nitelikleri, göreve gelme ve ayrılma yöntemi gibi çeşitli konulardaki tartışmalar daha çok islam dünyasının en büyük kitlesini temsil eden Sünnî uleması ile Şîî uleması arasında gerçekleşmektedir. Şîa'nın İmâmiyye ve Zeydiyye gibi fırkaları, İmâmet konusuna genel yaklaşımda ve özellikle imamın kimliği konusunda birleşmekle birlikte farklı de fikirleri vardır. İmâmiyye, imâmet düşüncesini bir inanç esası olarak muhafaza etmektedir. Günümüz Şîî ulemasının bir kısmı İmâmet'i bir din esası olmaktan çok mezhebi esas olarak kabul etmektedir.²⁷¹

Müellifimiz Nevbahtî'nin ifade ettiği Mürcie fırkasına göre; Hz. Peygamberin yerine ümmetin işlerini yürütecek onları bir araya toplayacak, devletin ve milletin meselelerini ele alıp koşturacak, Resûlullah'tan bu işleri yürütecek kişiye ihtiyaç vardır.²⁷² Mu'tezile'ye göre ise; müslümanlardan kitap ve

²⁶⁸ Nasirüddin Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan et-Tusî, "İmamet Risalesi", çev. Hasan Onat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35/1, (1996): 181.

²⁶⁹ Kuleyni, *el-Usul*, 1: 169.

²⁷⁰ Hasan Onat, "Şîî İmamet Nazariyesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32/1 (1991): 89-110.

²⁷¹ Mustafa Öz, Avni ilhan, "İmâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22: 201-203.

²⁷² Nevbahtî, *Fırak*, 37, 38; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 21; Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 66; Bağdâdî, *el-Fark*, 300; trc. 275.

sünnetle amel eden herkes imamet için hak sahibidir. Ümmetin ihtiyacı olan meselerin çözümü için İmâmet önem arz etmektedir.²⁷³

Hâricilerin İmâmet ile ilgili görüşlerini aktaran Nevbahtî; Hâricilerin hemen hemen hepsine göre; ümmete dini meselerde rehberlik edecek kişi olmalıdır. Onun kitap ve sünneti iyi bilen olması ve iki kişinin de ona biat etmesi yeterlidir.”²⁷⁴

Şîî alimlerinden Şeyh Sadûk ümmetin dini ihtiyaçlarının karşılanması bakımından imamlarla nebileri aynı katagoride değerlendirmektedir.²⁷⁵

Şehristânî’nin belirttiğine göre İmâmet; Hz. Peygamberin vefatından sonra nass ve tayin ile Hz. Ali’nin Haşimi ve Fâtîma’dan olan soyundan kıyamete kadar çıkmayacaktır.²⁷⁶

Şîa’da İmâmet meselesi Usulu’d-dinden olduğu için insanların kendi ihtiyaçları ile halledebilecekleri bir mesele değildir, bu konuda nass ve tayin gereklidir. Gadir-i hum²⁷⁷ olayı, Sekaleyn²⁷⁸ hadis-i şerifi bu noktada Şîîlerin temel dayanaklarıdır. Gadir-i hum da Hz. Peygamber Hz. Ali’nin elini havaya kaldırıp; “Ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlası’dır.”²⁷⁹ ifadelerini nass kabul eden Şîa’ya göre kendisinden sonra meşru imamın Hz. Ali’dir. İlk imamın, imâmeti nass ve vasiyetle sabit olan Ali b. Ebi Talib olduğunu ifade eden Şîa, gadir-i hum, vasiyetname veya kırtas olaylarını delil gösterirler. Fakat bu olaylar ve onların vukuu ile ilgili rivayetler devamlı olarak Şîa ile Ehl-i Sünnet arasında ihtilaf konusudur. İmâmet üzerine çıkan bu ihtilaf, günümüze kadar da varlığını sürdürmüştür.²⁸⁰

Müslümanlar için önem arzeden halifenin seçimi noktasında Ali b. Ebi Talib’in Ehl-i beyte dayalı bir yönetim sistemini kabul etmediğinin en önemli

²⁷³ Nevbahtî, a.e, 42; Nevbahtî-Kummî, a.e, 23; Kummî-Nevbahtî, a.e, 73,74; Bağdâdî, *el-Fark*, 301; trc. 276.

²⁷⁴ Nevbahtî, a.e, 41; Nevbahtî-Kummî, a.e, 23; Kummî-Nevbahtî, a.e, 73.

²⁷⁵ Şeyh Sadûk, *İ’tikadât il İmâmiyye*, 108.

²⁷⁶ Şehristânî, *el-Milel*, 186; Öz, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 116.

²⁷⁷ Ethem Ruhi Fırlı, “Gadir-i Hum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13: 279.

²⁷⁸ Mustafa Öz, “Sekaleyn” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36: 325-326.

²⁷⁹ Sofuoğlu, Cemal, “Gadir-i Hum Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (1983): 468.

²⁸⁰ Sabri Hizmetli, “*İslam Tarihi*”, (Ankara: Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991), 190.

göstergesi Hz. Ömer'den sonra halife için oluşan şura sistemine dahil olması ve sonucu kabul etmesidir. Burada kendisi hakkında Resûlullah'ın onun hilafete atadığına dair gadir-i hum gibi herhangi bir nistan söz etmemesi ve şura sonucunu kabul etmesi manidardır.²⁸¹

İmâmet'in ümmet için önem arzemesi bakımından her bir mezhep/fırka meseleyi kendi inandıkları ilkeler bağlamında ele almaktadır. Bu nokta da fırkaların görüşlerini eserle bağlantılı olarak ele alacağız.

Keysâniyye:

Keysaniyye fırkasına göre; nebi (a.s) ümmete lazım olacak her türlü bilgileri helalleri haramları, din ve dünya ile alakalı açık gizli bütün malumatları yerine geçecek imama öğretmiştir.²⁸² Bununla birlikte birinin imanının tam olabilmesi için imamı bilmesi gerektiği, onu bilen kişinin de farzlardan muaf olduğu beyan edilmiştir.²⁸³ Keysâniyyenin üzerinde ittifak ettikleri mesele, imam'a itaat edilmesi gerekir.²⁸⁴

Zeydiyye:

Zeydiyye fırkasından Süleyman b. Cerir ez-Zeydi; Resûlullah'tan sonra ümmetin işlerini yürütecek imamın seçimi bir şura meselesidir. Toplumun önde gelenlerinden iki kişinin uyumu ile İmâmet'in gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. Butriyye de Ceririyye ile benzer görüşlere sahiptir. Zeydiyye'nin Yakubiyye fırkası ise; Ebubekir ve Ömer'i kabul ederken, onlardan teberri edenlerden uzaklaşmamaktadır.²⁸⁵

İmâmiyye:

²⁸¹ Ahmed el-Kâtib, *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi Şuradan Velayet-i Fakîhe*, çev. Mehmet Yolcu, (Ankara: Otto Yayınları, 2016): 30.

²⁸² Nevbahtî, *Fırak*, 52; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 30; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar* 89.

²⁸³ Nevbahtî, a.e, 53; Nevbahtî-Kummî, a.e, 65; Kummî-Nevbahtî, a.e, 169-170; Razî, *Kitabu'z-Zine*, 3: 70.

²⁸⁴ Şehristanî, *el-Milel*, 188.

²⁸⁵ Nevbahtî, a.e, 554-56; Nevbahtî-Kummî, a.e, 31; Kummî-Nevbahtî, a.e, 92; Bağdâdî, *el-Fark*, 32, 34; trc. 28,29.

Fırkaya göre; Resûlullah ümmeti için ciddi bir önem arzeden mesele hakkında herhangi bir tayinde bulunmadan irtihali söz konusu değildir. Bunu da gadir-i humda imamı belirleyerek gerçekleştirmiştir.²⁸⁶

İmâmiyye fırkası şeriata dair bilgileri kendisinde bulunduran, insanların ona sürekli müracat edeceği masum bir imamın olması her zaman gerektiğini belirtmektedir.²⁸⁷ İmâmiyye fırkası bu noktada dünyanın hiçbir zaman imamsız kalmayacağını ve Hz. Ali'den başkasının da hak imam olamayacağını iddia etmektedir.²⁸⁸ Nesefî de geçen ifadelerle göre ise, İmâmiyye fırkası mensuplarına göre bir kişi imamı tanımadan ölürse cahiliye üzerine ölmüştür.²⁸⁹ Şeyh Sadûk ve Şeyh Müfid'e göre; imamın ümmet için elzem bir meseledir.²⁹⁰

İmâmiyye/İsnâaşeriyye fırkasının on ikinci imama kadar İmâmet silsilesi;²⁹¹

1. Hz. Ali ö. 40/661;
2. Hz. Hasan ö. 50/670;
3. Hz. Hüseyin ö. 61/680;
4. Zeynel Âbidîn ö. 94/712;
5. Muhammed Bâkır ö. 114/733;
6. Ca'fer-es-Sâdık ö. 148/765;
7. Musa Kâzım ö. 183/799;
8. Ali Rızâ ö. 203/813;
9. Muhammed Cevâd ö. 220/835;
10. Ali el-Hâdî ö. 254/868;
11. Hasan el-Askerî, Hasan b. Ali ö. 260/874;
12. Muhammed el-Mehdî d. 255./ ö./? şeklinde sıralanmaktadır.

Gâliyye:

²⁸⁶ Nevbahtî, a.e, 37; Nevbahtî-Kummî, a.e, 21; Kummî-Nevbahtî, a.e, 73; Şehristânî, *el-Milel*, 188.

²⁸⁷ İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 176.

²⁸⁸ Hanefî, *el-Fırak*, 29.

²⁸⁹ En-Nesefî, *Kitabu'r-Red*, 176; Razî, *Kitabü'z-Zine*, 3: 62.

²⁹⁰ Şeyh Sadûk, *İ'tikadâtul İmâmiyye*, 110; Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makalât*, 44.

²⁹¹ Öz, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 200; Ebu Zehra, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 51; Hamedani, *İmam Ca'fer*, 80; Ahmet İshak Demir, "İsna Aşeriyye'de İmamın Otoritesi" *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/3(2003): 110.

Şîî düşünce sistemindeki aşırılardan Kâmilîyye grubu, vasiyeti yerine getirmeyip ümmet için gerekli olan imâmetten ayrıldığından Hz. Ali'yi, sahabeyi de yardım etmediğinden dolayı tekfir etmiştir. Hz. Ali ve yanındakiler daha sonra tevhide dönmüştür.²⁹² Gâli fırkalar ümmetin hiç bir dönem imamsız kalamayacağını, İmâmet'in de Hz. Ali evladından başkasında olamayacağını ileri sürmektedir.²⁹³

Yukarıdaki bilgileri değerlendirdiğimizde Keysâniyye fırkası İmâmet'in gerekliliğini ve önemini kişi eksenli olarak ele almaktadır. Zeydiyye fırkası ise kişinin önemli olduğunu belirtmekle beraber ümmet için fayda sağlayabilecek kimselerin şûra ile bu işi üstlenebileceğini beyan etmiştir. İmâmiyye fırkası ise İmâmet'i dini esaslardan kabul ettiği için onun ümmete bırakılmasını normal görmez. Neticede nasla imam tayinin yapıldığını ve ümmetin de buna razı olması gerektiğini belirtmektedir. Aynı zamanda imamı bilmek her şeyden önce gelmektedir. Bütün bunların neticesinde Şîî fırkaları, dünya hüccetsiz bırakamayacağı için imamın her dönemde olması gerektiğini beyan ederler.

2). Hz. Ali'nin İmâmetini Delillendirme

Nevbahtî eseri *Fıraku's-Şîa*'da ilk fırkanın, Ali b. Ebi Talib'in fırkası Şîa olduğunu ve onun Resûlullah'ın zamanında da var olduğunu ifade etmektedir. Bu fırka Resûlullah'tan sonra da Ali'ye inanan ve ona bağlı kalanlardır. Şîa'dan bir gruba göre, Hz. Ali'ye itaat edilmesi gerekir. O Allah ve Resulü tarafından gadir-i humda farz kılınan bir imamdır. Halkın onu kabul etmesi ve her şeyi ondan öğrenmesi gerekir.²⁹⁴

Şehristânî'nin ifadesine göre: Şîa toplumu Hz. Ali'yi imâmete Hz. Peygamberin nasla tayin ettiğini belirtmektedir.²⁹⁵ Bu noktadaki rivayetlerin fırak

²⁹² Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 28; Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 86.

²⁹³ Şehristânî, *el-Milel*, 228.

²⁹⁴ Nevbahtî, *Fırak*, 51; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 28; Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 87-88; Ahmet İshak Demir, "İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'ye Göre İmâmet", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46/1(2005): 93; Hasan Onat, "Şîîliğin Doğuşu Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36 (1997): 85-95.

²⁹⁵ Şehristânî, *el-Milel*, 186.

eserlerinde de olduğu görülmektedir.²⁹⁶ Ali b. Ebi Talib hikmet, ilim, Kur'an'ın sırlarına ve meleküti tabiî sırlara vakıftır. Hz. Ali'den başkası onlara vakıf değildir. Yine Resûlullah'ın, “ben ilmin ve hikmetin şehriyim Ali de onun kapısıdır. İlim ve hikmete talip olan oradan girmelidir.”²⁹⁷ ifadeleri onun çok değerli olduğunu göstermektedir.

İbn Haldun (ö.808/1405) *Mukaddime* adlı eserinde Şîa'yı Hz. Ali ve nesline taraftar olanlar diye ifade etmiştir. Şîî fırkalarına göre de İmâmet dinin temel esaslarından biri olduğundan ümmetin lider tayinini de bizzat peygamber yapar. Bu nokta da Hz. Peygamber Hz. Ali'yi bizzat kendisi ümmetine imam tayin etmiştir.²⁹⁸

Şîa'nın tarihinde olmazsa olmaz olan Hz. Ali'nin imamlığı için bütün fırkaların ayetten hadise birçok delil orataya koydukları görülmektedir. Ama kendisinin, önceki üç halifenin seçilmelerinde ve dönemlerinde böyle bir delil sunmadığı bilinmektedir.

Keysâniyye:

Keysaniyye fırkası mensuplarına göre; İmâmet'i nasla belirtilen Hz. Ali'ye tabi olunması gerekmektedir.²⁹⁹ Fırkaya göre; İmâmet Hz. Ali'den sonra onun neslinden el-Hanefiyye yoluyla devam etmesi gerekmektedir.³⁰⁰

Zeydiyye:

Butriyye fırkası mensuplarına göre, Hz. Ali Resûlullah'tan sonra imâmete en layık kişidir. Bununla birlikte Hz. Ebubekir ve Hz. Ömerin hilafetini kabul ederler. Zira onlara göre İmâmet'i onlara Hz. Ali bırakmış ve bu duruma razı olmuştur.³⁰¹ Ali'yi gerçek imam olarak kabul eden Zeydiyye; Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'den uzaklaşmayıp onların hata ettiğini ifade etmektedir. Fırka, Hz. Ali'nin

²⁹⁶ İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 168; Nesefî, *Kitabu'r-Red*, 171; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 22; Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 19; Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makalât*, 36.

²⁹⁷ Hamedani, *İmam Ca'fer*, 78.

²⁹⁸ Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî (İbn Haldun), *“Mukaddime”*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), 1: 545-546.

²⁹⁹ Nevbahtî, *Fırak*, 59; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 33; Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 98; Razi, *Kitabü'z Zine*, 3: 81.

³⁰⁰ Nevbahtî, a.e, 60-61; Nevbahtî-Kummî, a.e, 33; Kummî-Nevbahtî, a.e, 103;

³⁰¹ Nevbahtî, a.e, 54; Nevbahtî-Kummî, a.e, 31; Kummî-Nevbahtî, a.e, 91.

neslinden gelen, âlim ve basiret sahi olan kişinin halife/imam olabileceğini, onlar olmadığı zaman cuma ve bayram namazlarını kılmak caiz değil diye iddia etmektedir.³⁰² Zeydiyye'nin Carudiyye fırkası ise; Allah Resulünün Hz. Ali'yi isim olarak değil de özellikleri ile imâmete tayin ettiğini iddia etmektedir.³⁰³ Bu konu da fırkanın açık nas bulunduğunu belirten görüşleri de vardır.³⁰⁴ er-Ressî'ye göre, sahabe içinde Hz. Ali'den daha üstün bir kimse olmadığından imâmeti ondan başkasının yüklenmesi kabul etmesi naslara aykırı davranmaktır.³⁰⁵

İmâmiyye:

Nevbahtî'nin ifade ettiğine göre; nebi (a.s) açıkça ismi soyu ve şahıs ile Hz. Ali'yi insanların önünde imam olarak belirlemiştir.³⁰⁶ Fırka mesuplarına göre; İmâmet Hz. Ali'den sonra kıyamete kadar onun Fâtıma'dan olan neslinden devam etmesi gerekir.³⁰⁷ Şeyh Sadûk'un ifadesine göre; Hz. Peygamberden sonra bütün yaratılmışlar üzerine Allah'ın hüccetleri/ imamları on iki tanedir. Onlar, Allah'ın kendilerine itaat edilmesini emrettiği ülû'l-emr olan kişilerdir.³⁰⁸

İbn Hazm ise, İmâmet hususunda Şîî düşünce sisteminin üzerine bina edildiği "Ben kimin mevlâsı isem Ali'de onun mevlâsıdır." hadisi için rivayet zincirinin sahih olmadığını belirtmektedir.³⁰⁹ Şeyh Müfid ise tam aksine bu hadisi Hz. Ali'nin İmâmet'i için delil olarak kabul etmektedir.³¹⁰

Gâliyye:

Hz. Ali'nin imâmetinin Allah ve Resulünün emri ile olduğunu ifade eden gruplar şehit edildiğinde onun ölmediğini ve öldürülemeyeceğini ileri

³⁰² Hanefi, *el-Fırak*, 34.

³⁰³ Nevbahtî, a.e, 56; Nevbahtî-Kummî, a.e, 31; Kummî-Nevbahtî, a.e, 92; Bağdâdî, *el-Fark*, 41; trc. 26; Şehristânî, *el-Milel*, 204.

³⁰⁴ Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 42; Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makalât*, 41.

³⁰⁵ Ressî, *Mecmûu Kütüb*, 2: 220.

³⁰⁶ Nevbahtî, a.e, 50; Nevbahtî-Kummî, a.e, 29; Kummî-Nevbahtî, a.e, 89; Şehristânî, *el-Milel*, 210.

³⁰⁷ Nevbahtî, *Fırak*, 53; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 30; Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 90; Şehristânî, *el-Milel*, 212.

³⁰⁸ Şeyh Sadûk, *İ'tikadâtul İmâmiyye*, 109.

³⁰⁹ İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 344.

³¹⁰ Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makalât*, 47.

sürmektedir.³¹¹ Gâli fırkalar Hz. Ali'nin nasla tayin edilen imam olduğunu belirtmekle beraber, ondan sonra aralarında ihtilaflar olduğu ve farklı imamları benimsedikleri görülmektedir.³¹²

Yukarıda zikredilen bilgileri değerlendirdiğimizde; Şîa'nın Hz. Ali'nin imâmetini tarihi seyri içinde gelişen olaylar gadir-i hum vb. farklı yorumladığı, nassa dayandırdığı görülmektedir. Onların bu düşünceleri daha sonra iman esası haline gelmiştir. Bu noktada İmâmiyye fırkası tutumundan taviz vermeyerek Hz. Ali'nin nasla tayin edildiğini savunmaktadır. Zeydiyye fırkası ise katı bir tutum sergilemez. Onlar Hz. Ali'nin faziletli ve üstün olduğunu kabul etmekle birlikte ümmetin seçtiği imamı benimser. Bu konuda açık bir nassın varlığını da delil olarak ileri sürmezler. Ancak Carudiyye'nin ona işaret ettiğini belirten görüşleri de vardır. Keysaniyye fırkası Hz. Ali'nin nasla belirlenen imam olduğunu ifade etmektedir. Gali fırkalar ise nasla belirlen imamın Hz. Ali olduğu noktasında ittifak halindedir. Ancak ondan sonra imamın Fâtıma'dan olan neslinden mi yoksa bir diğer hanımından olan oğlu Hanefiyye'den devam eden neslinden mi olduğu konusunda ihtilaf halindedirler. Nevbahtî'nin *Fıraku's-Şîa*, adlı eserinde Hz. Ali'nin imâmeti ile ilgili verdiği bilgilerin yeterli düzeyde olduğu görülmektedir.

3). Soy ve Vasiyyet

Nevbahtî'nin *Fıraku's-Şîa* adlı eserindeki ifadesine göre; Hz. Ali'yi halka alenen ismi, soyu, şahsı ile nebi belirlemiştir. İmâmetini ümmete mecbur kılarak onlara rehber kılmıştır. Gadir-i hum ve diğer yerlerde bunu dile getirmiştir. Hz. Ali'nin kendisine Musa ve Harun'un konumu gibi olduğunu, ancak kendisinden sonra peygamber gelmeyeceği için onun imam olduğunu beyan etmiştir. Şîi fırkaların çoğu; nebiden sonra imam olacak kimsenin, Peygamberin evladı olan Fâtıma bint Muhammed'in çocukları ve onların neslinden olması gerektiğini ifade etmektedir.³¹³ *el-Fasl* ve *Mesâil*'de bu durum vurgulamaktadır.³¹⁴ Şehristânî'ye

³¹¹ Nevbahtî, a.e, 57; Nevbahtî-Kummî, a.e, 32, 33; Kummî-Nevbahtî, a.e, 95; Razî, *Kitabü'z-Zine*, 3: 79.

³¹² Nevbahtî, a.e, 51; Nevbahtî-Kummî, a.e, 28; Kummî-Nevbahtî, a.e, 95. Şehristânî, *el-Milel*, 188.

³¹³ Nevbahtî, *Fırak*, 53; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 29; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 89-90; Şehristânî, *el-Milel*, 212.

³¹⁴ İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 168; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 23.

göre ise; Şia imâmetin Hz. Ali evladından nas ve vasiyetle olması gerektiğini inanç olarak benimsemiştir.³¹⁵

İbn Hazm; “İmamlar Kureyştendir” ilkesi doğrultusunda Ehl-i Sünnet, Şia’nın tümü, Mu’tezile’nin bir bölümü ve Mürcie’nin çoğunluğu imamın Kureyş’ten biri olmasını savunduklarını belirtmektedir.³¹⁶ Şeyh Sadûk ve Şeyh Müfid’e göre de; imam nasla Hz. Peygamber tarafından belirlenen Hz. Ali’dir. Bu durum vasiyetle kıyamete kadar onun neslinden devam edecektir.³¹⁷

Hz. Ali’den sonra İmâmet’in Hz. Ali’den sonra neslinden nasıl devam edeceği konusunda bir ittifak sağlanamıştır.³¹⁸ Fâtıma neslinden devam etmesi gerektiğini ifade edenlerin³¹⁹ yanında; Hz. Ali’nin Fâtıma’dan olmayan oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye ve neslinden devam etmesi gerektiğini iddia edenler de olmuştur.³²⁰

Ehlü’l-ihmâl’in³²¹ çoğunluğa göre; Hz. Peygamber müminlerden kimseye imâmet için herhangi bir vasiyet bırakmadan vefat etmiştir.³²² Nas ve tayin düşüncesinin oluşumu sağlayan en önemli etken soy ve vasiyet fikrinin tezahürleridir.³²³

Keysâniyye:

Nevbahtî’nin ifadesine göre; Muhtar es-Sakafî’ye Keysân lakabının verilmenin sebebi, Ebu Amra künyesiyle bilinen “Saib b. Malik el-Esad” komutanının Keysân diye adlandırılmasıdır. Bu kişi çok kan dökücüdür. İddiasına göre, Muhammed b. el-Hanefiyye, Ali b. Ebi Talib’in vasisidir ve imam da odur.

³¹⁵ Şehristânî, *el-Milel*, 186.

³¹⁶ İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 158;

³¹⁷ Şeyh Sadûk, *İ’tikadâtul İmâmiyye*, 132; Şeyh Müfid, *Evâ’ilü’l-Makalât*, 41.

³¹⁸ Enbârî, *Mesâilü’l-imâme*, 24; Şehristânî, *el-Milel*, 198.

³¹⁹ Şeyh Müfid, *Evâ’ilü’l-Makalât*, 39;

³²⁰ Nevbahtî, a.e, 50; Nevbahtî-Kummî, a.e, 31; Kummî-Nevbahtî, a.e, 170. Murtezâ, *el-Fusûlü’l-Muhtare*, 2: 302; Şehristânî, *el-Milel*, 192.

³²¹ Ehlü’l-ihmal: İmâmet noktasında Resûlullah’ın açık kapı bıraktığını ve İmâmet için hiç kimseyi belirtmediğini ifade eden topluluk. Kummî-Nevbahtî; a.e, 70, (Dipnot: 60)

³²² Nevbahtî, *Fırak*, 39; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 70.

³²³ Metin Bozan, *İmamiyye’nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2009): 119.

Muhtar es-Sakafi onun vekili ve görev verdiği biridir.³²⁴ Keysân kendine konum edinebilmek için farklı fırkalara Harici vd. yönelmiş son olarak Hanefiyye'nin yanında yer almıştır.³²⁵ Muhtariyye ismi ile de zikredilen fırkaya göre; Hz. Ali, İmâmeti Hz. Hasan'a, o ise Hz. Hüseyin'e; o da Muhammed b. el-Hanefiyye'ye İmâmet'i vasiyet etmiştir.³²⁶

Muhtar es-Sakafi faaliyetlerini yürütürken el-Hanefiyye'den talimat aldığını ve onun adına yürüttüğünü ifade etmektedir.³²⁷ el-Enbarî'nin ifadesine göre; Muhtar es-Sakafi ve taraftarları Hz. Ali'den sonra imâmetin Muhammed b. el-Hanefiyye'ye geçtiğini belirtmektedir. el-Hanefiyye'yi; vasi kabul etmelerinin gerekçesi olarak, onun Cemel savaşında Hz. Ali'nin sancağını taşımasını göstermektedir.³²⁸

Muhtar es-Sakafinin, Ehl-i beyt ve Hanefiyye adına hareket ettiği söylene de, İbn Zübeyr'in baskısından kurtulan Hanefiyye'nin Kûfe'ye gelmesine mani olmuştur. Bu tavrından anlaşılan onun kendi menfaatları ön planda idi. Elde ettiği başarılar sonucunda kendisinde bazı ilahi lütuflar görmüş ve Muhammed b. el-Hanefiyye ekseninde oluşan Muhtariyye-Keysâniyye fırkasının fikir babası olmuştur.³²⁹

İbnü'l Harbin taraftarlarına göre; esbat dört tanedir ve onlar da imamlardır. Bu kişiler sözünden dönmez, hata ve yanlış yapmaz, emin kişilerdir. Bunların birincisi iman ve doğruluk torunu Ali; ikincisi nur ve cennet pınarı Hasan; üçüncüsü hüccet ve musibet torunu Hüseyin, sonuncusu da hikmetlere vakıf olacak ve onu bulutlar taşıyacaktır. Nihayetinde yeryüzüne hâkim olacak torun ise Muhammed el-Hanefiyye'dir.³³⁰

³²⁴ Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 34; Kummî-Nevbahtî, a.e, 103; Hanefi, *el-Fırak*, 32-3.

³²⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, 50; trc. 34; Keysân hakkında farklı rivayetler için bkz. Kummî-Nevbahtî, a.e, 100. (dipnot:142.); Şehristânî, *el-Milel*, 188; Razî, *Kitabü'z-Zine*, 3: 70; Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 296.

³²⁶ Nevbahtî, a.e, 51; Nevbahtî-Kummî, a.e, 28; Kummî-Nevbahtî, a.e, 103; Bağdâdî, *el-Fark*, 47; trc. 31.

³²⁷ Nevbahtî, a.e, 63; Nevbahtî-Kummî, a.e, 33-34; Kummî-Nevbahtî, a.e, 100-103; Bağdâdî, *el-Fark*, 46; trc. 32; Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 297.

³²⁸ Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 24.

³²⁹ Hamdi Kaya, "İmamiyye Şiası'nda Sefirler Dönemi" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006), 9.

³³⁰ Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 41; Kummî-Nevbahtî, *Şiî Fırkalar*, 113.

Nevbahtî'nin ifadesine göre; Hâşimiyye fırkası mensupları; Muhammed b. el-Hanefiyye'nin öldüğünü beyan etmektedir. Kendisinden sonra oğlu Abdullah; (Ebu Hâşim) çocuklarının en büyüğü olduğu için ona ve onun soyuna İmâmet'i vasiyet ettiğini iddia etmektedir.³³¹

Hâşimiyye' den bir fırkaya göre; Ebu Hâşim Küfe'de ayaklanma çıkaran Abdullah b. Muâviye b. Ca'fer b. Ebi Talib'e imâmeti vasiyet etmiş, ancak yaşı küçük olduğundan Salih b. Müdrik'ten buluş çağına ulaşınca kadar vasiyeti korumasını ve sonra da ona devretmesini istemiştir. Hâşimiyye'nin alt fırkaları arasında; Abdullah b. Muâviye ile Muhammed b. Ali arasında, Ebu Hâşim hangisine imâmeti vasiyet ettiği noktasında anlaşmazlık çıktığı ifade edilmektedir. Taraflar, Ebu Reyyâh künyeli birini hakem tayin etmiştir. Yapılan tespitlerde Ebu Hâşim'in Muhammed b. Ali b. el-Abbas'a vasiyet ettiği sonucuna varılmıştır. Bu fırkaya Ravendiyye'nin Reyyahiyye grubu denilmektedir.³³²

Beyâniyye'den bir grup; Ebu Hâşim'in "Ben Hâşimoğullarının vasisiyim; diğer kişilerin bana itaat etmesi farzdır ve zorunludur." dediğini iddia etmektedir.³³³ Beyân b. Sem'ân ve Beyâniyye grubuna göre; Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye, babasının gaybetinden sonra kendisi vasidir. Bu vasiliği dayandırdıkları nokta selef olan imamın halefini tayin etmesi şeklindedir. Enbarî de bu durumu belirtmektedir.³³⁴ Beyâniyye'den bir diğer grup; Beyân b. Sem'ân en-Nehdi'nin imam olduğunu, Ebu Hâşim'in de onu vasi tayin ettiğini ileri sürmektedir.³³⁵

Harbiyye taraftarları, Abdullah b. Muâviye'nin, Ebu Hâşim'in vasisi olduğu ve onun ruhuyla beraber İmâmeti kendisine devrettiğini iddia etmektedir. Fırka mensupları bu işlemin kesin olduğunu, aynı yöntemle Ali b. Ebi Talib'in de Resûlullah'ın vasiyet etmesiyle imâmetinin kesinleştiğini iddia etmektedir.³³⁶

³³¹ Nevbahtî, *Fırak*, 69; Nevbahtî-Kummî, a.e, 44; Kummî-Nevbahtî, a.e, 127; Bağdâdî, *el-Fark*, 40; trc. 32; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 31; Şehristânî, *el-Milel*, 194.

³³² Nevbahtî, a.e, 71-72; Nevbahtî-Kummî, a.e, 45-46; Kummî-Nevbahtî, a.e, 129-131; Bağdâdî, *el-Fark*, 47; trc. 32; Razî, *Kitabü'z-Zine*, 3: 73.

³³³ Nevbahtî-Kummî, a.e, 44; Kummî-Nevbahtî, a.e, 123; Bağdâdî, *el-Fark*, 47; trc. 32.

³³⁴ Nevbahtî, *Fırak*, 73; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 46; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 122; Bağdâdî, *el-Fark*, 208; trc. 180; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 40.

³³⁵ Nevbahtî, a.e, 73; Nevbahtî-Kummî, a.e, 46; Kummî-Nevbahtî, a.e, 124; Bağdâdî, *el-Fark*, 208; trc. 180; İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 466; Şehristânî, *el-Milel*, 196.

³³⁶ Nevbahtî-Kummî, a.e, 46; Kummî-Nevbahtî, a.e, 132; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 30.

Abdullah b. Muâviye taraftarlarından bir grup ise; onun öldüğünü ve Muğîre b. Said el-Kûfiye imâmeti vasiyet ettiğini iddia etmektedir.³³⁷

Zeydiyye:

Zeydiyye'nin Carudiyye fırkasına göre; Resûlullah'tan sonra devlet başkanlığı görevi, önce Hz. Ali'ye sonra Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e intikal etmesi Resûlullah'ın emri ve vasiyetidir. Hz. Ali imam olarak önce büyük oğlu Hz. Hasan'ı, ondan sonra da diğer oğlu Hz. Hüseyin'i imam tayin etmiştir. Kendilerinden sonra ise imâmet, oğulları arasında şûra meselesi olup, bilgili ve arif olmak koşulu ile kılıç çeken ve daveti yapan kişi imamdır. el-Bağdâdî ve diğer fırak alimleri Zeydiyye fırkasının benzer görüşlerine yer vermektedir. Onlara göre; Hz. Peygamberden sonra onun vasisi Hz. Ali'dir.³³⁸ er-Ressi'ye göre; efdaliyyet prensibi doğrultusunda ilk halifenin Hz. Ali olması gerekir. Bu konuda İslam topluluğunun hatalı davrandığını beyan etmektedir.³³⁹

Surhubiyye fırkası; vasi ile İmâmet'e tayin olan Hz. Ali soyundan birisi, perdesini çekip evinde oturarak İmâmet iddiasında bulunursa, o kişinin ve onu iddiası geçerli değildir.³⁴⁰

Zeydiyye'den Betriyye/Butriyye fırkası ise; Hz. Ali'nin imâmetine insanları çağırılmaktadır. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in imâmetini de kabul etmektedir. Onlara göre eşit haklara sahip Ehl-i beyt evladından ayaklanan birinin İmâmet'i doğrudur; asl olan imâmetini ilan etmektir.³⁴¹

Zeydiyye'den Hüseyniyye fırkasına göre; Âl-i Muhammed'den Allah'a davet eden birinin imâmeti sahihtir. Daveti yapana itaat farzdır. Ali b. Ebi Talip Allah'a davet etmeye başladıktan sonra imam olmuştur. Fırka Hz. Ali'den sonra da kim huruç ederse onun imam olacağını iddia etmektedir. Şeyh Müfid'e göre;

³³⁷ Nevbahtî, a.e, 108; Nevbahtî-Kummî, a.e, 75; Kummî-Nevbahtî, a.e, 138; Bağdâdî, *el-Fark*, 210; trc. 182; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 42.

³³⁸ Nevbahtî, a.e, 56; Nevbahtî-Kummî, a.e, 31; Kummî-Nevbahtî, a.e, 94; Bağdâdî, *el-Fark*, 40-41; trc. 26-27; Şehristânî, *el-Milel*, 200; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 42; Nesefî, *Kitabu'r-Red*, 178; İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 168.

³³⁹ Ressî, *Mecmûu Kütüb*, 2: 196-220.

³⁴⁰ Nevbahtî, a.e, 97; Nevbahtî-Kummî, a.e, 69; Kummî-Nevbahtî, a.e, 179.

³⁴¹ Nevbahtî, *Fırak*, 101; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 1871; Kummî-Nevbahtî, *Şiî Fırkalar*, 184; Bağdâdî, *el-Fark*, 43; trc. 28; Hanefî, *el-Fırak*, 34.

Zeydiyye fırkasının içinden Hz. Ali ve Fâtıma neslinden cesur olup imâmetini ilan eden kişi imamdır.³⁴²

İmâmiyye:

Nevbahtî'nin ifadesine göre İmâmiyye fırkası; Hz. Ali'nin nas ve vasiyetle mutlak surette imam olduğunu, bu hadisenin Gadir-i humda herkesin önünde gerçekleştiğine inanmaktadır.³⁴³ Hz. Ali ölünce İmâmet onun neslinden, Hz. Hüseyin b. Ali evladından devam edecektir. Fırkaya göre; dünyada her daim gizli veya aşikâr bir imam bulunmak zorundadır, zira dünya hüccetten yoksun kalamaz. Kendi zamanındaki imamı bilmeden, yani kabul etmeden ölen kimsenin cahiliye üzere ölmüştür.³⁴⁴ Hz. Ali'nin yanında kalanlar, ölene kadar onunla beraber aynı safta mücadele ederken, imâmet'in onun soyundan başkasında olamayacağını iddia etmektedir.³⁴⁵

Hz. Ali'nin ölümünden sonra imamet farklı bir boyut kazanmıştır.³⁴⁶ İsnâaşeriyye/İmâmiyye'ye göre; silsilenin ikinci imam nas ve vasiyetle Hz. Hasan'dır. Irak halkı ona halife olarak biat etmiştir. Muâviye ile savaşmak için medaine doğru ordusu ile yola çıkmış, ancak ordu içindeki çeşitli uyuşmazlıklar nedeniyle savaş olmamıştır. Muâviye ile yapılan görüşmeler nihayetinde hilafeti

³⁴² Nevbahtî, a.e, 101; Nevbahtî-Kummî, a.e, 72; Kummî-Nevbahtî, a.e, 184; Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makalât*, 39.

³⁴³ Nevbahtî, a.e, 52,108; Nevbahtî-Kummî, a.e, 29,75; Kummî-Nevbahtî, a.e, 88,186; Hamedani, *İmam Ca'fer*, 83; Bağdâdî, *el-Fark*, 60; trc. 45; Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 302; İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 171; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 46.

³⁴⁴ Hanefi, *el-Fırak*, 33.

³⁴⁵ Nevbahtî, a.e, 53; Nevbahtî-Kummî, a.e, 29; Kummî-Nevbahtî, a.e, 90; Hanefi, *el-Fırak*, 29; Ebu Abdillâh Muhammed b. Meni' ez-Zühri İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra el-Kısmü'l-Mütemmim*, thk. Ali Muhammed Ömer, (Kahire: el-Mektebetül Hancı, 1421/2001), 3: 17; Ethem Ruhi Fırlı, "Hz. Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 371; Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir' üt-Taberi, "*Tarih-i Taberi*", trc. M. Faruk Görtünca, (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2007), 3: 567-571.

³⁴⁶ Nevbahtî, a.e, 35; Nevbahtî-Kummî, a.e, 18; Kummî-Nevbahtî, a.e, 58; Fazlur-Rahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 259; Julius Wellhausen, "*İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*" Çev. Fikret İşıltan, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1960), 121; W. Montgomery Watt, *İslam Nedir*, çev. Elif Rıza, (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1993), 144-154.

ona devretmek durumunda kalmıştır.³⁴⁷ Hz. Hasan'ın grubundan bazıları ölene kadar onun imâmet'ine bağlılığını devam ettirirken, bazıları ise ta'n etmiştir.³⁴⁸

İsnaaşeriyye/İmâmiyye'ye fırkası; Hz. Hasan öldükten sonra nas ve vasiyet doğrultusunda Hz. Hüseyin'i üçüncü imam olarak kabul etmektedir.³⁴⁹ Hz. Hüseyin istemeyerek Muâviye'ye biat etmiş, bu biatta Hz. Hasan'ın telkini etkili olmuştur. Muâviye'den sonra halife olan oğlu Yezid de Hz. Hüseyin'in kendisine biat etmesini istemiştir. Hz. Hüseyin Yezid'e biat etme yerine, Medine'den ayrılarak Mekke'ye gitmiştir. Küfede onun adına imâmet için faaliyetler olmuştur.³⁵⁰ Küfe yolunda Kerbelâ'da etrafı kuşatılmış ve yanındakilerle beraber şehit edilmiştir. Oğlu Zeynelâbidîn hasta olduğu için ona dokunulmamış, geriye kalan birkaç kişi ile birlikte Medineye gönderilmiştir.³⁵¹

Hz. Hüseyin'in, Emevî iktidarı aleyhine yapmayı planladığı hilafeti elde etme girişiminin başarısızlığının arka planında; Kûfelilerin sözlerinde sebat etmemesi, Müslim b. Akîl'in yetersiz bir siyaset izlemesi ve Yezîd b. Muâviye tarafından kendisine tam yetki verilen Ubeydullah b. Ziyâd'ın oldukça başarılı ve kurnaz siyaseti etkili olmuştur.³⁵²

İmâmiyye'ye göre; Hz. Hüseyin'den sonra nas ve vasiyetle dördüncü imam Ali Zeynel-Abidin b. el-Hüseyin'dir. Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da sağ kalan, neslinin

³⁴⁷ Nevbahtî, *Fırak*, 53; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 31; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 94; Enbârî, *Mesâilü'l-imâmet*, 46. Murteza, *el-Fusûlül Muhtare*, 2: 302; Mehmet Saffet Sarıkaya, "İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler", (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 140; Melek Yılmaz Gömbeyaz, "Muaviye b. Ebî Süfyan'ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2010): 304.

³⁴⁸ Nevbahtî, a.e, 59-60; Nevbahtî-Kummî, a.e, 36; Kummî-Nevbahtî, a.e, 106-107; Bağdâdî, *el-Fark*, 45; trc. 30.

³⁴⁹ Nevbahtî, a.e, 61; Nevbahtî-Kummî, a.e, 37; Kummî-Nevbahtî, a.e, 107-108; Enbârî, *Mesâilü'l-imâmet*, 46; Murtezâ, *el-Fusûlül-Muhtare*, 2: 303; Ethem Ruhi Fırlı, "Hz. Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18: 518-521.

³⁵⁰ İsmail Yiğit, "Emeviler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11: 90; Hasan Onat, *Emeviler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 70; Öz, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 121; Sarıkaya, *İslam Düşünce Tarihi*, 143; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi*, Çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 8: 266; Taberi, "Taberi tarihi", 4: 100; Bahriye Üçok, *İslam Tarihi Emeviler-Abbassiler*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 35-36.

³⁵¹ Nevbahtî, a.e, 61; Nevbahtî-Kummî, a.e, 37; Kummî-Nevbahtî, a.e, 108; Şadi Meddah, *Maktel-i Hüseyin Kerbela Hadisesi*, Yayına Haz. Erdoğan Erbay-Selahattin Tozlu, editörler, Alemdar Yalçın-Gıyasettin Aytas (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2015), 21-23.

³⁵² Elnure Azizova, "Kerbela Vakası" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001), 65.

devamını sağlayan erkek evladıdır. O, İlk üç halife için hayırdan başka bir şey düşünmez ve onların eleştirilmelerini de uygun görmez. İmâmet için Hz. Ali'nin faziletli ve onun hakkı olduğunu belirtmekle beraber, Ali'den önceki halifelerin meşrutiyetini de kabul etmektedir. Hişam b. Abdülmelik ile yapılan halifelik mücadelesinde Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer hakkında, taraftarlarının istekleri doğrultusunda onlara ta'n etmediği için onu terk ettikleri nakledilmektedir.³⁵³

İmâmiyye beşinci imam olarak; Ebu Ca'fer Muhammed Bâkır b. Ali b. Hüseyin'i kabul eder.³⁵⁴ Babası öldüğünde imâmet kendisine nas ve vasiyetle intikal etmiştir. Muhammed Bâkır, babasının yolunu takip ederek, ilim faaliyetlerinin içinde olmuştur. İmâmet hakkındaki görüşü; Hz. Peygamber Hz. Ali'nin imâmet'ini nasla belirlemiştir. Her imam da kendinden sonra gelecek imamı tayinle belirleyecektir. Kendisi imamların Fâtıma'nın soyundan gelmesi gerektiğini ifade etmektedir.³⁵⁵

İmâmiyye fırkası altıncı imam olarak; Ebu Abdillah Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır'ı kabul eder. Sâdık lakabıyla bilinen Ca'fer, karışık dönemde siyasetten uzak kalmıştır.³⁵⁶ İmam Ca'fer; fırkanın en etkin imamı kabul edilmektedir. Şîi fikhını ve itikadını tedvin eden kişi olarak bilinmektedir.³⁵⁷

İmâmiyye fırkası yedinci imam olarak; Musa el- Kâzım'ı nas ve vasiyetle imam kabul eder. Babası öldükten sonra ortaya çıkan imâmet tartışmalarına, kendi imâmeti dışındaki bütün iddiaları reddederek müdahil olmuştur. Şîa'nın etkili isimlerinden biri olan Hişam b. Hakem gibi babasının yakın çevresinden destek alarak, Eftahiyye ve İsmâiliyye dışındakilerin imamı olmuştur. İmam Musa Kâzım Abbasilerle dostane bir siyaset izlemiştir. Ancak karışıklığın fazla olduğu bu dönemlerde halife değişiklikleri ve her bir hareketlenmenin neticesinde imam Musa

³⁵³ Nevbahtî, *Fırak*, 58; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 72; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 104 (dipnot:148.); Murteza, *el-Fusûlül Muhtare*, 2: 304; Bağdâdî, *el-Fark*, 45; trc. 29. Ahmet Saim Kılavuz, "Zeynelâbidîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, Yayınları, 2013), 44: 365.

³⁵⁴ Nevbahtî, a.e, 104; Nevbahtî-Kummî, a.e, 73; Kummî-Nevbahtî, a.e, 186. Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 46; Ebu Temmâm, *Babu's-Şeytan*, 121.

³⁵⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, 59; trc. 45; Öz, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 206.

³⁵⁶ Nevbahtî, a.e, 109; Nevbahtî-Kummî, a.e, 76; Kummî-Nevbahtî, a.e, 194; Murteza, *el-Fusûlül Muhtare*, 2: 304; Mustafa Öz "Ca'fer es-Sâdık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7: 1-3.

³⁵⁷ Gölpınarlı, *İslam Mezhepleri*, 389.

Kâzım, ya ev hapsine alınmış ya da zindana atılmıştır.³⁵⁸ İmâmiyye geleneği doğrultusunda oğlu Ali Rızâ'yı vasi tayin etmiştir. Musa Kâzım'dan sonra imâmiyye fırkası; oğlu Ali Rızâ'yı imam olarak kabul etmektedir.³⁵⁹

İmâmiyye fırkası; Ali er-Rızâ'yı nas ve vasiyet doğrultusunda sekizinci imam olarak kabul etmiştir. Rızâ mescidi nebevi de fetvalar verdiği ilim meclisleri kurmuş, ölene kadar da siyasete mesafeli durmuştur. Kendisine olan ilgiye binaen Abbasi halifesi Me'mun ile seviyeli bir siyaseti olmuştur. Ali b. Musa'ya ilim, ibadet, zühd, takva gibi üstün vasıflarından dolayı seçkin kişi anlamında gelen Rızâ adını ona Me'mun vermiştir. Abbasi halifesi Me'mun kızı Ümmü Habib ile evlendirmiş ve onun adına para bastırmıştır.³⁶⁰

İmâmiyye fırkası dokuzuncu imam olarak; Muhammed Cevâd'ı nas ve vasiyet doğrultusunda imam kabul eder. Babası öldüğünde yedi yaşındaki Muhammed'in yaşından dolayı İmâmet'i tartışılarak, mükellef olmayanın imam olamayacağını iddia edilmektedir. Şîa'dan bir grup amcası Ahmed b. Musa'yı imam kabul ederken, bazıları ise Vakîfiler gibi Ca'fer es-Sâdık'ın son imam olduğunu, o dönene kadar imam yok diyerek Vakîfilere katılmıştır. Ca'fer es-Sâdık'tan sonra Şîa toplumundaki imâmet tartışmaları genel olarak devam etmiştir. Muhammed Cevâd döneminde; taraftarları onun küçük yaşta ilim sahibi olamayacağını ileri sürmelerine karşılık; onun sadık rüya, ilham ve melek sayesinde bilgilere ulaştığını iddia etmiştir. İsa'ya ve Yahya'ya küçük yaşta nübüvvet görevinin verilmesiyle bir benzerlik kurularak, bu durum imâmetle ilişkilendirilmiştir. İmâmetinin fırka mensupları tarafından benimsenmesi için taraftarları büyük bir gayret göstermiştir.³⁶¹

³⁵⁸ Nevbahtî, *Fırak*, 128; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 226; Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 314; Mustafa Öz "Musa Kazım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31: 219-221.

³⁵⁹ Nevbahtî, a.e, 131; Kummî-Nevbahtî, a.e, 221.

³⁶⁰ Nevbahtî, a.e, 136; Kummî-Nevbahtî, a.e, 219 (dip not, 55); Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 319; Öz, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 213; Ahmet Saim Kılavuz, "Ali Rızâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 436-438.

³⁶¹ Nevbahtî, *Fırak*, 140-143; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 227-230; İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 170; Mustafa Öz, "Muhammed Cevâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30: 514-515.

İmâmiyye fırkası onuncu imam olarak; Ali el-Hâdî'yi nas ve vasiyetle imam kabul eder. Fıkıh âlimi olan Ali el-Hâdî; halife Vâsık ve Mu'tasım devrinde ilimle meşgul olmuştur.³⁶²

İmâmiyye fırkası onbirinci imam olarak; Hasan b. Ali el-Askerî'yi vasiyet doğrultusunda imam kabul eder. Abbasi yönetimi karışık ortamdan dolayı etrafında herhangi bir isyan oluşmaması için, onu çok sıkı bir gözetim altında tutmuştur. Hasan el-Askerî'nin kendinden sonra imâmet'i devam ettirecek bir erkek evlat bırakmadığını ileri süren mensupları, imamın ölümünden sonra büyük bir bunalım içine düşmüşlerdir.³⁶³ İmamın ölmeden önce bir erkek çocuğunun olduğu, doğumuna da Askerî'nin teyzesi Hâkime bint Cevâd ve mensuplarından birkaç kişinin şahit olduğu ifade edilmektedir.³⁶⁴

Müellifimiz Nevbahtî “*Fıraku's-Şîa* eserinde ifade ettiğine göre; Hasan b. Ali el-Askerî(ö. 260/873) yılında Sâmerâ'da vefat ettiğinde, cenaze namazını halifenin kardeşi Ebu İsa Mütevekkil kıldırılmıştır. İmâmet için halefinin görülmediği, kesin olarak bir oğlunun olup olmadığı ve kimseye de imâmeti vasiyet edip etmediği bilinmemektedir. Hasan b. Ali'nin ölümünden sonra taraftarları on üç veya on dört fırkaya ayrılmıştır. Şehristânî, bu fırkaları on bir diye ifade etmektedir. el-Bağdâdî ise; İmâmiyye'yi genel manada on beş fırka diye ifade etmektedir.³⁶⁵

Birinci fırka mensupları, on birinci imam olan Hasan b. Ali'nin ölmediğini, imâmetinin sabit olduğunu ve onun zamanın imamı olduğunu iddia etmektedir.³⁶⁶

İkinci fırka mensupları; on ikinci imam Hasan b. Ali'nin öldüğünü, ancak öldükten sonra da yaşadığını ileri sürmektedir. O, Kâim ve Mehdî'dir. Fırkaya göre; Hasan b. Ali imâmeti kimseye vasiyet etmemiştir.³⁶⁷

³⁶² Nevbahtî, a.e, 141-144; Kummî-Nevbahtî, a.e, 236; İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 170; Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 314; A. Saim Kılavuz, “Ali el-Hâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 394-395.

³⁶³ Öz, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 218.

³⁶⁴ Gölpınarlı, *İslam Mezhepleri*, 475.

³⁶⁵ Nevbahtî, a.e, 150-151; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 96,97; Kummî-Nevbahtî, a.e, 241; İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 170; Bağdâdî *el-Fark*, 56; trc. 41; Şehristânî, *el-Milel*, 224.

³⁶⁶ Nevbahtî, a.e 151; Nevbahtî-Kummî, a.e 97; Kummî-Nevbahtî, a.e 242; Şehristânî, *el-Milel*, 224; Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 318-319.

³⁶⁷ Nevbahtî, *Fırak*, 153; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 97; Kummî-Nevbahtî, *Şiî Fırkalar*, 247; Şehristânî, *el-Milel*, 224; Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 319.

Üçüncü fırka mensupları göre; Hasan b. Ali ölmüştür. Kardeşi Ca'fer; Hasan b. Ali'nin vasiyetiyle imam olmuş, imâmet ona geçmiştir.³⁶⁸

Dördüncü fırka mensuplarına göre; Hasan öldükten sonra imam kardeşi Ca'fer'dir. İmâmet ona direkt babasından geçmiştir. Fırka mensupları Hasan'ın bir vasi bırakmadan ve bir erkek çocuğuna sahip olmadan öldüğünü ifade etmiştir. Bu sebeple onun imâmeti batıldır, imam Ca'ferdir ve bu ona kardeşleri yoluyla değil de babası yoluyla intikal etmiştir.³⁶⁹

Beşinci fırka; babasının sağlığında ölen Muhammed b. Ali'nin imâmetine tekrar dönmektedir. Hasan ve Ca'fer için hakları olamayan imâmet iddiasında bulunduklarını ileri sürmektedir. Babalarının onlara imâmetle ilgili herhangi bir vasiyet ve işarette bulunmadığını, bu konuda ondan hiçbir şey rivayet etmediğini imâmeti gerekli kılan bir nass bırakmadığını iddia etmektedir. Hasan halef bırakmadığından imam kardeşi Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali'dir.³⁷⁰

Altıncı fırka Hasan b. Ali oğlu Muhammed'in imâmetine kendisi işaret etmektedir. Fırka mensupları Hasan'ın öldüğü onun halefinin de oğlu Muhammed olduğu noktasındaki görüşlerinde kesin kanaat sahibidirler. Babasının sağlığında imam olduğu bilinmiş ve nasla tayin edilmiştir. Babasının ondan başka bir halefi de yoktur.³⁷¹

Yedinci fırkanın mensuplarına göre; imam Hasan b. Ali'nin ölümünden sekiz ay sonra bir çocuğu dünyaya gelmiştir. Onun henüz hayattayken bir çocuğu olduğunu söyleyenler doğru söylemezler ve iddiaları da batıldır. Sekiz ay sonra onun bir erkek çocuğu doğdu. O, gizlenen çocuğa Muhammed adının verilmesini emir ve vasiyet etmişti. Bu fırka; Ebu'l Hasan er-Rızâ'nın; "Siz annesinin karnındaki ceninle ve annesini emen bir çocukla imtihan edileceksiniz." ifadesini Muhammed'in imam olduğuna delil olarak göstermektedir.³⁷²

³⁶⁸ Nevbahtî, a.e, 154; Nevbahtî-Kummî, a.e, 98; Kummî-Nevbahtî, a.e, 249; Şehristânî, *el-Milel*, 224; Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 320.

³⁶⁹ Nevbahtî, a.e, 156; Nevbahtî-Kummî, a.e, 99; Kummî-Nevbahtî, a.e, 250; Şehristânî, *el-Milel*, 224.

³⁷⁰ Nevbahtî, a.e, 156, 159; Nevbahtî-Kummî, a.e, 99; Kummî-Nevbahtî, a.e, 252; Şehristânî, *el-Milel*, 224; Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 320-321.

³⁷¹ Nevbahtî, a.e, 159; Nevbahtî-Kummî, a.e, 100; Kummî-Nevbahtî, a.e, 253; Şehristânî, *el-Milel*, 226; Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 320.

³⁷² Nevbahtî, *Fırak*, 160; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 101; Kummî-Nevbahtî, *Şiî Fırkalar*, 255; Şehristânî, *el-Milel*, 226; Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 320.

Sekizinci fırka mensupları imam Hasan b. Ali'nin kesinlikle bir çocuğu olmadığını iddia etmektedir. Onun çocuğunun olup olmadığını her yönüyle araştırdıklarını ve bir çocuğu olduğunu tespit edemediklerini ifade etmektedir. Gizlilik içerisinde gerçekleşen bir hamilelik ve doğum olayı söz konusudur, doğum gerçekleşince imamın erkek çocuğu olacaktır. Zira imamın erkek çocuk bırakmadan ölmesi caiz değildir. Halef bırakmadan öldüğü takdirde imâmetin batıl olacağı ve yeryüzünün hüccetten hali bulunacağı bir durum meydana gelmiş olacaktır.³⁷³

Dokuzuncu fırka mensuplarına göre; Hasan b. Ali'nin babasının dedesinin ve diğer ceddinin öldüğü gerçektir. Aynı şekilde Hasan'ın ölümü ve ondan sonra imam olmadığı da yalanlanması mümkün olmayan haberle sabittir. Bu durum akla ve örf'e de uygundur. Nübüvvetin nasıl ki Hz. Muhammed'de sona ermesi caiz ise aynı şekilde imâmetinde sona ermesi caizdir. Bizim ifade ettiğimiz bu söz imâmetin iptal edilmesi anlamını taşımaz. Hz. Peygamberden önce onunla Hz. İsa arasında ne bir nebi ne de vasi yoktur. Fetret döneminde resul ve imam yoktur. Fırka mensuplarına göre; Allah dilediği zaman Âli Muhammed soyundan kaim imam gönderir. Kâim imam gönderilinceye kadar asl olan bir önceki imama bağlı kalmaktır.³⁷⁴

Onuncu fırkaya göre; babası hayatta iken ölen Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali, babasının ona vasiyeti, işaretleri, delaleti, ismi ve şahsiyle bizzat onu tayin etmesiyle imamdır.³⁷⁵

On Birinci fırka mensupları imam Ca'fer mi yoksa başkası mı diye sorulduğunda imâmet'in Hasan'ın çocuklarına mı yoksa kardeşine mi olduğu bilemiyoruz. Bizim açımızdan bu durum net değil diye ifade etmektedir. İmam sabit oluncaya kadar herhangi bir görüş ileri sürmüyoruz ve tevakkuf ediyoruz şeklinde imametle ilgili görüşlerini beyan etmişlerdir.³⁷⁶

³⁷³ Nevbahtî, a.e, 161; Nevbahtî-Kummî, a.e, 101; Kummî-Nevbahtî, a.e, 256; Şehristânî, *el-Milel*, 226.

³⁷⁴ Nevbahtî, a.e, 162; Nevbahtî-Kummî, a.e, 102; Kummî-Nevbahtî, a.e, 258; Şehristânî, *el-Milel*, 226.

³⁷⁵ Nevbahtî, a.e, 164; Nevbahtî-Kummî, a.e, 103; Kummî-Nevbahtî, a.e, 260-1; Şehristânî, *el-Milel*, 226.

³⁷⁶ Nevbahtî, *Fırak*, 166; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 105; Kummî-Nevbahtî, *Şiî Fırkalar*, 263; Şehristânî, *el-Milel*, 226; Murtezâ, *el-Fusûlî'l-Muhtare*, 2: 321.

İmâmiyye fırkası olarak da bilinen on ikinci fırkaya göre; mesele öncekilerin hiçbirinin dediği gibi değildir. Allah'ın yeryüzünde Hasan b. Ali'nin evladından bir hücceti olarak, soydan biri eski geleneklere göre babasına vasi olmuş ve Allah'ın emri yerini bulmuştur.³⁷⁷

İmamla ilgili on üçüncü fırka Fethiyye fırkası gibi düşünmektedir. Bunlara göre babasından sonra imam olan Hasan b. Ali vefat etmiştir. Hasan b. Ali'den sonra ise imam Ca'fer b. Ali'dir.³⁷⁸

İmâmiyye fırkasına göre; dünyada her daim gizli veya aşikâr bir imam bulunması zorunludur. Bu silsilenin ilk imamı nasla belirlenen Hz. Ali'dir. Onun soyundan kıyamete kadar imamlar devam edecektir. Ancak Hz. Hüseyinden den sonra ayrılıkların başladığı görülmektedir. Silsileyi Zeynelâbidin ile devam ettiren imâmiyyeden ayrılımların olduğu görülmektedir.

Gâliyye:

Ebu Mansur el-'İcli; Küfeli Abdülkays kabilesine mensuptur. Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin'in ölümünden sonra, onun kendisinin vasi kıldığını ve imam olduğunu iddia etmektedir. Ebu Mansur öldürüldüğünde fırka mensupları; Hüseyin b. Ebi Mansur'un imam olduğunu iddia etmektedir. Fırkanın bir grubu; Esbattan olan Ebu Mansur'a İmâmetin emanet edildiğini, bunun yanında İmâmetin asıl sahibinin Muhammed b. Abdullah b. el-Hasan olduğunu, nâtik imam(konuşan) çıkana kadar, sâmit(susan) imamının konuşma yetkisinin olmadığını iddia etmektedir.³⁷⁹ Vâkıfa fırkası mensuplarına göre ise; son imam ebû'l-Hasan b. Musa b. Ca'fer'dir.³⁸⁰

Ebu Hureyre er-Revendiyye/Ravendiyye liderliğindeki Hureyriyye fırkası; imâmetin Resûlullah'tan sonra yakınlığı sebebiyle amcası Abbas b. Abdilmuttalib'te olduğunu ileri sürmektedir.³⁸¹

³⁷⁷ Nevbahtî, a.e, 166; Nevbahtî-Kummî, a.e, 105; Kummî-Nevbahtî, a.e, 264-5.

³⁷⁸ Nevbahtî, a.e, 170; Nevbahtî-Kummî, a.e, 109; Kummî-Nevbahtî, a.e, 267; Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 321.

³⁷⁹ Nevbahtî, a.e, 78-79; Nevbahtî-Kummî, a.e, 49-50; Kummî-Nevbahtî, a.e, 144-146; Bağdâdî, *el-Fark*, 215; trc. 187; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 40; İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 468.

³⁸⁰ Nevbahtî-Kummî, a.e, 63. ; Kummî-Nevbahtî, a.e, 165.

³⁸¹ Nevbahtî, *Fırak*, 90; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 65; Kummî-Nevbahtî, *Şiî Fırkalar*, 169; Bağdâdî, *el-Fark*, 47; trc. 32.

Eba Müslimiyye; Muhammed b. el-Hanefiyye'nin babasından sonra imam olduğunu iddia etmektedir. Hanefiyye oğlu Ebu Hâşim b. Abdullah'ı vasi tayin etmiştir. Ebu Hâşim'den sonra ise İmâmet vasiyetle Muhammed b. Ali b. Abbas b. Abdülmuttalib'e geçmiştir. Ebu Hâşim vefatı anında yanında bulunan Muhammed b. Ali'ye; o da kendi oğlu İbrahim b. Muhammed'e imâmeti vasiyet etmiştir. Abbas oğullarından hilafete getirilen ilk kişi İbrahim b. Muhammed, imâmete kardeşi Ebül Abbas es-Seffâh b. Muhammed'i vasi tayin etmiştir. Kardeşi olan ve "Mansur" ismini kullanan Ebu Ca'fer Abdullah b. Muhammed'e İmâmet vasiyetle geçmiştir. Ebu Mansur, vefat edeceği esnada imâmeti oğlu mehdî Muhammed b. Abdillâh'a vasiyet etmiştir. O da vasiyeti kabul etmiş; ancak İmâmetin Hanefiyye ve oğlu Ebu Hâşim'de olmadığını, peygamberden sonra doğrudan Abbas b. Abdilmuttalib'te olduğunu iddia etmektedir. Abbas oğullarının genel düşüncesine göre; Resûlullah'tan sonra imâmet Abbas'a vasiyet edilmiştir. Abbasoğullarından önceki imam kendinden sonra gelecek imamı tayin ederek İmâmeti ona vasiyet etmiştir.³⁸²

Ali Şâ'sı ise; Allah ve resulünün kesin olarak İmâmet'i Hz. Ali'ye verdiğini iddia etmektedir. Resûlullah isimlerini zikrederek imâmete üç kişiyi vasi ile tayin etmiştir. İmâmet Hz. Hüseyin öldükten sonra, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in soyuna geçmiştir. Bu soydan biri kılıcını çekip imâmetini ilan ederse ona itaat etmek farzdır, çünkü o, kendilerine göre Hz. Ali'nin makamındadır.³⁸³

Muğire b. Said liderliğindeki Muğiriyye fırkası göre, Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasan vasi imamdır. Fırka mensupları, ölünce onun dışında imam ve vasi olmadığını iddia edip, başka kimsenin imâmetini kabul etmemektedir. Muğire'nin bazı taraftarları ise; el-Hasan, el-Muğire b. Said'i vasi tayin etmiştir. Onlara göre mehdî zuhur edene kadar imam el-Muğire'dir. Bu grup başkasının imâmetini de kabul etmemektedir.³⁸⁴

İsmâil b. Ca'fer'in mevlası Mübarek liderliğindeki Mübârekiyye fırkası; Ca'fer b. Muhammed'den sonra; Muhammed b. İsmâil b. Ca'fer'in İmâmetine inanmaktadır. Fırka mensupları, onun babasının sağlığında imam tayin edildiğini

³⁸² Nevbahtî, a.e, 91; Nevbahtî-Kummî, a.e, 65-66; Kummî-Nevbahtî, a.e, 170-2; Şehristânî, *el-Milel*, 192.

³⁸³ Nevbahtî, a.e, 96-7; Nevbahtî-Kummî, a.e, 69; Kummî-Nevbahtî, a.e, 177-8.

³⁸⁴ Nevbahtî, *Fırak*, 57, 104, 108; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 32, 73; Kummî-Nevbahtî, *Şiî Fırkalar*, 186, 190; Bağdâdî, *el-Fark*, 57; trc. 43; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 46-47;

iddia etmektedir. İmâmet'in Hasan ve Hüseyin'den sonra kardeşten kardeşe geçemeyeceğini ileri süren fırka mensuplarına göre imâmet onun hakkıdır.³⁸⁵

Ebu Abdullah Ca'fer b. Muhammed'in taraftarları onun vasi olan imam olduğunu iddia etmektedir. Ca'fer b. Muhammed'de oğlu İsmâil'i vasi tayin edip, imam olarak belirlemektedir. Bu fırka mensupları; imam Ca'fer'in sağlığında oğlu ölünce, onun imâmetinden vazgeçmiştir. Sebebine gelince Ca'fer kendilerine yalan söylemiştir. Onlara göre yalan söyleyen biri imam olamaz.³⁸⁶

Yahya b. Ebi's-Sumeyt'in liderliğindeki Sumeytiyye fırkası; imam Ca'fer b. Muhammed'in taraftarları kendisinden sonra oğlu Muhammed b. Ca'fer'in imam olduğunu beyan etmektedir. Bu söylemlerini Ca'fer'in "Babamdan duydum, ey Ca'fer senin bana benzeyen bir oğlun olursa ona benim adımı ver o, hem bana benzer hem de Resûlullah'ın sünneti üzerine olur" ifadesine dayandırmaktadır. Dolayısıyla fırka mensupları, İmâmetin vasiyetle onda olduğunu iddia etmektedir.³⁸⁷

İsmâil b. Ca'fer es-Sâdık etrafında oluşan İsmâiliyye mensupları, babasından önce ölen İsmâil'i Basra çarşısında öldü denildikten sonra da gördüklerini iddia etmektedir. Onlara göre; Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den sonra imâmet kardeşten kardeşe geçmez yedinci imam İsmail b. Ca'fer'dir. İsmâiliyye mensupları; vasi ile tayin olan Ca'fer Sâdık'ın oğlunu meşru imam kabul ederler. İsmâiliyye fırkasına göre; imâmet gizlilik içinde olması gereken bir mesele olduğundan gerçek imamın kim olduğunu bilmek kolay değildir. Fırka kurallarına göre İmâmet; İsmâil ve onun çocuklarında olup asla başkasına geçmez.³⁸⁸

³⁸⁵ Nevbahtî, a.e, 73; Nevbahtî-Kummî, a.e, 78; Kummî-Nevbahtî, a.e, 197; Bağdâdî, *el-Fark*, 64; trc. 48.

³⁸⁶ Nevbahtî, a.e, 110; Nevbahtî-Kummî, a.e, 76; Kummî-Nevbahtî, a.e, 192; Bağdâdî, *el-Fark*, 62; trc. 47; Murtezâ, *el-Fusûlû 'l-Muhtare*, 305.

³⁸⁷ Nevbahtî, a.e, 125; Nevbahtî-Kummî, a.e, 84; Kummî-Nevbahtî, a.e, 208; Bağdâdî, *el-Fark*, 61; trc. 46; Razî, *Kitabü 'z-Zine*, 3: 62; Ebû Temmâm, *Babü 'ş-Şeytan*, 124; Murtezâ, *el-Fusûlû 'l-Muhtare*, 2: 308.

³⁸⁸ Nevbahtî, *Fırak*, 114-116; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 78; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 191; Murtezâ, *el-Fusûl*, 308; Mustafa Öz-Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İsmâiliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 128-133, Öz, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 166; Hasan Onat, "İsmail b. Ca'fer es-Sâdık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 91-92; Gölpınarlı, *İslam Mezhepleri*, 394.

Ca'fer'in taraftarının oluşturduğu Fethiyye/Eftahiyye fırkası; imâmetin Ca'fer'den sonra oğlu Abdullah b. Ca'fer'in hakkı olduğunu iddia etmektedir. Zira babası da onu vasiyet etmiştir. el-Bağdâdî bu fırkayı Ammâriyye diye adlandırmaktadır.³⁸⁹ Fırka mensuplarından bazıları; imam Abdullah b. Ca'fer geride erkek evlat bırakmadan öldüğü için, Hasan ve Hüseyin'den sonra da imâmet kardeşten kardeşe geçmez ilkesi rivayetinden dolayı, onun İmâmetinden vazgeçip Musa b. Ca'fer'in imâmetini benimsemektedir.³⁹⁰ Zürâre b. Ayun'a uyanlar da önce vasiyet gereği Abdullah b. Ca'fer'e bağlı idi sonra ise onu bırakıp Museviyye fırkasına katıldılar.³⁹¹

Musa b. Ca'fer'in İmâmetini kabul eden fırka, Abdullah'ın İmâmetini reddederek onun babasının meclisinde oturmak ve İmâmet iddia etmekle hataya düştüğünü ifade etmektedir. Abdullah b. Ca'fer'in imamlığını kabul eden Hişam b. el-Hakem ve diğer Şîî ilim erbabı daha sonra Musa b. Ca'fer'i babasının vasi tayin ettiğini beyan ederek onun imamlığı etrafında birleşmiştir.³⁹²

Kat'iyye fırkası mesupları; Musa b. Ca'fer Halife Harun Reşid'in hapisanesinde öldüğünde oğlu Ali b. Musa er-Rıza'nın vasi ve imam olduğuna kesin olarak hükmetmektedir. İmâmet hakkında bu fırka şüpheye düşmeden imamla ilgili inançlarını korumaktadır.³⁹³ Musa b. Ca'fer'in taraftarı olan bir grup ise; onun ölmediğini yaşadığını, oğlu Rıza ve ondan sonraki çocuklarının imam olmadığını sadece tayin ettiği halifeler olduklarını iddia etmektedir.³⁹⁴

Beşîriyye fırkasına göre; Musa b. Ca'fer yerine Muhammed b. Beşîr'i halife tayin ederek onu vasiyet etmiştir. İmâmet mührünü ve halkın muhtaç olduğu bütün bilgileri ona vermiştir. Beşîr; "insanın zahirinin geçici, batınının ise ezeli" olduğunu

³⁸⁹ Nevbahtî, a.e, 126; Nevbahtî-Kummî, a.e, 84; Kummî-Nevbahtî, a.e, 210; Bağdâdî, *el-Fark*, 62; trc. 47.

³⁹⁰ Nevbahtî, a.e, 127; Nevbahtî-Kummî, a.e, 85; Kummî-Nevbahtî, a.e, 211; Şehristânî, *el-Milel*, 218; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 46; Razî, *Kitabü'z-Zine*, 3: 63; Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 306.

³⁹¹ Bağdâdî, *el-Fark*, 70; trc. 52; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 47; Ebû Temmâm, *Babu's-Şeytan*, 121.

³⁹² Nevbahtî, a.e 127; Nevbahtî-Kummî, a.e 85,86; Kummî-Nevbahtî, a.e, 211-217; Bağdâdî, *el-Fark*, 71; trc. 47.

³⁹³ Nevbahtî, a.e, 129; Nevbahtî-Kummî, a.e 86; Kummî-Nevbahtî, a.e, 219; Bağdâdî, *el-Fark*, 64; trc. 48.

³⁹⁴ Nevbahtî, *Fırak*, 131; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 88; Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 222.

ifade etmesinden düalizmi benimsediği anlaşılmaktadır. Beşir ölmeden önce, oğlu Semi' b. Muhammed'i vasi tayin etmiştir.³⁹⁵

İmam Ali b. Musa er-Rıza öldükten sonra taraftarlarından bir fırka, Hz. peygamberden gelen vasiyete uyarak başka bir oğlu olmadığından Muhammed b. Ali'yi imam olarak kabul etmektedir. Ali er-Rıza taraftarı diğer bir fırka ise; Rıza öldükten sonra imamın Ahmed b. Musa b. Ca'fer olduğunu iddia etmektedir.³⁹⁶

Soy ve vasiyet ekseninde Şîa'nın imâmet ile ilgili fikirlerini esas alarak aktarılan bilgileri değerlendirdiğimizde; Şîi mezhep ve alt fırkalarının hemen hemen hepsinin İmâmet için soyu ön plana çıkardığı görülmektedir. Şîa'nın içinden doğan bu mezhep ve fırkalar; imâmetin Hz. Ali'nin neslinden gelecek kişinin hakkı olduğunu ilke olarak belirlemiş, bunu dini bir akide haline getirmiştir. Şîi mezhep ve alt fırkaları soy ve vasiyet şartını imamet için olmazsa olmaz kabul etmektedir. Ancak soyun devamlılığı ve vasiyetin gerçekleşmesi hususunda ciddi ihtilaflar söz konusudur. Şîi fırkalarından özellikle İmâmiyye'nin, imâmetin Hz. Ali'den Hz. Hasan'a ondan Hz. Hüseyin'e geçtiğini, Hz. Hüseyin'den sonra ise imâmetin onun neslinden devam edeceğini ve Hz. Hasan'ın nesline geçmeyeceğini belirtmektedir. Zeydiyye fırkasının görüşü ise, imâmet Hz. Ali, Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in soyundan gelen ve bu işe ehil olanların seçilebileceği noktasındadır. İmâmeti, Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'dan olmayan evladı Muhammed el-Hanefiyye tarafından da devam ettiren Keysâniyye gruplarının ve gâli fırkalarının olduğu görülmektedir. Bunun yanında soy eğilimi olduğundan Hz. Ali'den değil de Hz. Peygamber'in amcası Abbâs b. Abdülmuttalib'in soyundan devam etmesi gerektiğini ileri sürenler olmuştur. İmamet Hz. Ali'nin soyundan devam etmesi gerektiğini ifade eden fırkaların, her imamın seçimi ve tayini noktasında ise ihtilafa düştükleri görülmektedir. İmamın belirlenmesi için bazı fırkalar nas ile tayin şartını olmazsa olmaz kabul ederken, bazılarında ise bu şart yoktur. Fırkalardan bazıları tayin edilen kendi imamlarının kıyamete kadar devam edeceğini başka bir imamın varlığını kabul etmedikleri görülmektedir. Neticede bu soydan birinin imam

³⁹⁵ Nevbahtî, a.e, 134; Nevbahtî-Kummî, a.e, 89; Kummî-Nevbahtî, a.e, 223.

³⁹⁶ Nevbahtî, a.e, 136-7; Nevbahtî-Kummî, a.e, 90-1; Kummî-Nevbahtî, a.e, 228; Şehristânî, *el-Milel*, 222.

olabilmesi için faziletli, bilgili ve masum olması gerektiği hususunda fırkalar söz birliği etmiştir.

4). Gaybet

Sözlükte; Gayb, gizlenmek, uzağa gitmek, görünmeyen, gizli şey, gaip anlamlarına gelmektedir.³⁹⁷ Bu terim; bazı imamların ölmediği halde insanların arasından ayrılması ve bir gün döneceğine inanılması anlamında kullanılmaktadır.³⁹⁸ İsnâaşeriyye/İmâmiyye inancında görülen gaybet inancı, Hz. Ali'nin hayatında onun ilah olduğunu ileri sürerek ölümünü kabul etmeyip kıyamete yakın döneceğini iddia etmekle başlamıştır.³⁹⁹ Şeyh Sadûk; gaybetin akıl neticesinde anlaşılabileceğini söyler ve ona göre Gaybet'i, yok olma şeklinde değerlendirmemek gerekir. İmam gizli de olsa imamdır. Hz. Peygamberin yokluğunda onun getirdiği dini hükümleri sonuçta insanlar yaşamaya devam ediyordu. İmamın gaybet halindeki durum da böyledir.⁴⁰⁰

Keysâniyye:

Nevbahtî eserinde ifade ettiğine göre; Keysâniyye'den bir grup; Hz. Ali'nin bulutlarda olduğunu ileri sürmektedir. Buna delil olarak; “onlar, yalnız buluttan gölgeler içinde, Allah'ın ve meleklerin gelmesini ve işin bitirilmesini bekliyorlar değil mi..?” (el-Bakara, 2/210). ayetinden Hz. Ali kastedildiğini iddia ediyorlar.⁴⁰¹

Sehabiyye fırkası ile ilgili el-Hanefi'nin eserinde zikrettiğine göre; Hz. Ali bulutlarda yaşıyor ve gök gürültüsü de onun sesidir. Hz. Ali hazır bulunmadan yapılan nikah sahih olmaz; ancak onun şahitliğinde sahih olur. Onlara göre Hz. Ali ölmemiş, yakında dönecek ve hesabı görecektir.⁴⁰²

³⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisanü'l 'Arab*, 1: 654.

³⁹⁸ Ethem Ruhi Fırlı, “Gaib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13: 292.

³⁹⁹ Avni İlhan, “Gaybet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13: 410-412; Öz, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, 165.

⁴⁰⁰ Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Babeveyh el-Kummî, “*Kemalü'd-dîn ve Temamü'n-Ni'me*”, nşr. Ali Ekber el-Gaffârî, (Kum: Müessesetül Neşril İslami, 1429/2008), 1: 48,62.

⁴⁰¹ Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 41; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 111.

⁴⁰² Hanefi, *el-Fırak*, 35.

Abdullah b. Sebe'ye Medain'de Hz. Ali'nin ölüm haberini veren kişiye “yalan söylüyorsun onun beynini yetmiş kat sargı içinde getirsen yetmiş de şahit getirsen yine de kabul etmeyiz, onun ölmediğine ve öldürülmediğine dünya hâkimiyetini kuruna kadar da öldürülemeyeceğine inanırız” diye ifade etmektedir. Onun için öldü diyenler Yahudi ve Hristiyanlar öldürdüklerini sandıkları İsa'nın benzerini çarmıhta gördükleri gibi, Hz. Ali'nin benzerini öldürerek, öldüğünü zannetmektedir. Göklerde olan Hz. Ali vakti gelince dünyaya inip hasımlarından hesap soracaktır.⁴⁰³

Muhtariyye taraftarlarına göre; kendisine imâmet vasiyet edilen Muhammed el-Hanefiyye Darut-Takiyyededir. O, liderliği ve düşünceleri ile yüksek ikna kabiliyetine sahip birisidir. Allah onu İmâmet'i gizlemesinden dolayı cezalandırarak ailesi ve yakınlarından uzaklaştırmıştır. Kendisi sarp bir dağda karanlık bir mağaraya konulmuştur. Eceli yaklaşıncı görevi oğlu Ebu Hâşim Abdullah'a bırakmıştır.⁴⁰⁴

Nevbahtî eserinde zikrettiği İbnü'l Harb ve taraftarlarına göre; esbattan Muhammed b. el-Hanefiyye, bulutların üzerinde rüzgarlara hükmedecek, idarecilerin hatalarını düzeltecek, hakkı ayakta tutacak ve zulmü ortadan kaldıracaktır. Hanefiyye hayatta iken bu özellikleri göstermeden ölünce taraftarları onun gerçek anlamda kâim olduğunu beyan etmektedir. Zira o ölmemiş yerine başka birini koyup öldü göstermiştir. Bu duruma Hz. Peygamberin hicret ederken Hz. Ali'yi yatağına bırakmasını delil olarak göstermiştir. İbn Hanefiyye ise radva dağında hayatta ve gaybettedir.⁴⁰⁵

Keysani fırkalarına göre; Muhammed b. el-Hanefiyye sağdır ölmemiştir. O, Mekke ile Medine arasındaki radva dağındadır. Sabah akşam beyaz ceylanların sütüyle ve etiyle beslenmektedir. Kıyamına kadar onu iki aslan koruyacaktır. O, nebinin müjdelediği beklenen imamdır. İbn Kerb, Said, Beyan, Hamza b. Umare ve taraftarları, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin bir müddet insanlardan saklandıktan

⁴⁰³ Nevbahtî, *Fırak*, 58; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 33; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 100; Bağdâdî, *el-Fark*, 233; trc. 177; Hanefî, *el-Fırak*, 38; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 23; Şehristânî, *el-Milel*, 230.

⁴⁰⁴ Nevbahtî-Kummî, a.e, 34; Kummî-Nevbahtî, a.e, 104.

⁴⁰⁵ Nevbahtî, a.e, 66; Nevbahtî-Kummî, a.e, 41; Kummî-Nevbahtî, a.e, 113; Bağdâdî, *el-Fark*, 243;trc. 178.

sonra, kendisi bizatihi zuhur edecek ve müminlere imam olacaktır. Ebû Kerb'in liderliğindeki Kerbiyye fırkası mensupları; el-Hanefiyye'nin ölümünü kabullenmemektedir. Onun gizlendiği ve nerede olduğu da bilinmemektedir. Onlara göre; ibn Hanefiyye yakında dönecek ve yeryüzüne hakim olacak, dönene kadar da hiç kimse imam olmayacaktır.⁴⁰⁶

el-Bağdâdî eserinde zikrettiği; Ebu Kerb ed-Darir liderliğindeki Kerbiyye fırkasına göre; Muhammed b. el-Hanefiyye sağdır ve radva dağındadır. Orada su ve bal pınarlarından yiyecek, içecek temin etmektedir. Sağında bir aslan solunda ise bir panter onu kurumaktadır. Keysâniyye'den bir grup ise; Muhammed b. el-Hanefiyye'nin öldüğünü kabul etmiş, ancak kendinden sonraki imam hakkında ihtilafa düşmüştür. Bazıları kardeşinin oğlu Ali b. el Hüseyin Zeynel Abidin'i imam kabul etmiştir.⁴⁰⁷

Emevi döneminin şairlerinden; Ebu Sahr Kuseyyir; el-Hanefiyye'nin ölmediğini ve sağ olduğunu iddia ederek kasidesinde “doğrusu imamlar Kureyslidir. Allah'ın dostları birbirine eşit ve onlar da dört tanedir. Ali ve onun üç oğlu, onlar torunlardır. Kendilerinden gizli bir şey yoktur, torunların biri iman ve doğruluk torunudur. Bir torun da Kerbela'da kaybedilmiştir. Biri ise önünde sancak, süvarilere komutan olana kadar ölümü tatmayacaktır. O gaybettedir, halka bir müddet gözükmez, radva dağındadır yiyeceği bal ve sudur..” şeklinde duygularını ifade etmiştir.⁴⁰⁸

Tarafdârlarından bir fırka Abdullah b. Muâviye için; o, ölmemiş diri ve vasidir. Ona itaat farzdır. Onun, İsfahan dağlarında yaşadığını, beni Hâşim'den Ali ve Fâtıma evladından birisi idareyi teslim alana kadar da ölmeyeceğini iddia etmektedir. Abdullah b. Muâviye'den bir grup ise; onun vasiyet etmeden öldüğünü ondan sonra da başka imam olmadığını savunmaktadır.⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ Nevbahtî, *Fırak*, 64-66; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 39-40; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 111, 122-124.

⁴⁰⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, 39; trc. 31-32.

⁴⁰⁸ Bağdâdî, *el-Fark*, 41; trc. 33; Şeyh Sadûk, “*Kemalü'd-dîn*”, 1: 62. Şehristânî, *el-Milel*, 192; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 27; Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 298; İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 446.

⁴⁰⁹ Nevbahtî, *Fırak*, 75; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 47; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 140-141; Şehristânî, *el-Milel*, 194.

el-Muğîre Said el-İclî'ye bağlı Muhammedîyye ismi ile de anılan gruba göre; gaybetteki Muhammed b. Abdillâh öldürülmemiş, insanlardan gizlenmiştir. O, zuhur emrinin verileceği güne kadar Necd bölgesindeki Hacir dağında bulunacaktır.⁴¹⁰

Muhammed b. Beşîr'in liderliğindeki Beşîriyye fırkası; Musa b. Ca'fer'in ölmediğini, diri ve gaybette olduğunu hiçbir şekilde hapsedilmediğini iddia etmektedir.⁴¹¹

Ali b. Muhammed b. Ali b. Musa er-Rıza öldüğünde bir grup taraftarı, oğlu Muhammed'in imâmetini kabul etmektedir. Muhammed babasının sağlığında Samerra da ölmüştür. Herkesin gözünün önünde ölüm gerçekleşse de fırka taraftarları, onun ölmediğini yaşadığını babası ona bir zarar gelmesin diye gizlediğini ve onun gaybette olduğunu daha sonra zuhur edeceğini iddia etmektedir.⁴¹²

İmâmiyye:

İmâmiyye/İsnâaşeriyye'nin birinci fırkasına göre; Hasan b. Ali el-Askerî ölmemiş yaşamaktadır. O gaybette ve zamanın imamıdır. İmamın yerine birini bırakmadan ölmesinin caiz olmayacağına ve yeryüzünün de imamsız kalmayacağına göre Hasan b. Ali'nin imâmeti sabittir. Kaim için iki kere gaybeti olacaktır. Onlar bu gaybetin birinci gaybet olduğunu, sonra ortaya çıkıp herkes tarafından tanınacağını ve tekrar kaybolacağını iddia etmektedir.⁴¹³

Nevbahtî eserinde ifade ettiği Hasan b. Ali'den sonraki ikinci fırkaya göre; imamlarının ölmediğini, yaşadığını ve gizlendiğini iddia etmektedir. İmâmeti babasından kendisine geçmiş bir kişi olan Hasan b. Ali'nin imâmetinin kesin olduğunu ve onun da bilinen bir halefî olmadığına göre o sağ olup gizlenmiştir.⁴¹⁴

⁴¹⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, 56; trc. 44; Eş'arî, *Makâlât*, 1: 69.

⁴¹¹ Nevbahtî, a.e, 133; Nevbahtî-Kummî, a.e, 89; Kummî-Nevbahtî, a.e, 223.

⁴¹² Nevbahtî, a.e, 148,149; Nevbahtî-Kummî, a.e, 96; Kummî-Nevbahtî, a.e, 240; Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 318.

⁴¹³ Nevbahtî, a.e, 152; Nevbahtî-Kummî, a.e, 97; Kummî-Nevbahtî, a.e, 242; Şehristânî, *el-Milel*, 224.

⁴¹⁴ Nevbahtî, *Fırak*, 153; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 97; Kummî-Nevbahtî, *Şiî Fırkalar*, 248; Şehristânî, *el-Milel*, 224.

Hasan b. Ali'den sonraki altıncı fırka ise; Hasan b. Ali'nin Muhammed adında bir oğlu olduğunu, onun Ca'fer ve diğer düşmanlardan korktuğu için gizlendiğini ve gaybette olduğunu iddia etmektedir.⁴¹⁵

Hasan b. Ali'den sonraki fırkalardan imâmiyye fırkası; biz Hasan b. Ali'nin imâmetine kesin bağlıyız diye ifade etmektedir. O, ölmüştür. Babasından sonra imam olan halefine ise şuan gizlenmesi emredilmektedir. Allah izin verdiği takdirde o da ataları gibi zuhur edecektir. Onun gizlenmesi ortaya çıkması, konuşması veya susması Allah'ın takdiri iledir. Onlara göre insanların, kendilerine bildirilmediği sürece inanan erkek ve kadınların Allah'ın gizlediği şeyi öğrenmeye çalışması, imamın ismini ve yerini sorması hakkında araştırma yapması doğru değildir. İmam düşmanlarından korktuğundan bizzat Allah tarafından gizlenmiş gibi gözükmektedir. İnsanların imamın kim olduğunu sorgulaması, gizliliğini araştırması, yerini sorması ve onun peşine düşmesi helal değildir. Fırka mensupları kendilerinin ve diğer müminlerin rey ve ihtiyara dayanarak imam seçmesinin caiz olmadığını ifade eder. İmamı ancak Allah seçer ikame ve tayin eder, dilediği zaman da onu ortaya çıkarır. İmam da kendini ve zuhur edeceği zamanı bizden daha iyi bilir. Fırka bu konuda hüküm Allah'a aittir diye ifade etmektedir.⁴¹⁶

Yukarıda zikredilen bilgiler değerlendirdiğimizde Gaybet inancının ilk olarak ibn Sebe'nin Hz. Ali'nin ölmediği kıyamete yakın döneceği iddiasıyla başladığı anlaşılmaktadır. Keysâni fırkalar da başta el-Hanefiyye olmak üzere birçok imamın döneceğine mutlak surette inanmaktadır. Şii fırkaların gaybeti benimsediği ve savunduğu görülmektedir. Özellikle on ikinci imamının hala gizemini koruyan gaybeti devam etmektedir. Fırkalar gaybet ile imamların zulme maruz kalan yeryüzündeki bütün insanları kurtararak adaleti tesis edeceğini düşünmektedir. İmâmiyye bu noktada fırkaların başını çekmektedir. Zeydiyye fırkasının ve alt gruplarının Gaybetle ilgili herhangi bir görüşünün olduğuna dair bir bilgiye ise rastlanılmamıştır. Bütün bu görüşlerin neticesinde Şîi fırkalarının çoğunda gaybet düşüncesinin olduğu görülmektedir. Günümüzde İmâmiyye'nin

⁴¹⁵ Nevbahtî, a.e, 159; Nevbahtî-Kummî, a.e, 100; Kummî-Nevbahtî, a.e, 253; Şehristânî, *el-Milel*, 226; Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 319.

⁴¹⁶ Nevbahtî, a.e, 167, 168; Nevbahtî-Kummî, a.e, 108-106; Kummî-Nevbahtî, a.e, 243,265.

devamı olan mezhep/fırka hala bu iddiasının sürdüğünü belirtmektedir. Onlar imam adına sefirler ve fakihler olarak görev üstlenmektedir.

5). Masumiyet

Arapça da mani olmak, engel olmak anlamında “عصم” kökünden gelen İsmet, terim olarak; Allah’ın peygamberlerini günah işlemekten koruması anlamında kullanılmaktadır.⁴¹⁷ Ehl-i sünnete göre korunma sadece peygamberlerdedir. Şîa ise bütün fırkalarıyla imamların hayatları boyunca günah, hata ve nisyandan masum olduklarını iddia etmektedir.⁴¹⁸ Mu‘tezile’ye göre de sadece peygamberler günahlardan masumdur.⁴¹⁹ İbn Hazm; İmâmiyye mensuplarına göre dini meselelerde bütün bilgilere sahip olan imamın masum olması gerekmektedir.⁴²⁰

Nevbahtî; Ali’nin günahlardan korunduğunu ifade etmektedir. İmam; Hz. Ali ve Fâtıma neslinden olup, günahlardan masum olmakla beraber kusurlardan arınmış, takvalı, doğumla oluşabilecek özürlerden uzak kişidir.⁴²¹

Şîî âlimlerden Şeyh Sadûk nebilerin imamların ve meleklerin masum olduklarını belirtmektedir. Onlar küçük veya büyük hiçbir bir günah işlemezler masumdurlar. Masum olmadıklarını söyleyen kişi ise onları tanımamaktadır.⁴²² Şeyh Müfid’in ifadesine göre; imamlar dini konularda yanılmaz. Dini hükümlerden de bir şey unutmaz. İmamlar peygamber makamında masumdurlar.⁴²³ Zeydiyye’ye mensup alimlerden Ressî’ye göre ise; imam masum ve günahlardan arınmıştır.⁴²⁴

Şîî düşünce sistemine göre; insanoğlu, ilahi olarak eğitilmiş günahsız bir lidere ve yetkili bir din öğreticisine her zaman ihtiyaç duymaktadır. Dünyada halk tarafından bilinen, birkaç taraftarı dahi olsa veya gaybet halinde de olsa; dünyanın

⁴¹⁷ İbn Manzûr, *Lisanü'l 'Arab*, 12: 403.

⁴¹⁸ Öz, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, 256.

⁴¹⁹ Kadı Abdülcebâr, *Şerhul Hamse*, 2: 436-440.

⁴²⁰ İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 176.

⁴²¹ Nevbahtî, *Fırak*, 53; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 29; Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 89-90; Bağdâdî, *el-Fark*, 41; trc. 26; Şehristânî, *el-Milel*, 186.

⁴²² Şeyh Sadûk, *İ'tikadâtul İmâmiyye*, 113.

⁴²³ Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makalât*, 65.

⁴²⁴ Ressî, *Mecmûu Kütüb*, 2: 214.

asla bir imamdan mahrum olamayacağını iddia etmektedir. İmam bütün fiillerinde ve sözlerinde günahsızdır.⁴²⁵

Gâliyye:

Muhtariyyeden Ebu Amra ve taraftarları imam olan el-Hanefiyye'nin takiyye yurdunda olduğunu belirtmektedir. Bu duruma gelmesinin sebebi ise bir günah işlemesidir. Neticede Allah onu yurdundan ve taraftarlarından uzaklaştırmıştır. Hz. Adem'in cennetten gönderilmesi ve Hz. Yunus'un balığın karnına düşmesi ile onun halini ilintilendirmektedirler.⁴²⁶ Bu yönüyle fırka masumiyet üzerine kurdukları düşüncenin aksini beyan etmektedir.

İbnü'l harb'in taraftarlarına göre; esbattan olanlar güvenilir, sözünden dönmeyen ve masum kişilerdir.⁴²⁷

Ebu'l Hattâb el-Esedî ve fırkasının mensupları; peygamberlerin masum olmadıklarını, ancak imamların masum olduklarını iddia etmektedir.⁴²⁸ Hişâm b. Salim, peygamberlik ve imâmeti masumiyet yönünden ele alır. Ona göre, peygamberler hataya düşebilir, bu hataları vahiyle düzeltilir. İmamlara ise vahiy gelemeyeceğinden onlar günahlardan masumdurlar.⁴²⁹ Bu görüş bir diğer haliyle Hişâm b. el-Hakeme dayandırılmaktadır.⁴³⁰ Ali er-Rıza'dan sonra oluşan bir fırkaya göre; imamlar hata işlemekten günahattan ve kusurdan masumdurlar.⁴³¹

Yukarıda zikredilen bilgileri değerlendirdiğimizde Nevbahtî'nin imamların masumiyetine vurgu yaptığı anlaşılmaktadır. Genel manada durumu izah eden Nevbahtî'nin ele aldığımız eserinde gali fırkaların görüşleri tespit edilmiştir. Masumiyet inancının oluşmasına fırka liderlerinde ilahi bir lütfun olması gerektiği düşüncesi etkili olmaktadır. Neticede imamlar peygamber seviyesinde kabul edilmektedir. Onların da her türlü olumsuz nitelemelerden uzak olması gerekir.

⁴²⁵ Aisah Mohamed, "Şia'nın İmamette İsmet Doktrinin Eleştirisi", çev. Ömer Aydın, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2003): 237.

⁴²⁶ Nevbahtî, *Fırak*, 40; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 34; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 103-104.

⁴²⁷ Nevbahtî, a.e, 53; Nevbahtî-Kummî, a.e, 72; Kummî-Nevbahtî, a.e, 113.

⁴²⁸ Hanefi, *el-Fırak*, 39.

⁴²⁹ Şehristanî, *el-Milel*, 246.

⁴³⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, 65; trc. 50; Eş'arî, *Makâlât*, 48.

⁴³¹ Nevbahtî, a.e, 140; Nevbahtî-Kummî, a.e, 93; Kummî-Nevbahtî, a.e, 234.

Taraftarların liderlerini kendilerinden üstün görme özelliklerini masumiyet terimi karşılamaktadır.

6). Fazilet

Arap dilinde fazla olma anlamında “فضل” kökünden en faziletli en hayırlı ve en layık anlamında kullanılmaktadır. Bu ifade kelimada ve mezhepler tarihinde İmâmet konusunda kullanılmaktadır.⁴³²

Nevbahtî'nin eserine geçen ifadelerle göre; Peygamber efendimiz Hz. Ebubekir'i mescitte farz namazlarını kıldırmakla görevlendirdiğinde sahabenin Hz. Peygamber'in dini yönden razı olduğu ve öne geçirdiği birisi için biz de dünyevi yönden halife olmasına razı olduk⁴³³ beyanı, Hz. Ebubekir'in faziletine işaret etmektedir.

Kadı Şüreyh'e sorulan Hz. Ali mi yoksa Hz. Ebubekir mi daha efdal sorusuna o şu cevabı verir. Daha önce bu soru Hz. Ali'ye sorulduğunda; “Peygamberden sonra bu ümmetin en faziletli olanları Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'dir.” Onun bu sözünü ben nasıl yalanlarım. Muhakkak ki o doğru söylemiştir.⁴³⁴

İbn Abbas'ın konu ile ilgili Hz. Peygamberden; “dininizde herhangi bir zorlukla karşılaşsanız Ebubekir'e gidebilirsiniz, ümmetime Hz. Ebubekir'den daha hayırlı birini bırakmadım. O, iyi niyetlidir. Hz. Ömer'e gelince o İslam'ın kalesidir. Bu ikisinden uzak kalanlara Allah cenneti haram kılar.” rivayeti bulunmaktadır.⁴³⁵

Nevbahtî'ye göre; Hz. Ali'nin ilk Müslümanlardan olması ilmi cömertliği zühdü ve sorumluluğundakilere karşı adaletli olması, onun kendi nefislerinden daha evla olması hasebiyle İmâmet'i ve nebinin makamını hak etmiştir.⁴³⁶

Keysaniyye

⁴³² İbn Manzûr, *Lisanü'l 'Arab*, 11: 524; Öz, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, 124.

⁴³³ Nevbahtî, *Fırak*, 39; Kummî-Nevbahtî, *Şiî Fırkalar*, 69.

⁴³⁴ Zübeyir Yetik, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1990): 97.

⁴³⁵ Hanefî, *el-Fırak*, 30.

⁴³⁶ Nevbahtî, a.e, 53; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 29; Kummî-Nevbahtî, a.e, 89; Şehristânî, *el-Milel*, 212; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 51.

Fırka taraftarlarına göre, Hz. Ali'den sonra imam olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ölünce, neslinden kendisine en yakın ve imâmete en layık kişi insanların en üstünü el-Hanefiyyedir.⁴³⁷

Zeydiyye:

Zeydiyye'den Süleyman b. Cerir er-Rakkî ve onun gibi düşünenlere göre; imam aslında efdal olan Hz. Ali'dir. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'e yapılan biat geçerli değildir.⁴³⁸ el-Bağdâdî'nin eserinde geçen Ceririyye'ye fırkası ise; daha üstün(efdal) olanın imâmetini kabul etmektedir. Bu noktada el-Enbârî de el-Bağdâdî ile benzer görüşü zikretmektedir.⁴³⁹

Zeydî fırkalardan Butriyye'ye göre de; Hz. Ali Resûlullah'tan sonra insanların en faziletlisi, en cömerdi ve Allah'tan en çok korkanı, İmâmete en layık olanıdır. Butriyye'den bir başka gruba göre ise; Resûlullah'tan sonra ona olan yakınlığı, dindeki kıdemi ve ilmi sebebiyle insanların en efdali Hz. Ali'dir. Bunun yanında halk eğer liderliğe birini seçmişse Hz. Ali onu ister sevsin ister sevmesin kişi yeterli ve yetkin olduğundan yapılan seçim doğru kabul edilmelidir.⁴⁴⁰ Fırkanın liderlerinden Hasan b. Salih b. Hay ve mensuplarına göre ise; Resûlullah'tan sonra insanların en üstünü Hz. Ali'dir, ancak Hz. Ebubekir'e yapılan biat da hatalı değildir.⁴⁴¹ el-Hanefide zikredilen Zeydiyye fırkası mensuplarına göre; Hz. Ali, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'den daha efdaldır.⁴⁴² Zeydiyye fırkasına mensup Ressî'ye göre ise; Hz. Peygamber'den sonra insanların en üstünü Hz. Ali'dir. En faziletlisi dururken başka birini İmâmet'e seçmek, Allah ve Resulüne muhalefettir.⁴⁴³

Ziyad b. el-Münzir b. Ziyad el-A'camî'nin liderliğindeki Carudiyye ve onlarla aynı görüşü benimseyen Ya'kübiyye fırkalarına göre; Ali insanların en faziletlisidir. Makamı ondan başka kimseye verilemez. Onu bu makamdan

⁴³⁷ Nevbahtî, *Fırak*, 62; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 38; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 109.

⁴³⁸ Nevbahtî, a.e, 40; Nevbahtî-Kummî, a.e, 22; Kummî-Nevbahtî, a.e, 71; Şehristânî, *el-Milel*, 206.

⁴³⁹ Bağdâdî, *el-Fark*, 42; trc. 28; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 44.

⁴⁴⁰ Nevbahtî, a.e, 54-55; Nevbahtî-Kummî, a.e, 30; Kummî-Nevbahtî, a.e, 91-2; Bağdâdî, *el-Fark*, 43; trc. 28.

⁴⁴¹ Nevbahtî, a.e, 101; Nevbahtî-Kummî, a.e, 71; Kummî-Nevbahtî, a.e, 71,184; Şehristânî, *el-Milel*, 210; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 43.

⁴⁴² Hanefî, *el-Fırak*, 34.

⁴⁴³ Ressî, *Mecmûu kütüb*, 2: 220.

uzaklaştırmak küfür sebebidir. Kendisinden sonra makam Hasan, Hüseyin ve onların çocuklarından oluşan şûraya bırakılmıştır. Onlardan kim kılıç çeker ve hak iddia ederse bu makam onun olur. Bu noktadaki bilgiler diğer kaynaklarla da örtüşmektedir.⁴⁴⁴

Zeydiyye fırkasının Ekviya grubu, el-Memun'un fazilet ve üstünlüğünü beyan edip Ali b. Musa'ya biat ettiğinde, kendi görüşlerinden vazgeçerek, dünya menfaati için Ali b. Musa'nın imâmetini benimsemişlerdir. Bir müddet böyle devam ettikten sonra bu grup, Musa ölünce görüşlerini terk ederek tekrar Zeydiyye fırkasına dönmüştür.⁴⁴⁵

İmâmiyye:

İbn Temmar ve onunla aynı fikirde olan kişilere göre; Resûlullah'tan sonra insanların en üstünü ve en faziletli olan Hz. Ali imâmete Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan daha layık ve hak sahibidir.⁴⁴⁶ Nâvusiyye fırkasına göre, Hz. Peygambere olan yakınlığı ve kahramanlığından dolayı Hz. Ali sahabenin en üstünüdür.⁴⁴⁷

Fazilette İmâmiyye fırkası Resûlullah'tan sonra insanların en üstünü olarak Hz. Ali ve neslini görmektedir.⁴⁴⁸ Bu noktada Gadir-i Humda gerçekleşen "ben kimin mevlası isem Ali'de onun mevlasıdır" hadisesine sürekli vurgu yapılmaktadır. Tevbe süresini insanlara okumak için Hz. Ebubekir değil de onun tercih edilmesi faziletine işaret etmektedir. Şeyh Sadûk; nebilerin ve imamların meleklerden üstün olduklarını belirtmektedir.⁴⁴⁹ Şeyh Müfid'e göre, İmâmiyye mensupları imamlarını Hz. Peygamberin dışındaki bütün peygamberlerden üstün görmektedir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁴ Nevbahtî, *Fırak*, 56; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 31; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 93,181; Bağdâdî, *el-Fark*, 41; trc.26; Şehristânî, *el-Milel*, 204; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 43; Razî, *Kitabü'z-Zine*, 3: 77; Ebû Temmâm, Babu's Şeytan, 84.

⁴⁴⁵ Nevbahtî, a.e, 138; Nevbahtî-Kummî, a.e, 91; Kummî-Nevbahtî, a.e, 229.

⁴⁴⁶ Nevbahtî, a.e, 40; Nevbahtî-Kummî, a.e, 22; Kummî-Nevbahtî, a.e, 72; Hanefî, *el-Fırak*, 29.

⁴⁴⁷ Nevbahtî, a.e, 113; Nevbahtî-Kummî, a.e, 77; Kummî-Nevbahtî, a.e, 195; Nesefî, *Kitabur-Red*, 174.

⁴⁴⁸ İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 229.

⁴⁴⁹ Şeyh Sadûk, *İ'tikadâtul İmâmiyye*, 104.

⁴⁵⁰ Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makalât*, 70.

Hasan b. Ali el-Askerî'den sonra oluşan fırkalardan onuncu fırka nefis adlı kişinin etrafında şekillenmektedir. Cafer'i imam olarak kabul eden fırka, Ebu Muhammed Hasan b. Ali hakkında ise aşırı sözler sarf etmektedir. Onun Hz. Ali'den daha üstün olduğunu ileri sürerek; Hz. Peygamber'den sonra mahlûkatın en faziletlisinin Ca'fer olduğunu savunmaktadır.⁴⁵¹

Gâliyye:

Ebu Mansur liderliğindeki Mansuriyye fırkasına göre; Allah ilk önce İsa'yı sonra ise Ali'yi yaratmıştır. Bu ikisi yaratılışa ve fazilettete insanların en üstünüdür.⁴⁵²

Kâmiliyye fırkası mensupları; ateş cevherinin, çamur olan topraktan efdal olduğunu, iblis'in de Adem'e secde etmediği için haklı olduğunu iddia etmektedir.⁴⁵³

Hattâbiyye'den Beziğiyye fırkasının iddiasına göre; mensuplarının içinde Cebrail, Mikail ve Hz. Muhammed'den daha üstün kişiler bulunmaktadır.⁴⁵⁴

Yukarıda verdiğimiz bilgileri değerlendirdiğimizde; faziletin Şia'da özel bir anlamının olduğu görülmektedir. Hz. Peygamberin Ehl-i beyti, Hz. Ali ve Fâtıma neslinin fazileti belirgindir. Fazilet özellikle İmâmet'le ilişkilendirilmektedir. Zikrettiğimiz ifadelerden de bu anlaşılmaktadır. Nevbahtî; efdaliyyet prensibi doğrultusunda Zeydiyye'nin; Ehl-i beyt yönüyle de Keysâniyye, İmâmiyye ve Galiyye'nin görüşlerine yer vermektedir. Şîî fırkalarının fazilet noktasında Hz. Ali nesli üzerinde ittifak ettikleri görülmektedir.

7). Bilgi

İslam terminolojisinde genel olarak el-ilm ve el-ma'rife terimleriyle ifade edilen bilgi daha ziyade özne ile nesne arasındaki ilişki veya bilme eyleminin belli bir ifade şekline bürünmüş sonucu olarak anlaşılmaktadır. “bilinmiş” olduğu için bilginin “malumat” kelimesiyle de karşılandığı görülmektedir. Bilenin yöneldiği

⁴⁵¹ Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 104; Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 261.

⁴⁵² Nevbahtî, *Fırak*, 78; Nevbahtî-Kummî, a.e, 50; Kummî-Nevbahtî, a.e, 146. Şehristânî, *el-Milel*, 212; İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 467.

⁴⁵³ Hanefi, *el-Fırak*, 31; Şehristânî, *el-Milel*, 230.

⁴⁵⁴ Bağdâdî, *el-Fark*, 219; trc. 192; Şehristânî, *el-Milel*, 238.

konuyu tüm yönleri ve alanlarıyla kuşatarak anlamasına ihata, onu tam olarak kavramasına vukuf, aynı konuda derinleşip uzmanlaşmasına da rüsuğ denilmektedir. Bilgide kesinliği ifade etmek için kullanılan yakın terimine karşılık zan, şek (şüphe-reyb), vehim gibi terimler de bilgide kesinliğe yaklaşılan veya uzaklaşılan durumları ifade etmek üzere kullanılır. Bilginin tam zıddı olan bilgisizlik ise cehl kelimesiyle ifade edilmektedir.⁴⁵⁵

Nevbahtî eserinde zikrettiği Şîî fırkalarına göre; nebi ümmetin ihtiyacı olan bütün dini bilgileri, helalleri, haramları dinleri ve dünyaları ile ilgili faydalı ve zararlı ilimlerin açık ve gizli olanlarının hepsini Hz. Ali'ye tevdi etmiş ve onları korumasını istemiştir.⁴⁵⁶

Şîa düşüncesinde bilgi Allah'a nispet edilen sıfatlardan olup, Allah'ın ilminin geçmiş ve gelecek her şeyi kapsamasıdır.⁴⁵⁷ İmamlar ilim yönüyle insanların en üstünüdür. Bu noktada imamın bilgisi gayb dahil bütün bilgileri kapsamaktadır.⁴⁵⁸

Keysâniyye:

Keysân, Hüseyin b. Ali'nin çok yakının da ve aynı zamanda onun sır katibi dostudur. Onun imamın Te'vil, bâtın, afâk ve enfüs ilimlerinin bütün sırlarına vakıf olduğu ifade edilmektedir.⁴⁵⁹

Keysâniyye'den bir fırkaya göre ise; imamlar büyüdüğünde en üstün ilim sahibidir.⁴⁶⁰

Zeydiyye:

Surhubiyye(Carudiyye) fırkası; Hz. Muhammed soyunun büyük ve küçük bütün fertlerinin ilim bakımında eşit olduğunu ve yaşlısının gencine tercih

⁴⁵⁵ Necip Taylan, "Bilgi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 6: 157-161.

⁴⁵⁶ Nevbahtî, *Fırak*, 52; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 29; Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 89.

⁴⁵⁷ Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makalât*, 54.

⁴⁵⁸ Nevbahtî, a.e, 53; Nevbahtî-Kummî, a.e, 71; Kummî-Nevbahtî, a.e, 180; Şehristânî, *el-Milel*, 228; Nesefî, *Kitabu'r-Red*, 176; Ressî, *Mecmûu kütüb*, 1: 558.

⁴⁵⁹ Nevbahtî, a.e, 59; Nevbahtî-Kummî, a.e, 34; Kummî-Nevbahtî, a.e, 103; Şehristânî, *el-Milel*, 188.

⁴⁶⁰ Nevbahtî, a.e, 63; Nevbahtî-Kummî, a.e, 39; Kummî-Nevbahtî, a.e, 112.

edilemeyeceğini dile getirmektedir. Onlarda, ilim yönünden en büyüğü ile beşikteki arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Bu soyun ilim öğrenmeye ihtiyacı yoktur. Onlardaki ilim, nebatat nasıl yağmur suyuyla yetişiyorsa, Allah'ın onlara lütfundan özel ilim verdiğini iddia etmektedir.⁴⁶¹

Zeydiyyeden fırkasından Akviya ve Zuâfâ taraftarlarına göre; ilim imamlar ve diğer insanlar arasında eşit bir şekilde dağıtılmaktadır. Her kim ihtiyaç duyduğu dini ve dünyevi bilgiyi imamdan ya da avamdan birinden alırsa caizdir.⁴⁶²

İmâmiyye

Fırkaya göre; Hz. Ali ve nesli Resûlullah'tan sonra ilim bakımından insanların en üstünüdür.⁴⁶³

İmam Sâdık elde ettiği ilim hakkında; “bu Hz. Peygamberden ve Ali b. Ebi Talip'ten miras aldığımız ilimdir. Bu ilim insanların her türlü ihtiyacını karşılamaktadır.”⁴⁶⁴ Şeyh Müfid göre; imamlar insanların ihtiyacı olan bütün dini bilgilere sahiptir. Fırka bu görüş üzerinde birleşmektedir.⁴⁶⁵

Gâliyye:

el-Hâşimiyye fırkası; imamın her şeyi bilen alim ve nebi konumunda olduğunu, onu bilmeyenin imanının tam olamayacağını ileri sürmektedir. Ravendiyye fırkası ise; imamın her şeyi bildiğini iddia etmektedir. Fırka mensuplarına göre, Mansur da onların gizli saklı her şeylerini bilmektedir.⁴⁶⁶

Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali b. Musa'nın İmâmeti için, yaşı küçük olması sebebiyle ihtilaf edenler, ilmi hakkında da ihtilaf etmektedir. Bir grup onun küçük yaşta derin islami ilimlere vakıf olamayacağı noktasında görüş belirtmektedir. Bu

⁴⁶¹ Nevbahtî, a.e, 99; Nevbahtî-Kummî, a.e, 71; Kummî-Nevbahtî, a.e, 181; Şehristânî, *el-Milel*, 206; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 43.

⁴⁶² Nevbahtî, *Fırak*, 100; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 71; Kummî-Nevbahtî, *Şîh Fırkalar*, 183; Şehristânî, *el-Milel*, 208; Ressî, *Mecmûu Kütüb*, 1: 560.

⁴⁶³ Nevbahtî, a.e, 52; Nevbahtî-Kummî, a.e, 30; Kummî-Nevbahtî, a.e, 91; Şeyh Sadûk, *İ'tikadâtü'l-İmâmiyye*, 145.

⁴⁶⁴ Katip, “*Şia'da Siyasal Düşünce*”, 54.

⁴⁶⁵ Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makalât*, 39.

⁴⁶⁶ Nevbahtî, a.e, 95; Nevbahtî-Kummî, a.e, 68; Kummî-Nevbahtî, a.e, 176; Ebû Temmâm, *Babu's-Şeytan*, 101.

ilimlere vakıf olabileceğini iddia edenler ise; “Allah’ın ona bu ilmi; ilham, kalbe bırakılan hikmetli söz, kulak çınlaması, sadık rüya, onunla konuşan melek, meşale, sütün ve kandil dikme yollarıyla ve amellerin arz edilmesi..” şeklindeki bilgi kaynaklarını delil göstererek buluğ çağında bu ilimlere vakıf olabileceğini ileri sürmektedir. Onlara göre; zikredilen kaynaklar sahih haber kaynakları olduğu için inkarı ve reddi mümkün değildir.⁴⁶⁷

Ebu Cafer’in İmâmet’i ve buluğ çağında bilgi sahibi olmasının kaynağı ile ilgili bir fırka; diğer fırkanın iddia ettiği şekilde ilham, kalbe bırakılan hikmetli söz şeklinde olmadığını iddia etmektedir. Onlar “Hz. Peygamber vefat ettikten sonra vahyin her türünün kesildiğinin, ümmet icması olduğunu..” beyan etmektedir. Bu fırka, onun ilim sahibi olması ile ilgili olarak, buluğ çağına geldiğinde babasının kitaplarından ve bu kitaplardan miras kalan ilimlerden, usul ve furu‘ hakkında bıraktığı şeylerden gerekli ilmi elde ettiğini ifade etmektedir. Ebu Ca’fer’in bilgi edinmesi ile ilgili diğer bir fırka ise; yaşı küçükte olsa hüccet olduğu için imamın buluğ çağına erdiğinde her şeyi bildiğine hükmetmektedir. İlme, ilham, rüya, konuşan melek, vb. hallerinden biri ile sahip olabilecektir. İmamlar, resuller ve nebiler için bu mümkündür. Yahya, İsa, Yusuf, Süleyman peygamberleri örnek göstermektedirler.⁴⁶⁸

Zikredilen bilgileri değerlendirdiğimizde; imamların bilgi kaynakları insanlardan farklıdır. Taraftarları imamlarının ilham yoluyla bilgi sahibi oldukları ifade ederken bazılarına göre ise hiç bir şeye gerek duymadan göğüslerine Allah özel bir lütüfla ilimleri aktarmaktadır. Yine bu noktada bazıları imamlarının vahiy yoluyla bilgi edindiklerini iddia etmektedir. Şîî fırkalarından Zeydiyye ise; bilgi bakımından imamların en üstün olamayabileceğini dile getirmektedir. İmâmiyye fırkasının sistemleşmesini sağlayan Ca’fer Sâdık ilimleri silsile yoluyla Hz. Peygamberden edindiklerini belirtmektedir. İmamın avamla arasında mesafe olması gerektiğini düşünen gali fırkalar; onları kendileri gibi görmeyerek özel konumlarından dolayı üst bilgiye ulaşacaklarını, gayb dahil geçmiş ve gelecek bütün bilgilere de vakıf olduklarını ifade ederler.

⁴⁶⁷ Nevbahtî, a.e, 142; Nevbahtî-Kummî, a.e, 92, 93; Kummî-Nevbahtî, a.e, 232.

⁴⁶⁸ Nevbahtî, *Fırak*, 143; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 93; Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 233-235.

8). Takiyye

Sözlükte, bir kişiyi tehlikeden korumak, sakınmak anlamındaki “وقي” kökünden türeyen takiyye kendini korumak, sakınmak anlamına gelmektedir.⁴⁶⁹ Terim olarak takiyye; inancından dolayı kişinin canına veya malına yönelen bir tehlike karşısında gerçek inancını saklaması, gerektiğinde bunun zıddını söylemesi anlamındadır.⁴⁷⁰

Takiyye’yi bir inanç meselesi olarak görmediklerinden Sünnî alimler ona eserlerinde fazla yer vermez. Sadece konuyla ilgili ayetleri izah ederken ikrah bölümünde ele alırlar.⁴⁷¹

Takiyye Şîî fırkalarında uygulanmaktadır. Özellikle İmâmiyye’de muhaliflerin baskısı ve eziyetlerinden kurtulmak için takiyye yöntemine sıkça başvurulmuştur. “Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa artık Allah’la olan bağını koparmış demektir. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız başkadır.” (el-Ali imran, 3/28). ayetini kendilerine ilke edinirler.

Muhammed el-Bâkır ve Ca’fer es-Sâdık dönemlerindeki haberlerde son imamın gaybetinden zuhuruna kadar ki devir takiyye dönemi kabul edildiği, bu süre içinde takiyyeye uymanın bir zorunluluk sayıldığı, on ikinci imamın ortaya çıkıp bütün dünyayı hâkimiyeti altına almasıyla takiyyenin sona ereceği ifade edilmektedir.⁴⁷² Çağdaş Şîî âlimlerden el-Musavi; imam Ca’fer’e atfedilen “takiyyesi olmayanın dini yoktur” ve “takiyye dinin onda dokuzudur”, ifadelerinin doğru olmadığını beyan etmektedir.⁴⁷³

Şîanın önde gelen alimlerinden Şeyh Sadûk’a göre takiyye’ye inanmak gerekir. Kişinin onu terk etmesi ile namazı terk etmesi eşittir.⁴⁷⁴ Şeyh Müfid ise; takiyye’ye kişinin can korkusu taşıması halinde başvurabileceğini belirtmektedir.⁴⁷⁵

⁴⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisanü’l ‘Arab*, 15: 401.

⁴⁷⁰ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Sözlüğü*, 301; Öz, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, 531.

⁴⁷¹ Mehmet Dalkılıç, “Eleştirel Açıdan Bir Kimlik ve İnanç Örtüsü Olarak Takiyye”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (2003): 114.

⁴⁷² Mustafa Öz, “Takiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39: 453-454.

⁴⁷³ Musa el-Musâvî, *Şîa ve Şîilik Mücadelesi*, (İstanbul: Sebil Yayınevi, 1995), 75.

⁴⁷⁴ Şeyh Sadûk, *İ’tikadâtul İmâmiyye*, 127.

⁴⁷⁵ Şeyh Müfid, *Evâ’ilü’l-Makalât*, 118.

Zeydiyye fırkasına göre takiyye; ayet bağlamında müslüman olmayanlara karşı uygulanmalıdır. Diğer fırkalara göre ise herkese karşı uygulanabilir.⁴⁷⁶

Nevbahtî eserinde zikrettiğine göre; fırka mensupları imamlarına pek çok konularda sorular sormaktadır. Farklı zamanlarda sorulan aynı sorulara imamları aynı cevabı vermeyip, farklı cevaplar verdikleri tespit edilmiştir. Bu tutarsızlığın ve ihtilafın sebebini imamlarına sorduklarında; onlar biz takiyye icabı size böyle cevap verdik, bizim bu konularda dilediğimiz şekilde cevap verme hakkımız ve keyfiyetimiz var diye ifade etmektedir.⁴⁷⁷

Keysâniyye:

Muhtariyye'den Ebu Amra taraftarları, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin takiyye yurdunda yaşadığını ifade etmektedir. Allah'ın onun takiyye halinden dolayı günah işlediğini, ceza olarak da onu sarp bir dağda karanlık bir mağaraya koydurduğunu iddia etmektedir.⁴⁷⁸ el-Enbârî'nin ifadesine göre; Hz. Ali ilk üç halife döneminde Hz. Hasan ise Muâviye döneminde İmâmet noktasında takiyye yapmıştır.⁴⁷⁹

İmâmiyye:

İmam Ebu Ca'fer'e; Ömer b. Reyyah bir mesele hakkında soru sormuş, imam da cevaplamıştır. Reyyah aynı soruyu bir sonra ki yıl tekrar sormuş bu kez de farklı cevap almıştır. İmama durum izah edilince, Ebu Ca'fer belki de ilk cevabımızı takiyye icabı vermişiz demiştir. Fırka alimlerine göre; imamların duruma göre davranması ve hüküm vermesi onlara has bir tutumdur.⁴⁸⁰

Hasan b. Ali el-Askerî'den sonra oluşan onikinci fırkaya göre; oğlu Muhammed takiyye icabı gizlenmektedir. İmamların başlarına gelen hallerden dolayı tedbirli davranması düşmanlarından saklanması takiyye yapması gerekmektedir.⁴⁸¹

⁴⁷⁶ Ressî, *Mecmûu kütüb*, 1: 559.

⁴⁷⁷ Nevbahtî, *Fırak*, 112; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 77; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 193.

⁴⁷⁸ Nevbahtî-Kummî, a.e, 35; Kummî-Nevbahtî, a.e, 104.

⁴⁷⁹ Enbârî, *Mesâilül-imâme*, 24.

⁴⁸⁰ Nevbahtî, a.e, 105; Nevbahtî-Kummî, a.e, 73; Kummî-Nevbahtî, a.e, 186. Şeyh Sadûk, *İ'tikadâtul İmâmiyye*, 127; Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l Makalât*, 118.

⁴⁸¹ Nevbahtî, a.e, 166; Nevbahtî-Kummî, a.e, 96; Kummî-Nevbahtî, a.e, 246,266.

Gâliyye:

Muhammise fırkası mensupları; bazı ayetleri te'vil ederek birlikte yaşadıkları insanları sınamaktadır. Gizlilik içinde yaşadıkları inançlarına katılmak isteyenleri “Ey iman edenler, birbirinize borçlandığınızda onu yazın, aranızdan biri de onu doğru şekilde yazsın.” (el-Bakara, 2/282). ayetini delil göstererek imtihana tabi tutmaktadır. Onlara göre; mezhebe girmek isteyen gerçek samimiyetini gösterinceye kadar ondan inancını gizlemek esastır.⁴⁸²

Zikredilen bilgileri değerlendirdiğimizde; Takiyyeyi Şîa'nın fırkalarından İmâmiyye itikadi bir inanca dönüştürmektedir. Takiyye, öncelikle düşmanalarına karşı korkma ve gizlenmektir. Bu yöntem farklı tezahürleri ile fırkalarda kendini göstermiştir. Şîi fırkalarının ileri gelenleri, taraftarlarına takiyye yapmaları noktasında sürekli telkinde bulunmaktadır. İmamlarının tehlikelerden korunabilmesi, sırlarının açığa çıkmaması ve gerçek niyetlerinin dışa vurulmaması takiyye yöntemi kullanmalarını istemektedirler.. Takiyye'yi Zeydiyye fırkası benimsememiştir. Zira Nevbahtî'nin eserinde onlara yönelik herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

9). Mehdîlik

Sözlükte; hidayete eren, doğru yolu bulan, hak yola giren, anlamlarına gelmektedir.⁴⁸³ Terim olarak; Mehdî; dünyanın son dönemlerinde ortaya çıkarak, doğru inancı ve adaleti yeryüzüne hâkim kılacağına inanılan kurtarıcı anlamında kullanılmaktadır.⁴⁸⁴

Mehdî telakkisi; İsnâaşeriyye arasında kökleşerek fırkayı diğerlerinden ayıran önemli bir inanç akidesi haline gelmiştir.⁴⁸⁵ Tarih boyunca sosyal bunalımlara ve zulme maruz kalan toplumlara, bir moral kaynağı olan kurtarıcı ve mehdî telakkisi hakkında, İslam tarihinde değişik görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu görüşler;

⁴⁸² Nevbahtî-Kummî, a.e, 58; Kummî-Nevbahtî, a.e, 159.

⁴⁸³ İbn Manzûr, *Lisanü'l 'Arab*, 15: 353.

⁴⁸⁴ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Sözlüğü*, 208; Ekrem Sarıkçıoğlu, “Mehdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 369-371.

⁴⁸⁵ Ümit Erkan, *16. Yüzyılda Osmanlıda Kızılbaş Ayaklanmaları* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 172.

1. İmâmiyye Şîa'sı dünyanın ahir zamanında asil bir nesilden, belli nitelik ve yeteneklere sahip bir mehdînin geleceğini kabul etmektedir.

2. Mehdî hakkındaki rivayetlerinin etkisiyle, Selefiyye ile hadis alimleri, Şîa'dan farklı da olsa ahir zamanda bir mehdînin geleceğini kabul etmektedir.

3. Ahir zamanda adı, soyu, nitelikleri ve icraatı belli bir kurtarıcının geleceğine dair açık bir nas olmadığı, aklın da bunun mevcudiyetine hükmetmediği düşüncesiyle mehdînin zuhurunu kabul etmeyenler arasında Kadi Abdülcebbar, İbn Haldun. M. Reşid Rıza. Ahmed Emin, Abdullah es-Semman ve Abdullah b. Zeyd gibi eski ve yeni alimler yer almaktadır.

4. Çağdaş bazı alimlerle Zeydiyye'nin çoğunluğu, İmâmiyye ile Selefiyye'nin benimsediği mehdî anlayışını kabul etmemekle beraber, İslam tarihinde belli dönemlerde dini hayata canlılık getiren ve getirmeye devam edecek olan bazı seçkin kimselerin mehdî veya müceddid diye nitelenebileceği kanaatini taşımaktadır. Ancak Zeydiyye'nin bu anlamdaki mehdî düşüncesi, onun sadece Hz. Fatıma soyundan gelebileceğine inanmaktadır.⁴⁸⁶

Keysâniyye:

İbn Sebe ve etrafında oluşan fırka; el-Mehdîyyu'l muntazar'ın Hz. Ali'den başkası olmadığını, beklenen mehdî olduğunu ileri sürmektedir. Bu fikri ilk olarak kendileri Şîî düşünce sistemine dahil etmiştir. Nevbahtî'nin belirttiği bu durum diğer fırak eserlerinde de bulunmaktadır.⁴⁸⁷ Ebû Temmâm'ın ifadesine göre ise; İbn Sebe Hz. Ali'nin mehdî olduğunu iddia ederek kıyamet yakın zuhur edecek ve yeryüzünde huzuru temin edecektir.⁴⁸⁸

Nevbahtî'de ifade edilen bir Şîî grubuna göre; el-Hanefiyye mehdîdir. Ehl-i beytten de kimsenin ona karşı gelmediğini iddia etmektedir.⁴⁸⁹ Muhammed b. el-Hanefiyye'nin taraftarı bir fırkaya göre ise; o, mehdîdir. Hz. Ali'nin ona mehdî

⁴⁸⁶ Yusuf Şevki Yavuz "İslam İnancında Mehdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 371-374.

⁴⁸⁷ Nevbahtî, *Fırak*, 57; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 32; Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 95; Bağdâdî, *el-Fark*, 234; trc. 178; Şehristânî, *el-Milel*, 226; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 23; Şeyh Sadûk, *Kemalüd-Dîn*, 1: 86; İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 449.

⁴⁸⁸ Ebu Temmam, *Babu's-Şeytan*, 107.

⁴⁸⁹ Nevbahtî, a.e, 62; Nevbahtî-Kummî, a.e, 34; Kummî-Nevbahtî, a.e, 109; Bağdâdî, *el-Fark*, 39; trc. 35-37.

ismini verdiğini, onun ölmediğini ölemeyeceğini bunun da caiz olmadığını zikretmektedir.⁴⁹⁰

Kerbiyye fırkasına göre; Mehdî muntazar Muhammed b. el-Hanefiyye Radva dağında yaşamaktadır. Zuhur edeceği zamana kadar da orada kalacaktır.⁴⁹¹ Beyâniyye'den bir fırka da; Ebu Hâşim'in imam, kaim ve mehdî olduğunu iddia etmektedir.⁴⁹²

Abdullah b. Muâviye taraftarlarından bir gruba göre; o Resûlullah'ın müjdelediği kaim ve mehdîdir. Yeryüzüne hâkim olacak dünyayı iyilikle dolduracak zulmü ortadan kaldıracak sonra ise imâmeti beni Hâşim'den birine teslim ederek ölecektir.⁴⁹³

Zeydiyye:

Nevbahtî'nin eserinde tespit edemediğimiz ancak Bağdâdî'de geçen ifadelerle göre; Carudiyye alt fırkalarından biri, Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebi Talib'i beklemektedir. Onun öldürülmesini veya ölümünü kabul etmemektedir. Onun zuhur edeceğini, dünyaya sahip olacağını el-Mehdiyyu'l-Muntazar olduğunu iddia etmektedir.⁴⁹⁴

İmâmiyye:

Ebu Ca'fer ölünce onun iki fırkaya ayrılan taraftarlarından birine göre; imamlar kaimdir ve mehdîdir. Onlar Mekke yolu üzerinde "Alemiyye" dağında yaşamaktadır. Muhammed b. Abdullah ortaya çıkana kadar da orada kalacaktır. Onun Resûlullah'ın mehdî olarak belirttiği kişi olduğunu söylemektedirler.⁴⁹⁵

⁴⁹⁰ Nevbahtî, a.e, 64; Nevbahtî-Kummî, a.e, 39; Kummî-Nevbahtî, a.e, 111; Murtezâ, *el-Fusûlû'l-Muhtare*, 297; Enbarî, *Mesâilül İmame*, 28; Şeyh Sadûk, *Kemaliud-Dîn*, 1: 64; İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 446. Şehristânî, *el-Milel*, 192.

⁴⁹¹ Bağdâdî, *el-Fark*, 39; trc. 32.

⁴⁹² Nevbahtî, a.e, 73; Nevbahtî-Kummî, a.e, 46; Kummî-Nevbahtî, a.e, 126; Bağdâdî, *el-Fark*, 47; trc. 32.

⁴⁹³ Nevbahtî, *Fırak*, 75; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 47; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 141.

⁴⁹⁴ Bağdâdî, *el-Fark*, 41;trc. 27.

⁴⁹⁵ Nevbahtî, a.e, 107; Nevbahtî-Kummî, a.e, 74; Kummî-Nevbahtî, a.e, 188, 189; Murtezâ, *el-Fusûlû'l-Muhtare*, 2: 319; Şehristânî, *el-Milel*, 227.

el-Muğîre Said el-İcli, beklenen mehdînin Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali olduğunu iddia eder.⁴⁹⁶ Bu görüşüne de Hz. Peygamberin “Mehdînin adı benim adıma, babasının adı da babamın adına benzer”⁴⁹⁷ hadisini delil olarak göstermektedir.

On birinci İmam Hasan b. Ali’den sonra ortaya ikinci fırka mensupları, Hasan b. Ali’nin öldüğünü ancak öldükten sonra da yaşadığını onun kaim ve mehdî olduğunu iddia etmektedir. İmamın eğer bir çocuğu olsaydı diriltirmeden ölmesi uygun olacağını ifade edilmektedir. Hasan b. Ali’nin çocuğu olmadığından vasiyet de bırakmadığından, onun kaim ve mehdî olduğuna dair herhangi bir şüphe bulunmamaktadır.⁴⁹⁸

Hasan b. Ali el-Askerî’den sonra oluşan fırkalardan İmâmiyye diye bilinen fırkaya göre; Hasan b. Ali b. Muhammed b. Ali Rıza’nın soyundan yeryüzüne insanlar için bir hüccet, halife ve emreden Mehdi olacaktır. Fırka atalarından aldığı ilmi ve kendisine nakledilen ilimleri insanların ihtiyaçları doğrultusunda kullanan kişinin de Mehdi olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹⁹

Gâliyye:

Muğiriyye fırkasının alt fırkalarından Mehdiyye, ibnü’l-Hanefiyye’yi mehdî kabul edip, ona bağlı olduklarını ifade etmektedir.⁵⁰⁰

Ca’fer b. Muhammed’in taraftarlarından Fulân oğlu Nâvus liderliğindeki Nâvusiyye fırkasına göre; onun ölmediği, mehdî olduğunu, ortaya çıkarak insanların önderi olmadan da ölmeyeceği iddia edilmektedir. Liderleri Ca’fer b. Muhammed’in “Benim başımın dağdan üstünüze düştüğünü görseniz bile inanmayın, birisi gelip öldüğümü söylerse de asla inanmayın kılıç bendedir.” dediğini ifade etmektedir.⁵⁰¹ Yahya b. Şumeyt liderliğindeki Şumeytiyye fırkasına

⁴⁹⁶ Bağdâdî, *el-Fark*, 210; trc. 43,182.

⁴⁹⁷ Tirmizi, 9/74-5; Ebu Davud, 2/421-2; ibn Hanbel, 1/84; ibn Mace, 1367-8.

⁴⁹⁸ Nevbahtî, a.e, 153; Nevbahtî-Kummî, a.e, 97; Kummî-Nevbahtî, a.e, 247.

⁴⁹⁹ Nevbahtî, *Fırak* 166; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 105; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 242.

⁵⁰⁰ Nevbahtî-Kummî, a.e, 75; Kummî-Nevbahtî, a.e, 191; Bağdâdî, *el-Fark*, 212; trc. 184.

⁵⁰¹ Nevbahtî, 113, 114; Nevbahtî-Kummî, a.e, 77; Kummî-Nevbahtî, a.e, 195; Bağdâdî, *el-Fark*, 61; trc. 46; Şeyh Sadük, *Kemalüd-Din*, 1: 72; Şehristânî, *el-Milel*, 218; İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 448.

göre; imâmet Muhammed b. Cafer'in oğullarındadır. Beklenen mehdî de onun oğullarından biri olacaktır.⁵⁰²

Hâlis İsmâiliyye fırkası göre; Ca'fer b. Muhammed'den sonra oğlu İsmâil imamdır. İsmâil'in öldü gösterilmesi taktik meselesidir. O ölmemiştir. İnsanların başına geçene kadar da ölmeyecektir. Babası Ca'fer onu imam tayin etmiştir.⁵⁰³

Abdullah b. Cafer'in taraftarları onun ölümünden sonra Musa b. Ca'fer'i imam kabul etmektedir. Onlardan bir grup ise, imam ölünce Abdullah b. Ca'fer'in bir cariyesinden Muhammed adında Horasanda yaşayan oğlu vardır. Buna delil olarak; Ca'fer b. Muhammed'i göstermektedir. Zira "imam kendi soyundan birini bırakmadan ölemez. Çocuğu olmayan imamın, imam olduğunda ölmesi caiz değildir."⁵⁰⁴

Musa b. Ca'fer taraftarı bir fırkaya göre; o ölmemiş, zulümle dolu dünyayı adaletle doldurana kadar da ölmeyecektir. Onlara göre imamları mehdî olarak yaşamaktadır. Musa b. Ca'fer için babası; "O, kaim ve mehdîdir. Başının dağdan yuvarlanarak üstünüze düştüğünü görseniz bile onun öldüğüne inanmayın." sözünü nakletmektedir. Musa b. Ca'fer taraftarı diğer bir grup ise; onun mehdî olduğunu o zuhur edene kadar da hiç kimsenin imâmette hakkı yoktur.⁵⁰⁵

Vâkıfa fırkası, Musa b. Ca'fer'in öldürülmediğini Allah'ın onu kendi katına aldığını, kıyam vakti gelince onu tekrar göndereceğini iddia etmektedir. Onlara göre, Musa b. Ca'fer mehdîdir. İmâmet onda bekletilmektedir. Fırka başkasının imâmetini caiz görmeyerek ondan başka hiç kimseyi de imam kabul etmemektedir.⁵⁰⁶

Ali b. Muhammed b. Ali b. Musa er-Rıza öldüğünde taraftarları oğlu Muhammed'i imam kabul etmiştir. Fırka babasının onu işaret ettiğini, kendisinden

⁵⁰² Bağdâdî, *el-Fark*, 62; trc. 46; Şehristânî, *el-Milel*, 220.

⁵⁰³ Nevbahtî, a.e, 114, 115; Nevbahtî-Kummî, a.e, 78; Kummî-Nevbahtî, a.e, 196; Bağdâdî, *el-Fark*, 63; trc. 47.

⁵⁰⁴ Nevbahtî, a.e, 128; Nevbahtî-Kummî, a.e, 85; Kummî-Nevbahtî, a.e, 211; Bağdâdî, *el-Fark*, 63; trc. 47.

⁵⁰⁵ Nevbahtî, *Fırak*, 130; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 87; Kummî-Nevbahtî, *Şiî Fırkalar*, 219,220; Bağdâdî, *el-Fark*, 63; trc. 47; Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 312.

⁵⁰⁶ Nevbahtî, a.e, 131; Nevbahtî-Kummî, a.e, 87; Kummî-Nevbahtî, a.e, 221; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 48; İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 447.

sonra onun mehdî ve imam olduğunu ifade etmektedir. İmam'ın yalan söylemesinin caiz olmadığı, bu hususta bedanın da caiz olmadığı ifade edilmektedir.⁵⁰⁷

Zikredilen Mehdîlik hakkındaki bilgileri değerlendirdiğimizde; İmâmiyye fırkasının onu benimsediği anlaşılmaktadır. Ancak bu noktada ilk mehdi düşüncesi Keysâniyye fırkası ile başlamıştır. Fırkalar olağanüstü bir konumda olan Ehl-i beyt mensuplarının dünyanın ihtiyaç duyduğu huzuru temin edeceğine inanmaktadır. Mehdî düşüncesini fırkaların inanç haline getirdiği ifade edilebilir. Şîa mensuplarına iktidarların uyguladıkları eylemler sonucunda maruz kaldıkları durumlardan dolayı mehdi düşüncesi sürekli gündemde tutularak hesap görücü olarak Mehdî'yi beklenmektedir. İmamlar onların beklediği ve kesinlikle kurtarıcı olarak döneceğine inandıkları liderleridir. Ele aldığımız eserde Zeydiyye fırkasının ise böyle bir düşüncesine rastlanılmamıştır. Bununla birlikte mukayeseli olarak ele aldığımız Bağdadi de ise fırkanın bir grubu ile ilgili görüş tespit edilmiştir.

10). Sahabe

Sözlükte; “صحب” “arkadaş olmak, arkadaşlık etmek, dost olmak” gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁰⁸ Terim olarak Sahabe; Hz. Peygamber döneminde, müslüman olarak, Hz. Peygamberi görmüş, onun sohbetlerinde bulunmuş ve müslüman olarak ölmüş kişilere denilmektedir.⁵⁰⁹

Naslara dayanan Sünnîler, sahabeyi adil kabul etmektedir. Şîa'nın ise, hepsini adil kabul eden, cerh ve ta'dile tabi tutulmaları gerektiğini söyleyen ve büyük bir kısmını tekfir eden üç görüşü vardır. Mutedil olan ikinci görüş Şîa tarafından benimsenmiştir.⁵¹⁰

Nevbahtî ilk olarak, Hz. Peygamberden sonra ashabı genel anlamda üç gruba ayırmaktadır. Birincisi; Şîa, Ali b. Ebi Talib'in taraftarlarının oluşturduğu ve bütün alt gruplarını kapsadığı fırka; İkincisi, Hazrec kabilesinden Sa'd b. Ubade'nin

⁵⁰⁷ Nevbahtî, a.e, 148, 149; Nevbahtî-Kummî, a.e, 96; Kummî-Nevbahtî, a.e, 240.

⁵⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l 'Arab*, 1: 519.

⁵⁰⁹ Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, “el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe”, thk. Adil Ahmed Abdül, Ali Muhammed Muavvad, (Beyrut: Darel Kütüb el-Alemiyye, 1995), 7; Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Sözlüğü*, 269.

⁵¹⁰ Mehmet Efendioğlu, “Sahâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yay., 2008), 35: 491-500.

etrafında konumlanan ve onu lider kabul eden ensar topluluğu; Üçüncüsü ise; Saide yurdunda Ebubekir b. Ebi Kuhafe'ye biat edenlerdir.⁵¹¹

Fıraku's-Şîa'da; Osman b. Affan'ın halifeliği döneminde bir araya gelen müslümanlara cemâat denilmektedir. Hz. Osman'dan sonra bu cemaatten ayrılanlar oldu ve sahabe içinden üç fırka ortaya çıktı. Birincisi, Ali b. Ebi Talib'e bağlı kalan fırkadır. İkincisi, Sa'd b. Malik, Abdullah b. Ömer el-Hattâb ve Ensar'dan Muhammed b. Mesleme, Usame b. Zeyd b. el-Harise önce Ali'ye biat edip sonra, ne onun yanında ne de karşısında savaşmayı kabul etmeyen ve ondan ayrılan Mu'tezile fırkasıdır. Üçüncüsü, Ali'ye karşı çıkan, Talha b. Ubeydillah, Zubeyr b. el-Avvam ve Aişe bint Ebi Bekir'in başını çektiği fırkadır. Cemel ashabı da denilen fırkanın daha sonra Hz. Ali'ye muhalif olan Muâviye b. Ebi Süfyan'ın etrafında toplanarak ona karşı mücadele ettiği ifade edilmektedir.⁵¹²

Hz. Ali taraftarı olan Lâiniyye fırkası ise; Hz. Aişe, Talha ve Muâviye'ye lanet okuyarak bunu dinin esaslarından kabul etmektedir.⁵¹³

Nevbahtî'nin ifadesine göre; sahabeden Hz. Ali'nin yanında olanlardan bazıları, Muâviye ile yapılan Sıffin savaşındaki hakem olayı yüzünden ayrılmıştır. Liderliğini Abdullah b. Vehb er-Rasibi, Hurkus b. Züheyr vd. yaptığı bu gruba Hâricî/Mârika ve Hâvâric denilmektedir.⁵¹⁴

Nevbahtî Hz. Ali'den sonra, Muâviye b. Ebi Süfyan etrafında birleşen aralarında Talha, Zübeyr ve Hz. Âişe'nin de olduğu ashabın büyük çoğunluğunu(es-Sevâdu'l a'zâm) mürchie diye ifade etmektedir.⁵¹⁵

Şîa sahabeyi; Hz. Resûl-i Ekrem'i hayatında görmek ve konuşmak mutluluğuna ermiş kişiler olarak kabul etmektedir. Allah'ın peygamberinin buyruklarına uyanlarını tebci ederler; uymayanların hakkında kötü bir söz söylemekten çekinirler; fakat Ehl-i beytine zulm edenleri, bu zulmü doğru

⁵¹¹ Nevbahtî, *Fırak*, 32; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 14,15; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 51-55; Bağdâdî, *el-Fark*, 32-39; trc. 15-22.

⁵¹² Nevbahtî, a.e, 34,35; Nevbahtî-Kummî, a.e, 17-19; Kummî-Nevbahtî, a.e, 55-57.

⁵¹³ Hanefi, *el-Fırak*, 37.

⁵¹⁴ Nevbahtî, *Fırak*, 35; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 19; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 58; Şehristânî, *el-Milel*, 148.

⁵¹⁵ Nevbahtî, a.e, 36,37; Nevbahtî-Kummî, a.e, 19,20; Kummî-Nevbahtî, a.e, 61-65; Bağdâdî, *el-Fark*, 32-39; trc. 16-22.

bulanları, Hz. Ali'ye lanet edenleri, bunca iman ehlinin ölümüne sebep olanları da sevmezler ve onların haklarında şer'i hüküm neyse, ona uyarlar.⁵¹⁶

Zeydiyye:

Zeydiyye'nin Carudiyye fırkası mensupları; sahabenin Hz. Ali'ye biat etmemesi sonucunda küfre düştüklerini iddia etmektedir. Ancak fırka mensupları Ali'den sonra imam noktasında ihtilafa düşmüşlerdir. Bu görüşleri diğer fırak eserlerinde de geçmektedir.⁵¹⁷

Zeydiyye'nin Betriyye(Butriyye) fırkasının lideri Hasan b. Salih Hayy ve fırka mensupları; Hz. Peygamberden sonra insanların en üstünün Hz. Ali olduğunu iddia etmektedir. Hz. Ebubekir'in halife seçilmesini de yanlış bulmazlar. Bu fırka Hz. Osman için ise tevakkuf etmektedir. Süleyman b. Cerîr er-Rakkî ve onun fikrinde olanlar, Hz. Ali'nin imâmetini kabul etmektedir. Ondan önce halife olan Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'e yapılan biat için sahabenin hata ettiklerini, üçüncü halife Hz. Osman'dan ise uzak durmaktadır. el-Bağdâdî, Süleymaniyye fırkasının sahabe arasından halifelğe efdal mefdul prensibi çerçevesinde Hz. Ali'nin olması gerektiğini, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'e biat ederek onların hataya düştüklerini, ancak bunun küfür ve fasıklık şeklinde nitelendirilemeyeceğini belirtmektedir. Bunun yanında Süleyman Cerir ve fırkası Hz. Osman'ı tekfirle itham etmektedir.⁵¹⁸

Zeyd b. Ali'nin "Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'den uzak kalmak, Hz. Ali'den uzak kalmaktır." şeklinde bir ifadesi bulunmaktadır.⁵¹⁹ Bunun yanında Zeydiyye'nin alt fırkalarından Sabbâh el-Münzi liderliğindeki fırka ise, taraftarlarına Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'den teberrî etmelerini emretmektedir.⁵²⁰

⁵¹⁶ Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, 30.

⁵¹⁷ Nevbahtî, a.e, 52; Nevbahtî-Kummî, a.e, 31; Kummî-Nevbahtî, a.e, 93; Bağdâdî, *el-Fark*, 41; trc. 26. Şehristanî, *el-Milel*, 204; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 42; Razî, *Kitabüz-Zine*, 3: 77; Ebû Temmâm, *Babu's-Şeytan*, 94; İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 168.

⁵¹⁸ Nevbahtî, *Fırak*, 39-40; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 22; Kummî-Nevbahtî, *Şiî Fırkalar*, 71; Bağdâdî, *el-Fark*, 42; trc. 28; Şehristanî, *el-Milel*, 206; Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 44; Ebû Temmâm, *Babu's-Şeytan*, 92; Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makalât*, 42.

⁵¹⁹ Hanefî, *el-Fırak*, 30.

⁵²⁰ Nevbahtî-Kummî, a.e, 71; Kummî-Nevbahtî, a.e, 180.

Süleyman b. Cerir er-Rakki ve taraftarlarına göre; imam Hz. Ali'dir. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'e yapılan biatı hatalı kabul etmektedir. Bu grup Osman'dan teberri edip onu küfürle itham etmektedir.⁵²¹

Ya'kûp b. Adî'nin liderliğinde oluşan fırka ise; Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'den teberri etmez.⁵²²

İmâmiyye:

İmâmiyye'den Kâmiyye grubu hak arama mücadelesinde Hz. Ali'yi yalnız bıraktığı için sahabeyi küfürle itham etmektedir.⁵²³ el-Bağdâdî'nin de eserine aldığı, Ebu Kâmil liderliğindeki Kâmiyye fırkasına göre; Hz. Ali'ye biat etmediklerinden sahabe küfre girmiştir. Hz. Ali de onlarla savaşmadığından dolayı küfre düşmüştür. Sıfında olduğu gibi onlarla mücadele etmesi gerekirdi.⁵²⁴ el-Hanefî'nin eseri *el-Fırak* da Kâmiyye fırkası ile ilgili benzer ifadeler geçmektedir. Hz. Ebubekir'e biat ettiği için bütün sahabe ve hilafetine rıza gösterip mücadele etmediğinden dolayı da diğer sahabe küfre girmiştir.⁵²⁵

İbn Temmâr (ö.183/799)⁵²⁶ ve onunla aynı görüşte olanlara göre, Resûlullah'tan sonra Hz. Ali'nin imam olması gerekmektedir. Sahabe Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'i başa geçirmekle hata işlemiştir. Bu grup, Hz. Osman'dan ve Hz. Ali'ye karşı savaşan sahabeden uzaklaşmış ve Hz. Osman'dan da teberri etmiştir.⁵²⁷ Bu görüşlerin benzerini Şeyh Müfid Hz. Ali'nin önüne geçip imam olanların hata ettiklerini ve cezaya müstehak oldukları şeklinde beyan etmiştir.⁵²⁸

⁵²¹ Nevbahtî, a.e, 40; Nevbahtî-Kummî, a.e, 22; Kummî-Nevbahtî, a.e, 71; Bağdâdî, *el-Fark*, 43; trc. 28.

⁵²² Nevbahtî-Kummî, a.e, 71; Kummî-Nevbahtî, a.e, 180; Bağdâdî, *el-Fark*, 44; trc. 29.

⁵²³ Nevbahtî-Kummî, a.e, 28; Kummî-Nevbahtî, a.e, 86; Ebû Temmâm, *Babu's-Şeytan*, 105.

⁵²⁴ Bağdâdî, *el-Fark*, 54; trc. 41.

⁵²⁵ Hanefî, *el-Fırak*, 31.

⁵²⁶ İbn Temmâr; İmâmet'i kelami açıdan temellendirmeye çalışan ilk Şii Alimi. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öz, "İbn Mîsem" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20: 201.

⁵²⁷ Nevbahtî, *Fırak*, 40; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 22; Kummî-Nevbahtî, *Şii Firkalar*, 72.

⁵²⁸ Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makalât*, 42.

Kitabu'r-Red'de Neseî'nin beyan ettiğine göre, Şîa'nın Nâvusiyye fırkası için Hz. Ali sahabe içinde en üstün kişidir. Diğer sahabeyi ondan üstün görmek küfürdür.⁵²⁹

Muhammed b. Beşîr'in liderliğindeki oluşuma göre; Ali b. Musa'nın ve Musa b. Ca'fer'in evlatlarından uzak durulması gerekmektedir. Zira onlar İmâmet hakkında doğru söylemiyorlar ve onunla ilgili iddiaları mesnetsizdir. Dolayısıyla onların neslinden uzak durulması gerekmektedir.⁵³⁰

Dirâr b. Amr, Muammer ve Ebû'l Huzeyl el-Allaf, gibi mu'tezili alimler ve Mürcie'den bir grup; sahabe hakkında biz hangisinin haklı hangisinin haksız olduğunu bilemeyiz, onların hepsinin velayet ve adaletleri icma ile sabit olduğundan onun için her birini ayrı ayrı dost/tevellî ediniriz diye ifade etmektedir. Haşviyye, Ebubekir el-Asam ve onunla aynı fikirdekiler; Hz. Ali, Talha ve Zübeyr'in birbiri ile mücadelelerinde onları haklı görmeyerek, haklı olanlar onlara iltihak etmeyenlerdir. Bu grup onlarla oturanlarla dost olmuş/tevellî, ancak onlarla mücadeleden kaçınarak sonucu Allah'a bırakmıştır.⁵³¹

Hz. Ali dönemindeki Şîi unsurlara göre, imam'a dost olup bağlanan kurtulur, ona düşman olan ise küfre girer ve felakete sürüklenir.⁵³²

Gâliyye:

Ebu'l-Hattab taraftarları; Bezi' ve arkadaşlarından teberrî etmektedir.⁵³³ Muğîre b. Said; Ebu Ca'fer öldükten sonra Ca'fer b. Muhammed'in taraftarları ondan teberrî etmektedir. Onu terk edip ona lanet etmiştir. Muğîre b. Said onların rafızı olduklarını iddia etmektedir.⁵³⁴

Yukarıda verilen bilgileri birlikte değerlendirdiğimizde; Hz. Peygamberin ashabı "en hayırlı ümmet" (Al-i İmrân, 3/110). olarak ifade edildiği anlaşılmaktadır. Sahabe hürmete şayan bulunmuş, onlar hakkında her türlü kem sözden ve

⁵²⁹ Neseî, *Kitabu'r-Red*, 175.

⁵³⁰ Nevbahtî-Kummî, a.e, 89; Nevbahtî, a.e, 133; Kummî-Nevbahtî, a.e, 225.

⁵³¹ Nevbahtî, a.e, 47-48; Nevbahtî-Kummî, a.e, 26; Kummî-Nevbahtî, a.e, 81-82.

⁵³² Nevbahtî, a.e, 54; Nevbahtî-Kummî, a.e, 30; Kummî-Nevbahtî, a.e, 90; Şehristânî, *el-Milel*, 186; Şeyh Sadûk, *İ'tikadâtul İmâmiyye*, 123-124.

⁵³³ Nevbahtî, *Fırak*, 74; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 53; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 151.

⁵³⁴ Nevbahtî, a.e, 108; Nevbahtî-Kummî, a.e, 75; Kummî-Nevbahtî, a.e, 190; Bağdâdî, *el-Fark*, 59; trc. 44; Şehristânî, *el-Milel*, 234-6; Ebû Temmâm, *Babu's-Şeytan*, 71.

kınamadan uzak durulmuştur. İmamet görüşleri neticesinde Şîî fırkalardan bazıları farklı düşünmektedir. Sahabeyi kınadığı hatta tekfir ettiği de görülmektedir. Zikredilen bilgilerden hareketle İmâmiyye, Hz. Ali’yi ashabın en üstünü olarak görmektedir. Zeydiyye, Hz. Ali’yi en üstün kabul etmekle birlikte Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer hakkında olumsuz bir ifade kullanmamıştır. Hz. Osman için ise suskun kalmayı tercih etmiştir. Ancak Hz. Ali’nin karşısındakileri ise küfürle itham etmiştir. Bu noktada Şeyh Sadûk; Hz. Ali’nin imamlığını ve neslinden gelenlerin imamlığını kabul etmeyenlerin nebiliği inkar etmiş gibi olduklarını ifade etmektedir.⁵³⁵ Lainiyye fırkasının ise ashaba sebt etmeyi iman esasaların kabul ettikleri görülmektedir.

d. Adalet

Sözlükte; “عدل” kökünden; hükümde doğru olma, hakka göre hüküm verme, eşit olma, eşit kılma gibi manalara gelir.⁵³⁶ Yine aynı manaya gelen adl kelimesi, sıfat olarak kullanıldığında adil ile eş anlamlı olup aynı zamanda Allah’ın isimlerinden biridir. Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hüküm verme anlamlarında kullanılmaktadır.⁵³⁷

Şeyh Sadûk’un ifadesine göre; yüce Allah adaleti emretmektedir. Adalet iyiliğe karşılık iyilikle, kötülüğe karşılık kötülükle mukabele etmektir.⁵³⁸

Şîa alimlerine göre; adalet Allah’ın vasfının gereğidir. Bu meselenin kökü onun adil ve hakim olmasına dayanır. Adil olması onun zatında vardır.⁵³⁹

Ebû Temmâm’ın ifadesine göre; Zeydiyye fırkasının Carudiyye grubunun adalet düşüncesi Mu’tezile ile aynıdır.⁵⁴⁰

⁵³⁵ Şeyh Sadûk, *İ’tikadâtîl İmâmiyye*, 123.

⁵³⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l ‘Arab*, 11: 430.

⁵³⁷ Mustafa Çağrı, “Adalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1: 341-343.

⁵³⁸ Şeyh Sadûk, *İ’tikadâtîl İmâmiyye*, 78.”

⁵³⁹ Cemâlüddîn el-Hasen el-Hüseyn b. Yûsuf b. Alî İbnü’l-Mutahhar el-Hillî, “allâme”, “*Nehcu’l-Hak ve Keşfü’s-Sıdk*”, thk. Aynullah el-Haseni Urmevi, (Kum: Menşurati Darul Hicret, 1400/1980),72; Şeyh Muhammed Hüseyin Ali Kâşifü’l-Gıta, *Aslû’s-Şîa ve Usûlûha*. (Beyrut: Darul-Edva, 1990), 153-155; Keskin, *Şîa İnanç Esasları*, 99.

⁵⁴⁰ Ebû Temmâm, *Babu’s-Şeytan*, 94.

Gâliyye:

Muhammise fırkası; babların, nadideler, necipler, nakipler, seçkinler, muhtassın, mumtahinin ve müminlerin anlamlarını bilenlerden sorumlulukların düşeceğini, kitap ve sünnetle yasaklanan şeylerin mübah olduğunu iddia etmektedir. Bu fırka kendilerinden olmayanlara bu yükümlülükler ceza olsun diye farz kıldığını iddia etmektedir.⁵⁴¹

Nevbahtî'nin eseri *Fıraku'ş-Şîa* da adalet kavramı ile ilgili genel olarak mezhepler düzeyinde veya fırkalar özelinde bilgi yok denecek kadar azdır. Bu konuda Şîa'nın Mu'tezile etkinde olduğu ifade edilebilir. Ele aldığımız Keysânî, Zeydi ve İmâmi fırkaların konu ile ilgili görüşlerine müellifimiz temas etmemiştir. Ancak bu kavramla ilgili eserde bulunan gali bir fırkaya ait bilgi ifade edilmiştir.

e. Meâd

Sözlükte; “عود” kökünden türeyen, başlangıç, geri dönmek ve dönüp gidilecek yer ve mekan⁵⁴² manalarına gelmektedir. Terim olarak; insanın öldükten sonra dirilmesine ve ahiret âlemine meâd adı verilmektedir. Yeniden dirilmeye ba's, haşr ve nüşûr da denilmektedir.⁵⁴³ Bir diğer anlamıyla meâd; dünya hayatının sona ermesiyle birlikte, ebedi ahiret hayatının başlayacağı dönemin adıdır.⁵⁴⁴

Ehl-i Sünnet, Mu'tezile ve Şîa alimlerine göre; öldükten dirilmek ve âhiret hayatının baki olması haktır.⁵⁴⁵

İslam dinin temel esaslarından biri de ahiret hayatıdır. Kur'an ve Sünnet bu konuda kapsamlı bilgi vererek, insanın bilmediği bir alemi, dünya hayatında iken bilmesini ve o âlem için hazırlık yapmasını istemektedir. İnsanın fitri yapısında mevcut olan ahiret inancının, dünyada yapılan iyiliğin ve kötülüğün hiçbir zaman karşılıksız bırakılmayacağı görüşünün bir teminatı olduğu vurgulanmaktadır.⁵⁴⁶

⁵⁴¹ Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 58; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 159.

⁵⁴² İbn Manzûr, *Lisânü'l 'Arab*, 5: 3158.

⁵⁴³ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam sözlüğü*, 207; Gölpınarlı, *Tarih Boyunca Şiilik*, 508; Şerafettin Gölcük, *İslam Akaidi*, (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2016), 205.

⁵⁴⁴ M. Sait Özervarlı, “Meâd”, “*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*” (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 211-212.

⁵⁴⁵ Şeyh Sadûk, *İ'tikadâtul İmâmiyye*, 71; Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2: 668.

⁵⁴⁶ Fatma Pınar, “İslam Düşüncesinde Ahiret İnancının Temel Dayanakları”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (2016): 198.

Ahret kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de geçmektedir.⁵⁴⁷ Kur’an’da ahireti tasvir ayetler vardır.⁵⁴⁸ Kasas süresinde Allah Peygamberine; “*Kur’an’ı sana farz kılan Allah elbette seni dönülecek yere(meâd) döndürecektir.*” (el-Kasas, 28/85). şeklinde Mekke’ye dönmeyi veya ahiretteki yüksek makamı, meâd lafzı ile ifade etmektedir. Hadisi şerifte; “Allaha ve ahiret gününe iman eden kimse ya hayır söylesin ya da sükût etsin.”⁵⁴⁹ ifadesiyle Hz. Peygamber ahiretin varlığına vurgu yapmaktadır.

Ahret hayatının niteliğine baktığımızda; dünya hayatı sona erdikten sonra başlayacak ve dünyadaki hayatla benzerlik gösterecek, ancak dünyadakinden farklı olarak oradaki hayat ölümsüz olacaktır. Ebedî âlemde, kişinin dünyada hayatında yaptığı fiillerinin neticesinde mükâfat veya ceza gibi karşılıklarının olacağı yer ahirettir.⁵⁵⁰ İslam kişinin sorumluluğu esas alır. Her fert, fiilinde müstakil ve amelinden mesuldür.⁵⁵¹

Fıraku’ş-Şîa’da ahiret ile alakalı, adı geçen fırkaların sayısı oldukça azdır. Ahiret inancı ve hayatı hakkında eserde müstakil bir bölüm de bulunmamaktadır. Şîa’nın ana bünyesini oluşturan Keysâniyye, Zeydiyye İmâmiyye ve Gâliyye fırkalarına ait meâd bilgisi kişi eksenli ve fırka liderleri üzerinden ele alınmaktadır. Meâd inancı genel olup rec’at ve tenâsüh konularını da kapsamaktadır.

Fırak geleneğinde, ahiret inancı ile ilgili âlimlerin şu görüşlerine rastlanılmaktadır. Nesefî’nin eserinde Şîî fırkaların meâd inancı ile ilgili genel bilgi yoktur. Sadece tenâsüh ve rec’at ile ilgili kısa bilgiler bulunmaktadır.⁵⁵²

el-Bağdâdî; eserinde, yetmiş üç fırka hadisi⁵⁵³ bağlamında fırkaları görüşleriyle ele almaktadır. Aynı zamanda bu hadis doğrultusunda yine Şîî fırkaları da eserine almaktadır. Kudret sahibi olan yüce Allah dünyadaki ölen bütün canlıları

⁵⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Bekir Topaloğlu, “Ahiret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1: 543-548.

⁵⁴⁸ İlgili ayetler için bk. el-Bakara, 2/25; el-Ali İmran, 3/114; en-Neml, 27/3; el-Ankebût, 29/64; el-Lokman, 31/4; el-Mü’min, 40/39.

⁵⁴⁹ Tirmizi, *Kıyamet*, 2502.

⁵⁵⁰ Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, *İslam’da inanç Esasları*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011), 247.

⁵⁵¹ İzmirli İsmail Hakkı, *İslam Dini ve Tabii Din*, takdim, Osman Karadeniz, (İzmir: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998), 57.

⁵⁵² Nesefî, *Kitâbu’r-Red*, 169-186.

⁵⁵³ İbn Mâce, *Fiten*, 17; Tirmizî, *İman*, Bölüm, 18.

ahirette diriltecektir. Cennet ve Cehennem yaratılmıştır. Sadece kafirler cehennemde ebedi kalacaktır. Havz, sırat ve mizan haktır.⁵⁵⁴

Ahiret için dünyada kişi ne ekmişse onu biçecektir. Herkes dünyada yaşadığı gibi ölecek ve öldüğü gibi dirilecektir. Hesaba çekilecek iyi amel işleyenlere cennet, kötü amel işleyenlere ise cehennem vaki olacaktır.⁵⁵⁵ Gazâlînin bu ifadeleri ahiretin varlığına ve dünyanın insanlar için bir imtihan yeri olduğuna delalet etmektedir. Akseki de, ahirete inanmanın akaid esaslarından biri olduğunu beyan etmektedir. “İnâyet-i ilahiyyeyi tekmil için ba’sü ba’del mevte inanmak gerekir. Zira ona inanmayan Allah ve resulüne de inanmamış olur. Ahireti, dünyadaki amellerin hesabının sorulacağı; cennet ehlinin cennete, cehennem ehlinin de cehenneme gideceği bir yer diye ifade etmektedir”.⁵⁵⁶

Şîa’nın önde gelen âlimlerinden Şeyh Sadûk; ahiretle ilgili görüşlerini şu şekilde zikretmektedir: “Öldükten sonra dirilme bizim inancımıza göre şöyledir. O, haktır. Hesap hakkındaki inancımız, onun ve mizanın hak olduğudur. Cennet hakkında ise; “Cennet, bizler için darul-Beka ve darus-Selam yurduudur. Ölüm, ihtiyarlık, noksanlık, hastalık, yok olmak, dermansızlık, düşünme, üzüntü, ihtiyaç ve fakirlik gibi dünya halleri orada yoktur. Cennet saadet ülkesi, sükûnet ve kerem diyarıdır.”⁵⁵⁷

Şey Müfid’e göre; İmâmiyye Şîa’sı; temel itikadi konularda ahiret hayatı, mahşer hesap mizan sırat cennet ve cehennem gibi ahiretle ilgili meseleleri naslarda nasıl geçiyorsa öyle kabul eder.⁵⁵⁸ İmâmiyye’nin ahiret inancında biraz farklı olan halleri de vardır. Mesela, kabirde imam kimdir diye sorulacak, imamı bilemeyenler cehenneme atılacaktır. Mahşer günü müminlerin altında toplanacağı sancağı Hz. Ali tutacak, kendisinden olmayanları sancağın altına almayacaktır. Peygamber efendimizin yanında imamlarda şefaet edeceklerdir.⁵⁵⁹

⁵⁵⁴ Bağdâdî, *el-Fark*, 300; trc. 275.

⁵⁵⁵ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûmi’-d-Dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975) 4: 565.

⁵⁵⁶ Ahmed Hamdi Akseki, *İslam Dini*, (Ankara: Gaye Matbaası, 1948), 88.

⁵⁵⁷ Şeyh Sadûk, *İ’tikadâtul İmâmiyye*, 71-88.

⁵⁵⁸ Şeyh Müfid, *Evâ’ilü’l-Makalât*, 91.

⁵⁵⁹ Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 164.

Fıraku's-Şîa'da geçen fırkalar ele alındığında ahiret inancı hakkında aynı görüşler bulunmamaktadır. Fırka ve lider adı altında fikirler ele alınarak meâd, tevhit, nübüvvet vb. konuların içinde ifade edilmektedir Genel kabul gören Keysâniyye, Zeydiyye, İmâmiyye ve Gâliyye'nin konu ile beyanları ise açık bir şekilde zikredilmemektedir. Bu fırkalardan Hanefiyye'nin alt gruplarının, ahiret inancı ile ilgili aşırı görüşleri dikkat çekmektedir. Şîi fırkalarından imâmiyye ise ahireti ve ahvalini yorumsuz kabul etmektedir.⁵⁶⁰ Zeydiyye, meâd'ın da içinde olduğu temel itikadi meselelerde Mu'tezile'nin görüşlerini benimsemektedir.⁵⁶¹ Ahiret; va'd ve va'id, yani iyilik ve kötülüklerin karşılığının alınacağı yerdir.⁵⁶²

Keysâniyye:

Abdullah ibn Sebe,⁵⁶³ liderliğindeki Sebeiyye, ahiret anlayışı hakkında şunları ifade etmektedir. Dünya hayatı devamlı bir hayattır. Kıyamet, cennet ve cehennem olmayacaktır. Bu fırka ahiretin varlığını da kabul etmemektedir. Ruhların bedenlerde yaşadıkları şeyler; onların cenneti veya cehennemi olacak, ahiret gibi başka bir yer de yaptıklarının karşılığı olmayacak, bu döngü böyle dünyada sürüp gidecektir.⁵⁶⁴ el-Bağdâdî'nin eserinde Sebeiyye fırkası hakkında meâd ile ilgili herhangi bir düşünce bulunmamaktadır. Ancak ibn Sebe; Hz. Ali'nin ölümünü kabullenmez, ona göre Ali göklerde dir.⁵⁶⁵

El-Hanefi; Sebeiyye'nin ahiret düşüncesini şu şekilde ifade etmektedir. Onlara göre Hz. Ali ölmemiş, bulutlarda ve yakında dünyaya dönecektir. Bu düşünce onların meâd inancını kabul etmediklerini göstermektedir.⁵⁶⁶

⁵⁶⁰ Gölpınarlı, *Tarih Boyunca Şîilik*, 512.

⁵⁶¹ Şehristânî, *el-Milel*, 198-200.

⁵⁶² Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, (İstanbul: Ensar yayınları, 2016), 352.

⁵⁶³ Ethem Ruhi Fıglalı, "Abdullah b. Sebe" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1: 133; Kaynaklarda İbnü's-Sevda. İbn Seba. İbn Vehb b. Seba. İbnü's-Sevda es-Sebel, İbn Sebe ei-Himyari, İbn Sebe Vehber-Rasibi el-Hemedani adlarıyla da anılan Abdullah b. Sebe. Sebeiyye. Sebaiyye veya Saibe adlı Şîi mezhebinin aşırı bir kolunun da kurucusu sayılır. Abdullah b. Sebe hakkındaki bilgilerin tek kaynağı Seyf b. Ömer'dir.

⁵⁶⁴ Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 48; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 141.

⁵⁶⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, 205; trc. 178.

⁵⁶⁶ Hanefi; *el-Fırak*, 38.

Keysâniyye ve alt fırkalarından tenâsüh ve rec'at gibi kavramların varlığını kabul edenler ruhlarının bu dünyada kalıcı olduğunu savunmaktadır.⁵⁶⁷ Yine onlardan bir grup ise dünyanın ebediyen yok olmayacağını söylemektedir. Keysâniyye'nin bir diğer grubu ise, cennet ve cehennemin yok olacağını iddia etmektedir.⁵⁶⁸ Onların bu düşünceleri ahiret inancına tezatlık teşkil eder. Ahiret inancını da kabul etmedikleri görülmektedir.

el-Bağdâdî ifadesine göre; Keysâniyye fırkası görüşlerini Muhammed b. el Hanefiyye'nin imâmeti etrafında temellendirmektedir. Onlar Hanefiyye'nin ölmediğini, ruhunun intikal ettiğini ve geri döneceğini iddia etmektedir.⁵⁶⁹ Tenâsüh ve Rec'at inancı olan bu fırkalarda ahiret inancı bulunmamaktadır.

Gâliyye:

Hattâbiyye'nin alt fırkalarından Ma'meriyye'ye göre; ruhlar bir bedene girdikten sonra onlar artık ölmez ve yok olmaz, melek haline gelir.⁵⁷⁰ Hattâbiyye'nin diğer bir fırkası Muhammise'ye göre, kendilerinden olmayanların ruhları canlı, cansız her şeye intikal etmektedir. Sonunda demir veya kerpiç olmaktadır. Fırkalarını kabul edenlerin ruhları ise; gömlek değiştiren bedenler gibidir. Yedi beden değiştirdikten sonra sükûna huzura erer, nurani hale gelir.⁵⁷¹

el-Bağdâdî, Hattâbiyye'nin alt fırkası olan Muammeriyye; ahiret hakkında şunu iddia etmektedir. Bu dünya yok olmayacaktır. Cennet iyiliklerin ve nimetlerin olması; cehennem ise zorluklar ve belalardır. Beziğiyye fırkası mensupları ölümün kendilerine ulaşmadığını, eceli gelenlerin ölmesi halinde melekût alemine geçtiğini iddia etmektedir.⁵⁷²

Gulât Şîî fırkalar tenâsüh ve rec'ati kabul ederek ahiret inancını dolaylı yönden inkar etmektedir. Bu fırkaların ruhlar hakkında ifade ettikleri devinim hali,

⁵⁶⁷ Nevbahtî-Kummî, a.e, 48; Kummî-Nevbahtî, a.e, 142.

⁵⁶⁸ İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 456.

⁵⁶⁹ Bağdâdî, *el-Fark*, 46; trc. 31.

⁵⁷⁰ Nevbahtî-Kummî, a.e, 54; Nevbahtî, *Fırak*, 85; Kummî-Nevbahtî, a.e, 153. Bağdâdî, *el-Fark*, 219; trc. 192.

⁵⁷¹ Nevbahtî-Kummî, a.e, 59; Kummî-Nevbahtî, a.e, 160.

⁵⁷² Bağdâdî, *el-Fark*, 219-220; trc. 192.

onların ahiret inancını zedelemektedir.⁵⁷³ Cenâhiyye, cennet ve cehennemi inkâr edip, sevap ve cezanın olmadığını iddia etmektedir.⁵⁷⁴

Beyân ve ona tabi olanlara göre, Muhammed el-Hanefiyye bir müddet gizlendikten sonra kendisinin geri döneceğini ve müminlere imam olacağını iddia etmektedir. Bu ifadeler onların ahiret hakkındaki düşüncelerini oluşturmaktadır.⁵⁷⁵ el-Bağdâdî; Beyâniyye fırkasını tenâsühün varlığını kabul eden fırkalar arasında zikretmektedir.⁵⁷⁶

Mansuriyye fırkası kıyamet, cennet ve cehennemi inkâr etmektedir. Fırkaya göre cennet dünya nimetlerine ve refaha kavuşma; cehennem ise dünyadaki karşılaşılan meşakkatlerdir. Bu fırka aynı zamanda muhaliflerini öldürme yöntemi olarak da onları boğmayı tercih etmektedir.⁵⁷⁷

Yukarıda zikredilen bilgileri değerlendirdiğimizde; Şîî düşünceye sahip çoğunluğunun ahiret inancını kabul ettiği görülmektedir. Yorum farklılıklarından dolayı bazı gruplar da ana bünyeden ayrılmaktadır.

1). Tenâsüh

Sözlükte; Gidermek, bir şeyi silip yok etmek anlamındaki “تنسخ” kökünden türeyen tenâsüh; bir şeyi olduğu gibi başka bir yere nakletmek veya kopyalamak, bir şeyi iptal ederek başka bir şeyi onun yerine koymak gibi manalara gelmektedir.⁵⁷⁸ Terim olarak; insan şahsiyetinin bir bölümünü oluşturduğu kabul edilen ve gözle görülmeyen manevi unsurun ölümden sonra bu alemde başka bir bedene geçmesidir.⁵⁷⁹

Tenâsühe, Hint-Çin-Mısır-Yunan geleneğindeki eski eserlerde rastlanmaktadır. Tenâsühün eski yazılardan Hint kutsal metinleri Upanişadlarda

⁵⁷³ Gulât: imamlar hakkında aşırılığa varanlardır. Dört hususta bunu ifa etmektedirler. 1. Teşbih, 2. Bedâ, 3. Rec'at, 4. Tenâsüh, Şehristanî, *el-Milel*, 228.

⁵⁷⁴ Bağdâdî, *el-Fark*, 216; trc. 189.

⁵⁷⁵ Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 40; Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 122.

⁵⁷⁶ Bağdâdî, *el-Fark*, 225; trc. 198.

⁵⁷⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, 215; trc. 187.

⁵⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l 'Arab*, 2: 455.

⁵⁷⁹ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Sözlüğü*, 312; Öz, *Mezhepler Terimleri*, 542. Ali İhsan Yitik, “Tenâsüh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40: 441-443.

(M.Ö 800-400) Ruhun bir ahlâk yasasına bağlı olarak kemâle ulaşmıncaya kadar farklı bedenlerde dünyaya gelmesi. şeklinde yer aldığı görülmektedir. Antik Yunan ve Mısır’da Tenâsüh inancına, M.Ö. 500’lü yıllardan sonra rastlanılmaktadır.⁵⁸⁰

Kelime-i şehadet İslam’da, teslis Hristiyanlıkta, Cumartesi Yahudilerde ne anlam ifade ediyorsa, tenâsüh de hindular için o anlamı ifade etmektedir.⁵⁸¹ Bu inanca farklı bir yaklaşımda bulunan Budizm’de, yüksek iyi ve yüksek gaye anlamlarına gelen nirvana’ya ulaşma çabası vardır. Bunun için uzun bir yolculuk gereklidir. Kişi halis iman ve doğru düşünme aşamalarından geçmek zorundadır. Bütün bu süreçlerden sonra çile onun için artık bitmiştir. Nirvana ancak tenâsüh ile mümkündür. Tekrar doğuşlarla bu süreci atlatan insan böylece kurtuluşa, en yüksek mutluluğa nirvana’ya ulaşmaktadır.⁵⁸²

Tarihteki tenâsüh fikrini benimseyenler bunu, bir insan bedenine geçmesine “nesh”, kendisine uygun bir hayvan bedenine intikaline “mesh”, bitki gibi cisimlerine intikaline “rash”, cansızların madenlerin kalıplarına intikaline ise “fesh” şeklinde ruhun geçişini isimlendirmektedir.⁵⁸³

Tenâsühü kabul edenlerin ahiret hakkındaki düşünceleri; ruhların bin yıldan on bin yıla varan süre zarfında dünyaya gelip gitmeleri neticesinde farklı bedenlerde yaşadıkları şeyleri çeşitli duygularla ifade etmektedir. Onlar bazen ferahlığı bazen de meşakkati mükâfat ve cezaya benzeterek, dünyayı cennet ve cehennem olarak görmektedir.⁵⁸⁴

İsferayini İslamdan önceki filozoflardan Sokrat’ın konu ile ilgili fikir beyan ettiğini belirtmektedir. İslamda ise bunu kabul edenler rafizilerdir. Onlara göre iyi ruhlar bedenlerde dolaşır, sonunda nura dönüşürler. Kötü ruhlar ise; zelil hallerde, hayvanlarda ve karanlıklardadır.⁵⁸⁵

⁵⁸⁰ Mehmet Bulğen, “İslam Dini Açısından Tenâsüh”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (2011): 65.

⁵⁸¹ Ali İhsan Yitik, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenâsüh İnancıyla ilişkisi* (İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1996), 36.

⁵⁸² Adnan Bülent, Baloğlu, *İslâm’a Göre Tekrar Doğuş Reenkarnasyon*, (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001), 54.

⁵⁸³ Vahdi Boytaş, “Ruh Göçü” *Diyanet İlmi Dergi*, 31 (1995): 34.

⁵⁸⁴ Hanefi, *el-Fırak*, 36.

⁵⁸⁵ İsferâyinî, *et-Tabsir*, 136.

Tenâsüh inancının temeli bazı faraziyeler üzerine oturmaktadır. Bunlardan birincisi; insanı canlı tutan bir ruh vardır. İkincisi; ruhun bazı sebeplerden dolayı, çoğu kere de ceza babında yaşamak zorunda olduğu bir beden vardır. Üçüncüsü; ruh aktif bir varlıktır. Sahip olduğu özel niteliklerle değişik bedenlere intikal etmektedir. Dördüncüsü; ruhun farklı bedenlere geçiş yapmasındaki temel ölçüt, önceki bedenlerde yapmış olduğu icraatlarıdır.⁵⁸⁶ Ruhun beden değiştirmesi şeklinde tenâsühü temellendirmek istenmektedir.

Kişilerin fiilleri şahsidir. Herkes yaptıklarına göre hesaba tabi tutulur. Kur'an-ı Kerim bu hususu bize şöyle açıklamaktadır: “*Kim hidayete ererse, kendi nefsi için hidayete erer. Kimde saparsa kendi aleyhine sapar. Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez.*” (el-İsra, 16/15). bu ayet bize, birinin günahından başka birisinin sorumlu olmayacağını ifade etmektedir. Bu düşüncelerden hareketle, ayetin insanlar için çizdiği sorumluluk çerçevesi ile tenâsüh inancının uyuşması mümkün değildir.⁵⁸⁷

Tenâsüh inancı bağlamına göre insan bu dünyada yaptığı kötülüklerin karşılığında ceza olarak; zelil veya hayvan şeklinde bu dünyaya tekrar gelecekse, ahirette dünyadaki günahların cezasını ifade eden cehennemin olmaması gerekmektedir. Şayet iyiliklerinin karşılığında bu dünyaya mükâfat olması bakımından insan olarak gelecek ve seçkin makamlar elde edecekse o zaman da cennete ne gerek var? Her iki durumda da cennetin ve cehennemin bir önemi kalmamaktadır. Kur'an cennet ve cehennem kavramlarını gayet açık ve net bir şekilde izah etmektedir. Dünyadaki amellerin karşılığında hesaba çekilecek kişinin son olarak cennet veya cehennemde kalacağını ifade etmektedir.⁵⁸⁸

İslamda ahiret inancı, kıyamet günü ve yeniden dirilme vardır; fakat tenâsüh diye nitelendirilen bir ruhun öldükten sonra farklı bir bedende dünyaya zuhur etmesi şeklindeki inanç bulunmamaktadır. Kur'an bağlamında bu inanç kesinlikle

⁵⁸⁶ Yitik, “Hint Kökenli Dinlerde Tenâsüh”, 81.

⁵⁸⁷ Fikret Karaman, “Tenâsüh veya Reenkarnasyon Üzerine Bir Değerlendirme”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /8/1 (2017): 15.

⁵⁸⁸ Mustafa Ünverdi, “Kuranda Ahiret inancı bağlamında Adana ve Hatay bölgesindeki Tenâsüh ve reenkarnasyon inançlarının değerlendirilmesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/ 2 (2004): 293; konu ile ilgili ayetler, bk. Nisa, 4/173; Fatır, 35/35; Zümer, 39/16; Muhammed, 47/12.

kabul edilmemektedir. Mü'minûn süresinde; “*Nihayet onlardan birine ölüm gelince rabbim beni, tekrar dünyaya geri gönderin ki orada Salih bir amel yapayım der. Hayır, bu onun söylediği boş sözden ibarettir. Onların arkasında tekrar dirilecekleri güne kadar bir perde vardır.*” (el-Mü'minûn, 23/99-100).⁵⁸⁹ şeklinde açıkça ifade edilen ayet, ölümle beraber dünyadan ayrılan birinin, sadece ruhla dahi olsa yeniden dünyaya dönüşünün mümkün olmayacağını, ancak kıyamet günü yeniden dirilmenin olacağını anlaşılmaktadır.

Ruhların tekâmül ettiği yeniden dünyaya dönüş yaptığı tezinden yola çıktığımızda, bu görüşü kabul etmenin izah edilemeyen yönü ise; her geçen gün dünyanın günden güne, daha kötüye doğru gittiği hali baz alınır; ne yazık ki, milyarlarca yıl devinim halindeki süreçte ruhların mükemmelleşmek adına henüz gözle görülür bir ilerleme kaydetmedikleri görülmektedir.⁵⁹⁰

Tenâsühte ise, mahşer günü herkesin topluca dirilmesi ve mahşerde ilahi huzurda toplanarak adil yargılanması inancını ortadan kaldırmaktadır.⁵⁹¹ Kur'an-ı kerimde Zilzal süresinde Cenabı-Hak; “Kim zerre kadar hayır işlerse onu mükâfatlandıracağını, kim de zerre kadar şer işlerse onu da cezalandırılacağını” (el-Zilzal, 99/7-8). buyurarak adaletin en küçük birime kadar uygulanacağını garantisini vermektedir.

Şîa'nın önde gelen âlimlerinden Şeyh Sadûk; tenâsüh hakkında şunu ifade eder. Ruhların ölümden sonra bir bedenden başka bir bedene geçişi hakkındaki görüş bâtıldır ve tenâsühe inanan kâfirdir. Çünkü tenâsüh, cennet ve cehenneminkârını gerektirmektedir.⁵⁹² Şîa'da tenâsühe inanan biri için itham söz konusudur. Ancak bunun yanında kabul edenler de bulunmaktadır. Sebeiyye, Beyâniyye, Hattâbiyye, Cenâhiyye ve Râvendiyye gibi fırkalar tenâsühü kabul etmektedir.⁵⁹³

⁵⁸⁹ el-Mü'minûn, 23/99-100; ayrıca bk. el-İnfitâr 82/4,5; el-Mücâdele 58/7; en-Nâzi'ât 79/35; ez-Zümer 39/58; eş-Şu'arâ 26/102.

⁵⁹⁰ Erdal Aksoy, Özcan Güngör “Sosyolojik Açıdan Alevi/Bektaşilerde Tenâsüh İnancı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 62 (2012): 253.

⁵⁹¹ Emrullah Fatîş, “Akli ve Nakli Açıdan Tenâsüh”, *Hikmet Yurdu Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9/17 (2016): 153.

⁵⁹² Şeyh Sadûk, *İ'tikadât il İmâmiyye*, 70.

⁵⁹³ Nevbahtî, *Fırak*, 80; Bağdâdî, *el-Fark*, 236; trc. 208; Mehmet Bulğen, Adnan Bülent Baloğlu, “Tenâsüh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40: 443-446.

Tenâsühün ortaya çıkışını Şîa kendi içinde şöyle izah etmektedir. İmam ilk nurdur, âlemin en zirvesindedir ve Allah'ın yeryüzüne yansıyan şeklidir. Onlara göre, imam ilahın ta kendisidir ve ilahi cevhere mazhardır. Âdemden itibaren süre gelen o nur, Hz. peygamber vasıtasıyla kutsal önem atfettikleri Hz. Ali'ye ve ondan da tenâsüh yoluyla ailesine geçtiğini iddia etmektedir.⁵⁹⁴ Hz. Ali ve diğer imamların hepsi de Hz. Peygamberin ilmi ve hikmetine varistirler. Onların hiçbirisi ubudiyet, beşeriyet ve peygamberlik makamına çıkamazlar. Bunu iddia edenler Ehl-i beyte ve imam Ca'fer Sâdık'a tabi olamazlar.⁵⁹⁵

Nevbahtî de geçen Şîi fırkalara baktığımızda; Zeydiyye, İmâmiyye ve İsmâiliyye fırkaların mutedil olanlarında tenâsüh inancına rastlanılmamaktadır. Ancak bu fırkaların alt gruplarında ve rafizi kabul edilenlerinde bu düşünceler görülmektedir. İbn Sebe'nin başlattığı tenâsüh inancının Keysâniyye Gâliyye gruplarında daha fazla olduğu görülmektedir.

Keysâniyye:

Nevbahtî ve Şîi kaynaklarına göre tenâsüh hakkındaki fikirleri ilk ortaya koyan kişi; İbn Sebe ve taraftarlarıdır. Onlar Hz. Ali'nin ilah olduğunu, ölmediğini ölmeyeceğini ruhunun da tenâsüh yoluyla bir imamdaki diğer imama geçtiğini iddia etmektedir. İbn Sebe ve taraftarlarına göre iyi ruh iyi bedene kötü ruh da kötü bedene intikal etmektedir. er-Razi'ye göre de; Keysâni fırkalar tenâsühü benimsemektedir.⁵⁹⁶ el-Bağdâdî de aynı şekilde İbn Sebe için; ilahın ruhunun Hz. Ali'ye intikal ettiğini ve döngünün sonunda ruhun, kendisine geçtiğini belirtmektedir.⁵⁹⁷ Hanefiyye'nin alt gruplarından, Ebi Kerb ed-Darir ve taraftarlarına göre; Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin bedenine babasının ruhu geçmiş ve kendisi de halen yaşamaktadır. Onun, saklanmış olduğunu bir gün dünyaya geri döneceğini ve yeryüzünde hâkimiyetini kuracağını ifade

⁵⁹⁴ Fazlur-Rahman, *İslam*, 262-266.

⁵⁹⁵ Hamedani, *İmam Ca'fer*, 86.

⁵⁹⁶ Nevbahtî, a.e, 56; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 32; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 95-100, 141; Şehristânî, *el-Milel*, 230; Razi, *Kitâbü'z-Zîne*, 3: 81.

⁵⁹⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, 225; trc. 198.

etmektedirler. Mensupları da Muhammed b. el-Hanefiyye'nin bu ruhu taşıdığını iddia etmektedir.⁵⁹⁸

Gâliyye:

Tenâsüh fikrini Muhammed el-Hanefiyye etrafında oluşan fırkalar benimsemiştir. Abdullah b. Muâviye'den sonra, Ebu Hâşim taraftarları onu doruk noktasına ulaştırmaktadır. Onlar ruhun kutsallığına bekasına ve tenâsühe inanırlar. Onlara göre; ruh bu dünyada dolaşıp durmaktadır. Kıyamet, diriliş ve hesap mizan yoktur. Hayat bu dünyadan ibarettir. Ruh iyi bir bedende ise onun cenneti olur, kötü bir bedende ise onun cehennemi olur diye iddialarını dile getirmektedir.⁵⁹⁹

Bu fırkalardan biri olan Abdullah b. Muâviye'nin taraftarlarına göre; ruhlar bir bedenden diğerine geçmektedir. Onlar Allah'ın ruhunun hristiyanların bir bölümünün de iddia ettiği gibi Hz. Âdem'e geçtiğini ifade etmektedir. Hz. Muhammed'e gelinceye kadar bu ruhu peygamberler tenâsüh yoluyla taşımıştır. Kutsal ruh Hz. Muhammed'den Ali'ye intikal etmiştir. Kendisinden sonra oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'ye, ölünce onun oğlu, Ebu Hâşim'e sonra ise oğlu Abdullah b. Muâviye'ye geçmiştir.⁶⁰⁰

Hanefiyye fırkasında önemli bir konuma sahip, Abdullah b. Muâviye hapiste ölünce; telkinleriyle taraftarlarını ibn Muâviye'ye yönelten Abdullah b. el-Haris, grubunu tenâsüh inancına sevk etmektedir. Bu fırka mensuplarına göre ruhlar, bir bedenden diğerine geçmektedir. Ruhların bulundukları bedendeki ferahlığı veya meşakkati önceki bedendeki yaşadıklarının tezahürü olarak görmektedir. Fırka mensupları göre; Muâviye'nin ruhu İshak b. el-Yezid el-Haris'e intikal etmiştir.⁶⁰¹

en-Nesefî göre; Tenâsühiyye'nin görüşü ile Harisiyye'nin görüşü benzemektedir. Fırkaya göre, önceki hayatında iyi olan bir ruh yeniden yaratıldığı

⁵⁹⁸ Nevbahtî, *Fırak*, 30; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 35; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 112; Bağdâdî, *el-Fark*, 47; Bağdâdî, trc. 32; İsferyânî, *et-Tebzir*, 31; Şehristânî, *el-Milel*, 150.

⁵⁹⁹ Nevbahtî, a.e. 70, 79; Nevbahtî-Kummî, a.e. 46-48; Kummî-Nevbahtî, a.e. 142; Şehristânî, *el-Milel*, 192-194; Hanefî, *el-Fırak*, 36.

⁶⁰⁰ Nevbahtî, a.e. 70; Nevbahtî-Kummî, a.e. 47; Kummî-Nevbahtî, a.e. 135; Bağdâdî, *el-Fark*, 216; trc. 189; Enbarî, *Mesâilül İmame*, 37-38.

⁶⁰¹ Nevbahtî, a.e. 71, 76; Nevbahtî-Kummî, a.e. 45, 51; Kummî-Nevbahtî, a.e. 128, 136-7; Şehristânî, *el-Milel*, 194; Ebu Temmâm, *Babu's-Şeytan*, 100-102.

bedende de mutlu bir hayat yaşar; kötü bir ruh da yeniden yaratıldığı bedende önceki hayatı bağlamında mutsuz bir hayat yaşar diye ifade etmektedir.⁶⁰²

Ahiret inancına tezat tenâsüh düşüncesinin yolunu açan ibn Sebe'nin fikirlerini, Abdullah b. Harb el-Kindi'nin taraftarları da izlemektedir. Onlara göre silsile şöyledir. Allah'ın ruhu Hz. Peygambere, onun ruhu Hz. Ali'ye, Ali'nin ruhunun Hasan'a, Hasan'ın ruhunun Hüseyin'e, Hüseyin'in de ruhunun Muhammed b. el-Hanefiyye'ye geçmiştir. Hanefiyye'nin ruhu da oğlu Ebu Hâşim'e intikal etmiştir. Kutsal ruhun döngünün sonunda, Abdullah b. Amr b. el-Harb'e geçtiğini ve onda son bulduğunu iddia etmektedirler.⁶⁰³

Bedenlerinde taşıdıkları ruhlarını Nuh'a kadar götüren Ebu Mansur el-İclî ve grubuna göre; ruhları bedenden bedene intikal ederken, Nuh ile onun gemisinde, diğer peygamberlerle de kendi dönemlerinde tanışmışlar ve onlara iman etmişlerdir. Onlar Hz. Peygamberi ise onun döneminde tanıdığını ve ona iman ettiğini ifade etmektedirler. Mansuriyye' nin bir bölümü, tenâsühün yani ruh döngüsünün belli bir süre içinde olduğunu, bunun da on bin yıl kadar olduğunu ifade etmektedir. Onlar; ruhların bir sonraki dönemde, önceki hali ile bağlantılı olduğunu iddia etmektedir. Mümin ruhlar iyi bedenlere, kâfir ruhlar ise kötü bedenlere hatta hayvanlara bile intikal ettiğini beyan etmektedirler.⁶⁰⁴

el-Bağdâdî, Mansuriyye'nin inancını, ilahi ruhun silsile yolu ile Ebu Ca'fer'e gelene kadar Ali oğulları arasında sürekli dönüp durduğunu, nihayetinde bu ruhun Ebu Mansur'a intikal ettiğini ifade etmektedir.⁶⁰⁵ Bu yönüyle onların ahiret inancı bulunmamaktadır.

Ebü'l-Hattâb Muhammed b. Ebî Zeynep el-Ecda' el-Esedî'nin aşırı görüşleri bulunmaktadır. "Ona göre Ca'fer b. Muhammed tanrıdır." Allah, vasi imamların bedenlerine giren bir ruhtur. Bu nur ilk olarak Ca'fer'e intikal etmiş, sonra ise Ebü'l Hattab'a geçmiştir. Daha sonra ise tanrılık emaresi olan ruh

⁶⁰² Neseî, *Kitâbu'r-Red*, 181.

⁶⁰³ Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 33; Kummî-Nevbahtî, *Şîu Fırkalar*, 110-111; Bağdâdî, *el-Fark*, 214; trc. 186; Eş'arî, *Makâlât*, 68; İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 474.

⁶⁰⁴ Nevbahtî, *Fırak*, 78; Nevbahtî-Kummî, a.e, 50; Kummî-Nevbahtî, a.e, 146, 147; Razî, *Kitabü'z-Zîne*, 3: 85.

⁶⁰⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, 215; trc. 187.

Ma'mer'in bedenindedir. Önceki ruh sahipleri Ca'fer ve Hattâb ise melek olmuştur.⁶⁰⁶

Beyân b. Sem'ân ve ona inananlara göre ise; ilah'ın bir ruhu Hz. Ali'ye intikal etmiş, sonra oğlu Muhammed b. Hanefiyye'ye, ondan Ebu Hâşim'e ve en sonunda ruh kendisine intikal etmiştir.⁶⁰⁷ el-Bağdâdî, Beyâniyye'nin tenâsüh anlayışı ile ilgili olarak; ilahın ruhu Hz. Ali'ye ulaşınca kadar peygamberler ve imamlar arasında döngü halindedir. Nihayetinde Muhammed el-Hanefiyye'ye intikal etmiş, ondan oğlu Ebu Hâşim'e ve sonunda Beyân b. Sem'ân'a geçmiştir. Hattabiye göre ise; ilahın ruhu intikal yoluyla silsile halinde Ca'fer Sâdık'a kadar gelmiş ve nihayetine bu yüce ruh Ebul Hattâb el-Esediye intikal etmiştir.⁶⁰⁸ Tenâsühe ilahi sıfatları da içine alacak şekilde, teşbihten tescime varan farklı bir boyut kazandırmaktadır. el-Enbarî'ye göre, gulât fırkalar tenâsüh fikrini benimsemektedir.⁶⁰⁹

Fıraku's-Şîa'da ifade edildiğine göre, Ma'mer ve taraftarları tenâsühe apayrı bir boyut kazandırmaktadır. Onlara göre Allah'ın ruhu Ebi Talib'e intikal etmektedir. Ebi Talib daha sonra Muhammed'i kendine kul ve elçi seçmiştir. Muhammed'den sonra ise, ruh Ali b. Ebi Talib'e geçmektedir. Bu silsilenin devamında en son Ma'mer'e gelinceye kadar bu yolla ruh döngüsü devam etmektedir. Ma'mer de tanrı olunca inananlarının kendine secde etmesi için onlara baskı uygulamaktadır.⁶¹⁰

Tenâsüh hakkında diğer fırkalarla benzeri söylemlerde bulunan el-albâ b. Zirâ'/Dirâ' ed-Devsî el-Esedi; Ali'yi rab kabul etmektedir. el-Albâ; Hz. Ali, Hasan, Fatıma ve Hüseyin hakkında şunu ifade etmektedir. Diğerlerinin hepsi Ali'nin yansımaları olup aslında hepsi tek bir ruhtur.⁶¹¹

Şîa'nın aşırı fırkaları arasında yer alan Muhammise'ye göre; Muhammed, Adem, Nuh, İbrahim, Musa ve İsa idi. Hepsinin temelinde Muhammed'den

⁶⁰⁶ Nevbahtî, *Fırak*, 82; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 52; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 152, 200; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1: 179.

⁶⁰⁷ Nevbahtî, a.e., 73; Nevbahtî-Kummî, a.e., 39; Kummî-Nevbahtî, a.e., 122; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1: 152; İsferayini, *et-Tebisir*, 32.

⁶⁰⁸ Bağdâdî, *el-Fark*, 225; trc. 32,198-9.

⁶⁰⁹ Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 40.

⁶¹⁰ Nevbahtî, a.e., 85; Nevbahtî-Kummî, a.e., 54; Kummî-Nevbahtî, a.e., 153.

⁶¹¹ Nevbahtî-Kummî, a.e., 60-61; Kummî-Nevbahtî, a.e., 156; Şehristânî, *el-Milel*, 232.

başkasının ruhu yoktur. Tenâsühe farklı açıdan yaklaşmışlar ve döngü halindeki ruhun aslını Muhammed'in ruhu olarak ifade etmişlerdir. Kendilerine inanmayanların ruhları, insan bedenine veya yiyeceklere, yıldızlara, gezegenlere ve hayvanlardan cansız nesnelere varıncaya kadar her şeye intikal etmektedir. Mümin olmayan ruhlar, en son bir kayaya veya demire dönüşmektedir. Onlara göre mümin olan ruh ise, hiçbir şeye geçmez, yedi bedende yaşayan mümin ruh, yedi gömlek gibi birinden çıkınca diğerine geçmektedir. İman bu gruba göre yedi derece olarak kabul edilmektedir. Kişi bu noktaya varınca nurani hale bürünüp son raddede bu kimse Muhammed olan Allah'ı nurani haliyle görmektedir.⁶¹²

Muğîre b. Saîd el-İclî; yaratılma ve imam hakkında aşırı görüşler serdetmektedir. Kendisinin vahiy aldığını, ölüleri dirilttiğini iddia ederek tenâsühün varlığını kabul etmektedir.⁶¹³ Muğîre'nin bu inancı ahireti inkar etmektedir.

Muhammed b. Beşir ve fırkası; imamların gerçekte bir imam olduğunu, ruhlarının da bir vücuttan çıkıp diğer vücuda intikal ettiğini, bu sayede onların tenâsüh yoluyla arttığını ifade etmektedir.⁶¹⁴

Muhammed b. Nusayr en-Nemirî tenâsüh fikrini benimsemektedir. Hz. Ali'den başlayan ilahi cüz'ün son olarak Hasan el-Askerî'ye intikal etmiştir. Rab olan Ebû'l Hasan el-Askerî'nin kendisini nebi olarak gönderdiğini iddia etmektedir.⁶¹⁵ Nemirîyye'nin Tenâsüh düşüncesi, ilahi ruhun intikal yoluyla Nebî'ye, Ali'ye, Fatıma'ya, Hasan ve Hüseyin'e geçtiğini şeklindedir.⁶¹⁶

Tenâsühle ilgili genel bilgileri ve fırkaları değerlendirdiğimizde, fırkalar tenâsühle ilgili görüşlerini ifade ederken neredeyse hep aynı yolu takip etmektedir. İlk dönemde özellikle Hz. Ali neslinden olan imamdan sonra yeni imam kabul ettikleri imamın, kutsal önem atfettikleri o yüce ruhun taşıyıcısı olduğuna fırka ve mensupları şüphesiz inanmaktadır.

⁶¹² Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 57; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 157, 161.

⁶¹³ Nevbahtî, a.e, 109; Nevbahtî-Kummî, a.e, 75; Kummî-Nevbahtî, a.e, 190; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1: 176.

⁶¹⁴ Nevbahtî, a.e, 135; Nevbahtî-Kummî, a.e, 60, 89; Kummî-Nevbahtî, a.e, 225.

⁶¹⁵ Nevbahtî, a.e, 147; Nevbahtî-Kummî, a.e, 95; Kummî-Nevbahtî, a.e, 238.

⁶¹⁶ Bağdâdî, *el-Fark*, 226; trc. 199.

2). Rec‘at

Sözlükte; dönmek, geri gelmek manasındaki “رجوع” kökünden mastar ismi olan rec‘at geri dönüş demektir. Rec‘at terim olarak; öldükten sonra dünyaya geri dönüleceğine inanılması anlamına gelmektedir.⁶¹⁷

Rec‘at inancını Sünnîler kabul etmemektedir. Bunun yanında Kur‘an-ı Kerim’de ve hadislerde rec‘at kelimesi birçok anlamda kullanılmıştır. Ancak hiçbirinden bu dünyaya geri dönüşün olacağı anlamı çıkmamaktadır. “*Rabbim beni dünyaya geri döndür ki, oradayken yapmadığım Salih amellerimi yapayım. Hayır! Bu onun söylediği boş sözlerden ibarettir.*” (el-Mü‘minûn 23/999). Enes (r.a); Peygamber efendimizden şu hadisi rivayet etmiştir: “Cennete giren hiç kimse dünyaya geri dönmek istemez, yeryüzündeki her şey orada vardır. Ancak şehit için durum böyle değildir. O sahip olduğu makamlar sebebiyle tekrar dünyaya dönüp on kere şehit olmayı arzu eder.”⁶¹⁸ Bu hadisten şehitlerin dahi dünyaya dönme isteğinin gerçekleşmeyeceği anlaşılmaktadır. Allah uğruna canını ortaya koyan şehitlerden kabul olunmayan bu makul isteğinin, hiçbir gerekçe göstermeden bazı kişilerin dünyaya döndürüleceklerini söyleyeler ise afaki düşünceler ileri sürmektedir. Ehl-i Sünnet ve Mu‘tezile alimleri mehdî ve rec‘at inancının tezahürlerinin hicri üçüncü asırdan sonra meydana geldiğini, ilk Şiîler de böyle bir inancının görülmediğini beyan etmektedir.⁶¹⁹

Şîa’ya göre rec‘at; gaybetteki on ikinci imam muntazar tekrar dünyaya geri dönecektir. Bu İmâmiyye Şîa’sının temel ilkelerindendir. Ca’fer Sâdık’tan rivayet edilen “Kim bizim rec‘atimize inanmazsa, mut’ayı da kabul etmezse bizden değildir.” sözü Şîa’da delil niteliğindedir. Bu durum rec‘at için kabul anlamına gelmektedir.⁶²⁰

⁶¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l ‘Arab*, 8. 114-5.

⁶¹⁸ Buhârî, “Cihâd”, 5, 21; Müslim, İmâret, 108; Tirmizî, Fedâilü’l-Cihâd, 13; Nesâî, Cihâd, 6, 30, 32.

⁶¹⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “İmamiyye’nin Usulü-din’e İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, *İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları*, 11/17 (1993): 679.

⁶²⁰ Kummi-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 142.(dipnot, 235); Şeyh Sadûk, *İ’tikadâtul İmâmiyye*, 66; Murtezâ, *el-Fusûlû’l Muhtare*, 153.

Yaşadığı dönem itibari ile İmâmiyye Şîa'sında ilim otoritesi olarak kabul edilen ve geleneğin usûl düşüncesini sistemleştiren Şeyh Müfid'in ifadesine göre İmâmiyye, pek çok ölünün rec'at edecekleri nıktasında ittifak etmektedir.⁶²¹

Rec'at inancını Şîa; Allah kıyamet kopmadan önce ölen insanların bazılarını diriltip yeniden dünyaya döndürüleceği şeklinde izah etmektedir. Tekrar dünyaya döndürülen bu insanlar birbirine düşman iki grup halinde olacaktır. Bir grupta iman ve salih amelle zirveye ulaşmış hayatında, büyük günahlardan kaçınmak suretiyle iyi hâl üzere ölen insanlar yer alırken, diğer grupta ise hayat boyu fesatla uğraşmış, Allah dostlarına olmadık sıkıntılar vermiş ve sayısız günahlar işlemiş zalimlerden oluşan bir grup olacaktır. Allah bu gruplardan ilkinin tekrar dünyaya döndürmek suretiyle yüceltmış olacak, vaktiyle kendilerine zulmeden o zalimler topluluğundan intikam almalarını sağlayacak ve onlara güç ve iktidar olma imkânını verecektir.⁶²²

Şeyh Sadûk, rec'atın olacağını kabul edererek “ölen kimseyi Allah'ın diriltmeyeceğine dair en kuvvetli yeminleriyle Allah'a yemin ederler; hayır ölüleri diriltmeyi Allah gerçekten vaat etmiştir, lakin insanların çoğu bilmezler” (en-Nahl 16/38). ayetini delil göstermektedir. Bunu kabul etmesine karşın cennet ve cehenneminkâr edildiği gerekçesiyle, ruhların bedenden bedene geçişi olan tenâsüh hakkındaki görüşün batıl olduğunu ve buna inanmanın da küfür olduğunu söylemektedir.⁶²³

Rec'at'ı bazı Şîi gruplar imamın ölümden veya gaybete girmesinden sonra tekrar ortaya çıkması, İsnâaşeriyye ise kıyamet kopmadan önce imamların ve onlara zulmedenlerin yeniden dünyaya dönmesi anlamında kullanmaktadır. Rec'at fikrini ilk ortaya atan Abdullah b. Sebe'dir. Hz. Ali şehit edilince, onun gerçekte ölmediğini, bir gün tekrar dünyaya gelip yeryüzünü adaletle dolduracağını ileri sürmüştür. İbn Sebe, Hz. Ali'yi Hz. İsa'ya benzetmiş, onun öldürülmediğini göğsü çıktığını ve bir gün dünyaya gelip düşmanlarından intikam alacağını ifade etmiştir.⁶²⁴

⁶²¹ Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makalât*, 77.

⁶²² Mustafa Öztürk, “Şîa da Rec'at İnancının Muhtemel Kökenleri ve Sözde dini Temelleri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, (2008): 45; Öz, *İslam Mezhepleri*, 252.

⁶²³ Şeyh Sadûk, *İ'tikadâtü'l-İmâmiyye*, 69-70.

⁶²⁴ Nevbahtî, *Fırak*, 79; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 48; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 147-148.

Hadis ve tefsir kitaplarında ve diğer eserlerde rec'at le ilgili çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Şîî kelam kaynakları, rec'at in akıl bakımından mümkün olduğunu, ayrıca hakkında çok sayıda nass bulunduğunu ifade etmektedir. İsnâaşeriyye Şîası, müstakil bir fırka olunca rec'at onlar için ayrı bir anlam kazanmış ve “mehdînin zuhuruyla birlikte siyasi gücün tekrar Ehl-i beyt'e döneceği” iddia etmiştir.⁶²⁵

Keysâniyye:

Nevbahtî'nin eserinde geçen Sebeiyye mensupları; Hz. Ali'nin ölümünü kabul etmemektedir. Onun ölmediğine ve ölmeyeceğine inanırlar. Hz. Ali dünyayı iyilikle dolduruncaya kadar da ölmeyecektir. Onlar, Hz. Ali'nin her türlü delille ve burhanla arab'ı yönettiğini, kılıcıyla tekrar dünyada huzuru temin edeceği zamana kadar da ölmeyeceğini iddia etmektedir.⁶²⁶ el-Murteza da Hz. Ali'nin neslinden el-Hanefiyyenin rec'at edeceğini belirtmektedir.⁶²⁷

el-Bağdâdî eserinde ifade ettiğine göre; İbn Sebe'nin Hz. İsa hakkında o, nasıl dünyaya dönecekse Hz. Ali'de aynı şekilde dünyaya dönecektir. Hz. Ali için o, şehittir ama gerçekte ölmemiştir. Hz. İsa gibi göğe yükseltilmiş, günü geldiğinde yeryüzüne inecek ve düşmanlarından intikam alacaktır.⁶²⁸

Sebeiyye ile benzer düşünceleri benimseyen Keysân'ın mensuplarına göre ise, ruhlar daha önceden bulundukları vücuda geri dönmektedir. Onlara göre Hz. Peygamber ve diğer Peygamberler de aynı şekilde bedenlerine geri dönecektir. Nebiler ve insanlar Hz. Muhammed'e iman etmektedir. Ali b. Ebi Talip de kendi bedenine rücu edecektir. O, Muâviye bin Ebi Süfyan'ı ve onun neslinden olan herkesi öldürecek, Şam'ı ve Basra'yı yok edip helak edecek diye iddiasını

⁶²⁵ İlyas Üzümlü, “Rec'at”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34: 504-506; Nevbahtî, *Fırak*, 79.

⁶²⁶ Nevbahtî, *Fırak*, 57; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 33; Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 95; Bağdâdî, *el-Fark*, 233.

⁶²⁷ Murtezâ, *el-Fusûlû'l-Muhtare*, 2: 297.

⁶²⁸ Bağdâdî, *el-Fark*, 205; trc. 177.

sürdürmektedir.⁶²⁹ er-Razî'ye göre; Keysâniyye fırkası rec'at'ı Hz. Ali neslinin ölümünden sora dirilmesi olarak ifade etmiştir.⁶³⁰

Şehristânî'nin ifadesine göre; Keysâni fırkalar rec'at düşüncesini kabul etmektedir. Ali b. Ebi Talip ölmeyecek, ölse bile dünyaya geri dönecektir. Fırkalar onun bu dönüşüne mutlak şekilde inanmaktadır.⁶³¹ İbn Hazm da fırkaların onun döneceği düşmanlarından hesap soracağını belirtmektedir.⁶³²

Zeydiyye:

Zeydiyye'nin Ebu Muhammed Sabbâh b. Kays b. Yahya el-Müzenî'nin liderliğindeki grubun mensupları rec'at'a inanmaktadır.⁶³³

Ya'kûp b. Adî liderliğinde gelişen Zeydiyye'nin alt gruplarından biri olan Ya'kûbiyye'ye göre ise rec'at yoktur. Rec'atı asla kabul etmezler, hatta fırka mensupları ona inananlardan uzak durmaktadır.⁶³⁴

İmâmiyye:

Kâmiliyye fırkası mensupları, Hz. Ali'nin rec'atine inanır ve onun kıyametten önce dünyaya geleceğini beyan eder.⁶³⁵ Şîi alimler de bu inancı kabul etmektedir.⁶³⁶

Muhammediyye fırkası mensupları ise, Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebi Talib'i bekleyerek onun ölmediğine ve öldürülemeyeceğine inanırlar. Fırkaya göre o, zuhur etmesi gerektiği vakit kendine emredilene kadar Necd mevkiindeki Hacr dağında bulunmaktadır.⁶³⁷

Navusiyye fırkası mensuplarına göre; Ca'fer Sâdık ölmemiştir. İnsanlara görünen başkasıdır. Onun beklenen mehdî olduğunu ve geri döneceğini iddia

⁶²⁹ Nevbahtî, a.e, 58; Nevbahtî-Kummî, a.e, 52; Kummî-Nevbahtî, a.e, 148-149; Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 297.

⁶³⁰ Razî, *Kitâbü'z-Zîne*, 3: 87.

⁶³¹ Şehristânî, *el-Milel*, 188.

⁶³² İbn Hazm, *el-Fasl*, 2: 18.

⁶³³ Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 71; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 180.

⁶³⁴ Nevbahtî-Kummî, a.e, 72; Kummî-Nevbahtî, a.e, 180; Bağdâdî, *el-Fark*, 44; trc. 29.

⁶³⁵ Nevbahtî-Kummî, a.e, 28; Bağdâdî, *el-Fark*, 56; trc. Bağdâdî, 41.

⁶³⁶ Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makalât*, 78; Şeyh Sadûk, *İ'tikadâtul İmâmiyye*, 66; Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 155.

⁶³⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, 58; trc. 43.

etmektedirler.⁶³⁸ Neseî; bu fırkayı ifade ederken liderinin imamın rec'at edeceğine dair görüşlerine dikkat çekmektedir.⁶³⁹

Musa b. Ca'fer'in taraftarları; Ca'fer'i son imam olarak gördüklerinden başka birini kabul etmezler. Fırka mensuplarına Vakıfa/Memtûre denilmektedir. Onlar Musa b. Ca'fer'in öldürülmediğini, Allah'ın onu kendi katına aldığını kıyam vakti geldiğinde onu tekrar göndereceğini iddia etmektedir. Onlardan başka bir grup ise; Musa b. Ca'fer'in ölüp ölmediğini bilmediklerini, onun kaim olduğuna dair ellerinde delil niteliğinde pek çok haber bulunduğunu beyan etmektedir. Allah bu konu da dileğini yapar biz ise tevakkuf ederiz.⁶⁴⁰

Hasan el-Askerî'den sonra ortaya çıkan grupların görüşü imamın öldükten sonra tekrar diriltilmesi ve yeryüzüne gönderilmesi şeklindedir.⁶⁴¹

Gâliyye:

Şîî fırkalarından Beyân b. Sem'ân et-Temîmî'nin liderliğindeki oluşuma göre; imam, kaim ve mehdî Ebu Hâşim'dir. O, ölmüştür, ancak geri dönecek insanların işlerini düzenleyecek ve dünyaya hakim olacaktır. Onlar seleflerinin rec'atini beklemektedir. Beyâniyye'den bir başka görüşe göre, imâmet ibnü'l Hanefiyye'nin neslinden ayrılmıştır. Hasan hiç kimseye vasiyet etmeden ölünce, ondan sonra Muhammed b. Hanefiyye dönünceye kadar herhangi bir imam yoktur. Kaim mehdî sadece odur.⁶⁴²

Şîa mensupları; Sebeiyye'nin görüşlerinden etkilenmiştir. Abdullah b. Muâviye ve taraftarları da bu görüşlerin etkisinde kalmıştır. Onlara göre tenâsüh, rec'at ve hulûl gibi olaylar şüphe edilmeksizin doğrudur.⁶⁴³

⁶³⁸ Nevbahtî, *Fırak*, 114; Nevbahtî-Kummî, a.e, 77; Kummî-Nevbahtî, a.e, 195; Bağdâdî, *el-Fark*, 61; trc. 46.

⁶³⁹ Neseî, *Kitâbu'r-Red*, 174.(dip not: 331)

⁶⁴⁰ Nevbahtî, *Fırak*, 131; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 88; Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 221, 223; Bağdâdî, *el-Fark*, 63; trc. 47.

⁶⁴¹ Nevbahtî, a.e, 150; Nevbahtî-Kummî, a.e, 96; Kummî-Nevbahtî, a.e, 244, 267; Şehristânî, *el-Milel*, 222; Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 319.

⁶⁴² Nevbahtî, a.e, 73; Nevbahtî-Kummî, a.e, 46; Kummî-Nevbahtî, a.e, 122-126; Şehristânî, *el-Milel*, 194-196; Bağdâdî, *el-Fark*, 208; trc. 180.

⁶⁴³ Nevbahtî, a.e, 79; Nevbahtî-Kummî, a.e, 47; Kummî-Nevbahtî, a.e, 142; Bağdâdî, *el-Fark*, 216; trc. 189; Murtezâ, *el-Fusûlü'l-Muhtare*, 2: 320.

Abdullah b. Muâviye'ye mensup, Ebu Mansur el-İclî liderliğindeki bir grup şunu ifade etmektedir. Rec'at olduğunda, yani ruhlar bedenlere geri dönünce imtihana tabi tutulmaktadır. Ruhlar imam, nebi ve resule imanla mesul olmaktadır. Onları tanımak ve onlara iman etmek mecburiyeti vardır. İnanmama durumu söz konusu olunca bin yıl boyunca bedenlerde ıstıraba mahkûmdur. Bu durum on bin yıl dahi sürmektedir. Ruhların bu hali ebediyete kadar devam edebilir. Onlarının dirilmesi, cenneti veya cehennemi işte böyledir. Rec'at'ın manası da budur. Bunun dışında başka rec'at da yoktur. İla nihaye bu döngünün sonunda bu bedenler de yok olur ve tekrar da yaratılma yoktur.⁶⁴⁴

Muğîre b. Said'in mensupları rec'at hakkında şunu ifade etmektedir. Biz rec'ati ne kabul ediyoruz ne de inkar ediyoruz. Allah neyi murad ederse onu yapar, biz onun kudretini kabul ediyoruz.⁶⁴⁵

Yukarıdaki fırkaların görüşlerini değerlendirdiğimizde Şîi fırkalardaki rec'at inancının temelinde, özelde mehdînin genelde imamların rec'at edeceğine dair bir kabul vardır. Rec'at düşüncesini oluşturan unsurlardan biri de Hz. Ali'ye ve nesline karşı sevgi beslenmesi, onlardan başkasına yönetimin/İmâmetin reva görülmemesi de bulunmaktadır. Onlara göre yöneten ya Hz. Ali olmalı ya da onun neslinden biri olmalıdır. Meşru yönetimlerin onlara uyguladıkları sıra dışı eylemler neticesinde; Ehl-i beyt imamlarından biri öldükten sonra da bu görevi icrası ve kurtarıcılık rolü bakımından tekrar geri gelmesinin gerekliliğini, Şîi fırka mensupları zaruri bir durum olarak görmektedir.⁶⁴⁶

Yukarıdaki fırkaların görüşlerine bakıldığında imamlarının gerçekte ölmemesi, insanlardan gizlenmesi ve zamanı geldiğinde kendisine inananları kurtarması şeklindeki inançları, Rec'at düşüncesini aktarmaktadır. Şîi fırkaların rec'at ve benzeri fikirlerine bakıldığında, Emevi ve Abbasî halifelerinden gördükleri baskı ve eziyetlere karşı bir düşüncenin sonucu ortaya çıktığı görülmüştür.

⁶⁴⁴ Nevbahtî, *Fırak*, 79-81; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 50; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 148; Şehristânî, *el-Milel*, 234-236; Bağdâdî, *el-Fark*, 215; trc. 187.

⁶⁴⁵ Nevbahtî, a.e, 82; Nevbahtî-Kummî, a.e, 52; Kummî-Nevbahtî, a.e, 148; Bağdâdî, *el-Fark*, 210; trc. 182; Şehristânî, *el-Milel*, 232-234.

⁶⁴⁶ İlyas Üzümlü, "İsnâaşeriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 149.

2. İbadet Esasları

Fıraku's-Şîa eserinde fırkaların genel olarak iman esaslarını oluşturan görüşleri bulunmaktadır. Şîa'nın ibadet esaslarının neler olduğu açık bir şekilde ifade edilmemektedir. İbadetler hakkında gali fırkalar, farzları değişikliğe uğratmıştır. Şîi fırkaların hepsini bu kategoride değerlendirmek doğru bir yaklaşım değildir. Genel kabul gören dini uygulamaları benimseyenleri de bulunmaktadır.

Nevbahtî'nin *Fıraku's-Şîa* eserindeki ibadet esasları ile tespit edilen görüşler ele alınarak okuyucunun takdirine sunulmuş olacaktır. Fakat eserde İbadet esaslarıyla ilgili görüşlerin İman esasları gibi işlenmediği görülmektedir.

Zeydiyye

Bütün Zeydiyye fırkaları; ahkâm, farzlar ve miras hükümleri hakkında, Ehl-i Sünnetin yani “el-Amme'nin” görüşlerinin aynısını kabul etmektedir.⁶⁴⁷

İmâmiyye:

İsnaaşeriyye/İmâmiyye'nin beşinci imamı Muhammed Bâkır'ın takiyye'nin yapılabileceği, Mu'ta nikahın caiz olduğu noktasında görüşleri bulunmaktadır. Şehristânî'ye göre; fırkanın ameli hükümlerinde Mu'tezile, Müşebbihe ve Selefiyye etkisi görülmektedir.⁶⁴⁸

Gâliyye:

Abdullah b. Amr b. el-Harbi ve taraftarları, günde her biri on yedi rekat on beş vakit namazın olduğunu iddia etmektedir. Ancak bu grubun namaz kılmadığı ifade edilmektedir.⁶⁴⁹ Ebu Temmâm da onların bütün haramları helal kabul ettiklerini belirtmektedir.⁶⁵⁰ Enbarî'de geçen ifadelere göre; gali zümrelerin mensupları zamanın imamını bilmeleri neticesinde bütün farz ve yükümlülükler onların üzerinden kalkmaktadır.⁶⁵¹

⁶⁴⁷ Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 32; Kummî-Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, 95; Şehristânî, *el-Milel*, 208-210.

⁶⁴⁸ Nevbahtî-Kummî, a.e, 73; Kummî-Nevbahtî, a.e, 186; Şehristânî, *el-Milel*, 216-218.

⁶⁴⁹ Nevbahtî-Kummî, a.e, 40; Kummî-Nevbahtî, a.e, 111.

⁶⁵⁰ Ebû Temmâm, *Babu's-Şeytan*, 101-103.

⁶⁵¹ Enbarî, *Mesâilü'l-imâme*, 41.

Beyâniyye'den Hamza b. Umâre, bütün haramları helal kılarak, imamı tanıyanın dilediğini yapabileceğini, yaptıklarından dolayı kimseye hiçbir günah yazılmayacağını ileri sürmektedir.⁶⁵²

Abdullah b. Muâviye'nin taraftarlarından bir grup, Abdullah b. Haris'in telkiniyle ibn Muâviye'ye yönelmektedir. Grup Haris'in yönlendirmeleri ile aşırılığa sapmaktadır. Bütün farzlardan Şer'i hükümlerden ve geleneklerden uzaklaşmaktadır. Onların da bütün farzları, şeri hüküm ve ibadetleri, sünnetleri iptal ettikleri rivayet edilmektedir.⁶⁵³

Ebu Mansur'un ifadesine göre; ilk yaratılan insan İsa, sonra Ali'dir. İkisinin temiz ve yaratılış bakımından en üstün olduklarını savunmaktadır. İnsanlar nur ve karanlık karışımından yaratılmış, bütün haramlar helal kılınmıştır. Allah'ın nefsimize hoş gelen ve bedenimizi güçlendirecek hiç bir şeyi haram kılmadığını miras, boşanma, namaz, oruç, zekât ve hac gibi hükümleri geçersiz sayarak onların kişi isimleri olduğunu iddia etmektedir.⁶⁵⁴ el-Hanefi; Ebu Mansur el-İcli ve fırkasının; Allah'ın kitabında yiyeceklerin hiçbirini haram kılmadığını, Kuran-ı Kerimde zikredilen bütün haramlar, kendilerinin muhabbet besledikleri, Ehl-i beytten olan kişilerin kinayeli isimleri olduğunu belirtmektedir.⁶⁵⁵

Hattâbiyye fırkasının mensupları, namaz, zekat, oruç ve hac gibi ibadetleri terk ederek; hırsızlık, içki, zina, livata ve ırzlarını müşterek kullanma gibi haramları mubah kılmaktadır. Helal kabul ettikleri haramlar için; "Allah sizden yükünüzü hafifletmek ister." (en-Nisa, 4/28). ayetini delil göstermektedir. Allah'ın bu yükü Ebü'l-Hattâb vasıtasıyla hafiflettiğini, imamı bilen bunlardan mesul olmadığını iddia etmektedir.⁶⁵⁶

⁶⁵² Nevbahtî, *Fırak*, 65; Nevbahtî-Kummî, a.e, 39; Kummî-Nevbahtî, a.e, 122; Bağdâdî, *el-Fark*, 208; trc. 180.

⁶⁵³ Nevbahtî, *Fırak*, 74; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak* 47; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 136, 138; Bağdâdî, *el-Fark*, 216; trc. 189; Razî, *Kitabü'z-Zîne*, 3: 74.

⁶⁵⁴ Nevbahtî-Kummî, a.e, 50; Kummî-Nevbahtî, a.e, 146; Şehristânî, *el-Milel*, 234-236; İbn Hazm, *el-Fasl*, 3: 466-467.

⁶⁵⁵ Hanefî, *el-Fırak*, 38.

⁶⁵⁶ Nevbahtî, a.e, 73,116; Nevbahtî-Kummî, a.e, 53,79; Kummî-Nevbahtî, a.e, 150,198; Şehristânî, *el-Milel*, 236.

es-Seri‘ fırkası mensupları ise; Ca’fer tarafından gönderilen elçiye kabul ederler. Namaz kılıp, oruçlarını tutarlar ve Ca’fer için hac ederler. Hacda telbiyeyi “Lebbeyk, ey Ca’fer lebbeyk” şeklinde getirirler.⁶⁵⁷

Ma’mer b. el-Ahmer’in mensupları; ibn Lebban’ın telkiniyle onu tanrı kabul eder. İnsanları ona davet ederek, onun için namaz kılmalarını ve oruç tutmalarını istemektedir. Helal haram her şeyi mubah kılan İbn Lebban; Allah bütün şeyleri kulları için yarattığından, onları niçin haram kılsın diye ifade etmektedir. Zina, hırsızlık, içki, leş, domuz eti ve nikahı yasak olanlarla evlenmeyi mubah kılarak guslü de kaldırmaktadır. Allah’ın Kuranda helal haram olarak emrettiği şeylerin insan isimlerinden ibaret olduğunu iddia etmektedir.⁶⁵⁸

Ebu’l Hattâb taraftarlarından Muhammise fırkası mensupları; Allah’ın kitabı ve peygamberin sünnetiyle haram olan şeylerin mubah olduğunu iddia etmektedir. Namaz, oruç, zekat, hac ve ibadet şeklinde emredilen bütün sorumluluklar, kendileri dışındakilere bir ceza olsun diye farz kılındığını ileri sürmektedir. Fırka bunun yanında; zinayı, içkiyi, faizi, hırsızlık ve büyük günahları da mubah kabul etmektedir.⁶⁵⁹

Ebâ Müslimiyye fırkası; her şeyin mübah olduğunu, farzların gereksiz olduğunu imanını; imamı bilmekten başka bir şey olmadığını iddia etmektedir. Mecûsi görüşleri benimseyen bu fırkaya Hurremdiniyye, Hurremiyye de denilmektedir.⁶⁶⁰

Surhûbiyye fırkası; helal Muhammed soyunun helal kıldıkları, haram da onların haram kabul ettikleri şeylerdir diye iddia etmektedir. Onların verdikleri hükümlerin geçerli, diğerlerinin geçersiz olduğunu ifade etmektedir. Fırka mensuplarına göre; Hz. Muhammed’in Allah katından getirdiği din, onlar katında hüküm sürmektedir.⁶⁶¹

⁶⁵⁷ Nevbahtî, a.e, 85; Nevbahtî-Kummî, a.e, 54; Kummî-Nevbahtî, a.e, 151.

⁶⁵⁸ Nevbahtî, *Fırak*, 86; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 54; Kummî-Nevbahtî, *Şiî Fırkalar*, 152; Bağdâdî, *el-Fark*, 219; trc. 192; Şehristânî, *el-Milel*, 238.

⁶⁵⁹ Nevbahtî-Kummî, a.e, 58; Kummî-Nevbahtî, a.e, 159.

⁶⁶⁰ Nevbahtî, a.e, 89; Nevbahtî-Kummî, a.e, 64; Kummî-Nevbahtî, a.e, 169; Bağdâdî, *el-Fark*, 233; trc. 206.

⁶⁶¹ Nevbahtî, a.e, 99; Nevbahtî-Kummî, a.e, 70; Kummî-Nevbahtî, a.e, 181.

Mübarekiyye fırkasının Kâramîta grubu; Allah'ın Muhammed b. İsmail'e Adem'in cennetini verdiğini iddia etmektedir. Fırka bundan bütün haramların ve dünyadaki şeylerin onlara helal olmasını ve Allah'ın farz kıldığı emirlerin ve peygamberin sünnetinin zahiri ve batını olduğunu anlamaktadır. Naslardaki kitap ve sünnetle, Allah'ın kullardan istediği ibadetlerin hepsinin darb-ı mesel olduğunu iddia etmektedir. Onlara göre önemli olan ibadetlerin batını yönünü anlayabilmektir. Zira kurtuluş ancak bu şekilde olacaktır.⁶⁶²

Muhammed b. Beşîr'in liderliğinde oluşan Beşîriyye(Bişriyye) fırkası; Allah'ın kendilerine sadece beş vakit namazı ve ramazan orununu farz kıldığını iddia etmektedir. Fırka mensupları zekât, hac ve diğer farzları kabul etmeyerek, erkek ve kadınlarla her türlü ilişkiyi mübah kabul etmektedir. Fırka mensupları sahip oldukları ellerindeki malların, ırzların vb. şeylerin ortak kullanmalarının kendilerine vacip olduğunu iddia etmektedir.⁶⁶³

Nemiriyye fırkasının mensuplarına göre; Ebû'l Hasan'ı rab, Muhammed b. Nusayr en-Nemiri'yi nebi kabul edenlere bütün haramlar helal kılınmıştır. Erkeklerin birbirleri ile evlenmesi de helal kabul ettikleri uygulamalar arasındadır. Kendilerine bu durum sorulduğunda, Allah'ın bunun gibi şeylerin hiçbirini kendilerine haram kılmadığını iddia etmektedirler.⁶⁶⁴

⁶⁶² Nevbahtî, a.e, 123; Nevbahtî-Kummî, a.e, 82; Kummî-Nevbahtî, a.e, 204; Bağdâdî, *el-Fark*, 250; trc. 222; Şehristânî, *el-Milel*, 258-260.

⁶⁶³ Nevbahtî, *Fırak*, 134; Nevbahtî-Kummî, *Kitab-u Fırak*, 89; Kummî-Nevbahtî, *Şiî Fırkalar*, 225.

⁶⁶⁴ Nevbahtî, a.e, 147; Nevbahtî-Kummî, a.e, 95; Kummî-Nevbahtî, a.e, 238, 239; Bağdâdî, *el-Fark*, 223; trc. 196.

SONUÇ

İslâm Mezhepleri Tarihinin Şîa tarihi üzerine yazılan en eski eserlerinden biri olan ve günümüze ulaşan İmâmiyye'ye mensup olan Nevbahtî'nin *Fıraku's-Şîa* eseri bağlamında incelediğimiz Şîiliğin görüşlerini kritik ettiğimizde farklı neticeler elde edilmiştir.

Tarihi seyir içinde oluşumu Hz. Peygamber dönemine kadar götürülen, hicri üçüncü asırda sistemli hale gelerek, kendi içindeki çeşitlilikleri ile beraber varlığını günümüze kadar sürdüren Şîa hakkında, gerek Ehl-i Sünnet gerekse Şîa âlimleri tarafından pek çok eser kaleme alınmıştır. Eserleri incelediğimizde şunu görüyoruz. Şîa'nın tarih seyri içindeki gelişmeleri İslam toplumu derinden etkilemiştir. Bu eserlerden birinin müellifi de Şîa'nın teşekkül sürecinde Bağdat'ta yaşamış, İmâmiyye/İsnâaşeriyye fırkasına mensup Hasan b. Musa en-Nevbahtî'dir. Şîa mensubu olmasına rağmen objektif bir şekilde Şîi fırkalar üzerine yazdığı eserin, Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın temel kaynaklarından biri kabul edilmesi, aynı zamanda Şîa'nın en çok başvurduğu kitap olması açısından büyük önem taşımaktadır.

Nevbahtî'nin eseri *Fıraku's-Şîa*'da giriş bölümünde Hz. Peygamberin vefatı ile ilgili süreç anlatılarak, ümmet içindeki yeni oluşumlar ifade edilmektedir. Nevbahtî buradan hareketle Hilafet/İmâmet meselesini Şîa ile ilintilemektedir. *Fıraku's-Şîa* eseri fırka ve isimler üzerinden Şîi görüşleri çerçevesinde oluşturulmuştur. Mezhepler tarihi müellifleri açısından büyük önem verilen 73 fırka hadisine kendisi hiç değinmemiştir. Eser çalışmamız; iman ve ibadet esasları ana başlıkları altında fırkaların genel görüşlerini etrafında bir araya getirilmiştir.

Fıraku's-Şîa'da Tevhid bahsinde yer alan sıfatlarla ilgili bilgiler kapsamlı değildir. Bunun yanında Keysâniyye, İmâmiyye ve Gâliyye fırkalarının ve imamlarının görüşlerini belirten bilgiler bulunmaktadır. Gâli fırkaların özellikle teşbih noktasında Allah'ı mahlûkata benzetmesi ve mahlûkatın Allah'a benzetilmesi hususu yer almaktadır. Bazı fırkaların kabul ettiği hulûl, bedâ gibi kavramların varlığı eserde tespit edilmiştir. Bu noktada İmâmiyye'nin bedâ görüşünü benimsemesi ve bir inanç akidesi olarak görmesi dikkat çekmektedir. Ancak bunun İslam mezhepleri tarafından kabul görmediği anlaşılmaktadır. Bedâ inancını gâli fırkalar ve İmâmiyye kendilerince anlamlandırıp bir inanç tezahürü

olarak yansıtmaktadır. Eseri tetkik edilen Nevbahtî'nin ve kabul gören mutedil Şîî fırkaların bu ve benzeri görüşleri tasvip etmediği görülmektedir.

Ele alınan eserde Şîa'nın Nübüvvet inancı ile ilgili belli bir başlık altında derli toplu bilgiler yoktur. Gâli fırkaların genel anlamda ön plana çıktığı nübüvvet iddiaları ile ilgili karmaşık bilgiler mevcuttur. Özellikle Hz. Ali'nin peygamber olduğunu ve yine onun Ehl-i beytinden bazılarının da peygamber olduklarını iddia eden Şîî fırka ve grupları eserde yer almaktadır.

Şîa'nın ilk oluşumunda kendini gösteren ve temeli olarak da nitelendirilebilecek bir konu olan İmâmet, Şîî fırkalarında bir inanç akidesi olarak kabul edilmektedir. İmâmiyye fırkasına göre; imamı nasla Hz. Peygamber belirlemiştir. Keysâniyye'nin mevcut imama itaati emretmesi, fırkaların her dönemde bir imamın olması gerektiği ve yeryüzünün imamsız kalmayacağı beyanları ve bunu ispat etme girişimleri, imâmetin Şîa açısından önemini açık bir şekilde göstermektedir.

İmâmet hakkında üzerine çalışılan *Fıraku's-Şîa* eserinde konu ile ilgili bilgilerin eserin büyük bir bölümünü oluşturduğunu ifade etmek mümkündür. İmâmet'in mutlak surette olması gerektiğini ifade eden ve bunu delillerle ispat etmeye çalışan Şîî fırkalar ve gruplar imâmet için soy ve vasiyyeti temele almaktadır.

Şîî toplumu Hz. Ali'nin İmâmet'i için ittifak ederek, İmâmet'in onun neslinden başkasında olmayacağı noktasında da aynı görüştedir. Ancak Hz Ali'den sonra durum farklılık göstermiş ve ilerleyen zamanlarda bu konu soy açısından Şîî fırkalarda sorunlara yol açmıştır. Bazılarının Hz. Ali'den sonra imam olan Hz. Hasan'ın ardından, Hz. Hüseyin'e geçtiğini ve bunun Fâtıma neslinden devam etmesi gerektiğini ifade ederken bazıları da Hz. Ali'nin Fâtıma'dan olmayan oğlu Muhammed el-Hanefiyye'nin neslinden devam etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu durum Şîa'nın İmâmet bakımından soy ve vasiyyete önem verdiğini göstermektedir. Şîa da soy ve vasiyetten ötürü mücadele unsuru taşıyan ayrılıklar ve gruplar oluşmuştur.

Şîî toplumu; İmâmet'i Hz. Ali'den başlatması imamların masum olduklarını iddia etmesi, ona verdiği önemin bir göstergesidir. Onlar imamların peygamberler mesabesinde ve masum olduklarını ifade etmektedir. Şîa mezhebinin mensupları;

efdaliyyet prensipleri doğrultusunda Hz. Peygamberden sonra ashabın en faziletlisinin ve en üstünün Hz. Ali olduğunu iddia etmektedir. Bu doğrultuda Hz. Ali ve nesline her türlü pozitif üstünlükler atfedilmektedir.

Zeydiyye fırkası ise; Hz. Ali sahabenin en üstünü en faziletlisi olması ile birlikte, diğer sahabenin de faziletli olduğunu kabul etmektedir.

Nevbahtî'nin eserindeki İmâmet'le ilgili bilgiler, Şîa'nın yazılan en eski eserlerinden biri olması bakımından kendisinden sonra gelen Makâlât türü eserlere kaynaklık etmektedir.

Fıraku's-Şîa'da; Takiyye hakkında fırkalar ve imamların görüşlerinin ifade eden bilgiler bulunmaktadır. Takiyye'nin dönemin şartları doğrultusunda bir inanç gibi lanse edildiği ve imam Ca'fer'e atfedilen "takiyyesi olmayanın dini de yoktur." ifadesi durumun önemini izah etmektedir. Şîa içinde bunu her fırkanın kabul ettiğini söylemek mümkün değildir. Özellikle Zeydiyye mensupların bunu kabul etmedikleri görülmektedir. *Fıraku's-Şîa* ekseninde fırka mensuplarının hangi durumlarda takiyyeye başvuracağı, hangi durumlarda bundan uzak kalacağı tam olarak ifade edilmemektedir. Bu konuda sadece imamların tutumları ifade edilmektedir.

Şîa mezhebindeki İmâmet'in özel durumu; gaybet, mehdî, Rec'at gibi görüşlerin oluşmasına zemin hazırlamış ve nihayetinde mezhep içinde bir akide haline gelmiştir. Bunları benimseyen gâli fırkaların eserdeki yoğunluğu dikkat çekmektedir. Bu konuda Zeydiyye'nin gaybet ve mehdîlik fikrini diğer fırkalar gibi benimsemediği, ancak rec'at hakkında ise farklı görüşlerinin olduğu görülmektedir.

İmâmiyye fırkasına mensup Nevbahtî, İsnâaşeriyye'nin on birinci imam Hasan el-Askeri'nin oğlu, on ikinci imam Muhammed el-Mehdî'nin gaybeti ve sonrasındaki dönemde gelişen olayları eserde ele almaktadır.

Şîa'nın temel inançlarından biri olan Adalet hakkında, Nevbahtî'nin eseri *Fıraku's-Şîa'da* bilgi oldukça azdır. Bu konu hakkında sadece gâli bir fırkanın görüşlerine değinilmiştir. Bu durumda eserden yola çıkarak genel bir kanıya varmak mümkün gözükmemektedir.

Şîa'nın Meâd/Ahîret hakkındaki inançları genel anlamda dikkate aldığımız Sünnî gelenekten gelen kaynaklardaki inanç ile örtüşmektedir. Tenâsüh ve rec'at fikirleri ise örtüşmemektedir. Tenâsüh ruhların bedenlerde dolaşması, rec'at başta

Hz. Ali olmak üzere imamların tekrar dünyaya geri döneceğinin Şîî fırkalarca benimsenmesidir. Nevbahtî eserinde gâli fırkaların ahiret inancını kabul edenlerin yanında, Tenâsüh ve Rec‘at inancını benimseyenleri de ifade etmektedir.

Şîa inanç esasları yanında ibadet esasları hakkında *Fıraku’ş-Şîa* da, yeterli bilginin olmadığı anlaşılmıştır. Sınırlı düzeyde bulunan bilgilerin çoğunluğunu da gâli fırkaların İslam’la bağdaşmayan düşünceleri oluşturmaktadır. Bu konuda Zeydiyye fırkası Sünnîlerle benzerlik gösterirken diğer fırkalar, Hattâbiyye, Mansuriyye vd. ise ibadetlerle ilgili aşırı düşünceler beyan etmektedir.

Mezhepler tarihinin temel kaynaklarında tarafsızlık ve objektiflik sorunun olduğu giriş bölümünde ifade edilmişti. Bu noktada en eski klasik kaynaklardan biri olan ve tarihin seyri içinde, çoğu kaybolan eserlerin arasından günümüze ulaşan Nevbahtî’nin *Fıraku’ş-Şîa* adlı eseri üzerine yapılan tez çalışmasında, Şîa tarihi üzerine içerden biri olmasına rağmen objektif düzeyde bilgilerin aktarıldığı görülmektedir. Bu konuda Mezhepler tarihi üzerinde çalışanlar Nevbahtî’nin hakkını teslim ederek, onun eserini kaynak olarak kullanmaktadır. Nevbahtî eserinde fırkaların görüşlerini ele alırken anlatım biçimi olarak anlaşılır bir üslup kullandığı ve olayları imamlar ekseninde ifade ettiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Abdülbâki, Muhammed Fuad. *el-Mu‘cemu’l-müfehres li elfâzil-Kur’anil-Kerim*
Kahire: Darul Kütübü’l Mısriyye, 1945.
- Abdülhamid, İrfan. *İslâm’da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. Mustafa
Saim Yeprem Ankara: TDV Yayınları, 2014.
- Ahmed, Kâdî AbdülCebbâr. *Tesbîtü Delâilü’n-Nübüvve*, çev. M. Şerif Eroğlu,
Ömer Aydın, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Yayınları, 2017.
- Akseki, Ahmed Hamdi. *İslam Dini*. Ankara: Gaye Matbaası, 1948.
- Aksoy, Erdal-Güngör Özcan. “Sosyolojik Açıdan Alevi/Bektaşilerde Tenâsüh
İnancı”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 62 (2012):
253.
- Algar, Hamid. “Hasan el-Askerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16:
289. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer. *el-İsabe fTemyizi’s-*
Sahabe. thk. Adil Ahmed Abdül- Ali Muhammed Muavvad. Beyrut: Darul
Kütübü’l el-Alemiyye, 1995.
- Aşıkkutlu, Emin “Buhari Döneminde (3/4. Asır) İmanla İlgili Yaklaşımlar ve
Sahihinin İman Bölümü Çerçevesinde Buhari'nin İman Yaklaşımı”.
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19 (2000):64-66.
- Atar, Fahrettin. *Makalat*, Anonim(17.yy) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler
Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Atay, Hüseyin. *Ehli-Sünnet ve Şîa*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yayınları, 1983.
- Ay, Resul. “Hulûl Anlayışının Farklı Tezahürleri”. *Bilig Dergisi*, 72 (2015): 2-4.
- Aydınlı, Osman vd. *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*, ed. Halil
İbrahim Bulut. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Aydınlı, Osman. *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İslâm Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*.
Ankara: Hititkitap Yayınevi, 2008.

- Azizova, Elnure. “Kerbela Vakası”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.
- Bağdâdî, Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed. *el-Fark beynel-Fırak*. thk. Muhammed Muhiddin Abdülhamid. Beyrut: el-Mektebetül Asri, 1995.
- Bağdâdî, Abdülkahir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Bakkaloğlu, Abdussamet. “Tefviz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 40: 310. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Baloğlu, Adnan Bülent. *İslâm’a Göre Tekrar Doğuş Reenkarnasyon*. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001.
- Boytaş, Vahdi. “Ruh Göçü”. *Diyanet İlmi Dergi*, 31 (1995): 34.
- Bozan, Metin. “Şîi Fırkaların Tasnifi”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1 (2004): 22-37.
- Bozan, Metin. *İmâmiyye’nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*. İstanbul: İsam Yayınları, 2009.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahih-i Buhari, Kitabu’l İman*. trc. Abdullah Feyzi Kocaer. Konya: Hüner Yayınevi, 2009.
- Bulgen, Mehmet. Adnan Bülent Baloğlu, ”Tenâsüh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 443-446. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Bulut, Halil İbrahim. “İlk Şîi Kelamcılardan Ebu Ca’fer el Ahvel (Şeytanü’t Tak) ve Ona Atfedilen Görüşler”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, (2008): 83-86.
- Büyükkara, Mehmet Ali. “Bir Bilim Dalı Olarak İslam Mezhepleri Tarihi ile ilgili Metodolojik Problemler”, *İslam Mezhepleri Tarihinde Usûl Meselesi içinde*, ed. Mazlum Uyar. 441-491. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta’rifât*, trc. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınevi, 1997.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta’rifât*. thk. Muhammed Sıddık Minşevi. Kahire: Darü’l Fadile, 2004.
- Cürcani, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf. *Şerhu’l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

- Çağatay, Neşet-İbrahim Agah Çubukçu. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- Çağrıç, Mustafa. “Adalet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 341-343. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Çelebi, İlyas. “Sıfat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 100-106. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Çelebi, İlyas. *İslam İnancında Gayb Problemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Dalkılıç, Mehmet. “Eleştirel Açıdan Bir Kimlik ve İnanç Örtüsü Olarak Takiyye”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2003): 114.
- Demir, Ahmet İshak. “İbnü'l-Mutahhar el-Hilli'ye Göre İmâmet”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46/1 (2005): 93.
- Demir, Ahmet İshak. “İsna Aşeriyye’de İmamın Otoritesi”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/3(2003): 110.
- Demirci, Kürşat. “Hulûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 18: 340. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Ebû Hanîfe Nu‘mân b. Sâbit. *İmam-ı Azamın Beş Eseri*; çev. Mustafa Öz. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2012.
- Ebû Temmâm. *Bâbu’ş-Şeytân min Kitâbi’ş-Şecere*. nşr. Wilferd Madelung, Paul E. Walker. Köln: Tuta Sub Aegide Pallas, 1998.
- Ebu Zehra, Muhammed. *İslam’da İtikadi Mezhepler Tarihi*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı ve Osman Eskicioğlu. İstanbul: Yağmur Yayınevi, İstanbul 1970.
- Efendioğlu, Mehmet. “Sahâbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 491-500. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Enbârî, Ebû'l-Abbas Abdullah b. Muhammed b. Abdillâh. *Mesâilü'l-İmâme ve Muktetafât mine'l-Kitâbi'l-Evsat fi'l-Makâlât*. nşr. Joseff Van Ess Beyrut, 1971.
- Erkan, Ümit. *16. Yüzyılda Osmanlıda Kızılbaş Ayaklanmaları* Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Eş'ari, Ebu'l-Hasan. *Kitabu'l-luma'fi'r-red alı ehli'z-zeyği ve'l-bida'*, çev. Kılıç Aslan Mavil-Hikmet Yağlı Mavil İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.

- Eş'arî, Ebul-Hasan b. İsmail. *Makâlâtü'l İslâmiyyîn*, nşr. Muhammed Muhiddin Abdülhamid. Beyrut: Mektebetül Asri, 1990.
- Falur-Rahman *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Fatiş, Emrullah. "Akli ve Nakli Açından Tenâsüh". *Hikmet Yurdu Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. 9/17 (2016): 153.
- Fazlur-Rahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. "Abdullah b. Sebe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 133-134. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. "Gadir-i Hum". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 279. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. "Gaib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 292. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. "Hz. Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 371. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. "Hz. Hüseyin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 518-521. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. "Hz. Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 282-285. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.
- Gölcük, Şerafettin. *İslam Akaidi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2016.
- Gölpınarlı, Abdülbaki Gölpınarlı. *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2016.
- Gömbeyaz, Kadir. "73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/ 2 (2005): 147-160.

- Gömbeyaz, Melek Yılmaz. “Muâviye b. Ebî Süfyan’ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2010): 304.
- Günaydın, Enver, “Eş‘arî’ye Göre Şîî Fırkalar” Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2010.
- Hadramî, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî (İbn Haldun), “*Mukaddime*”, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- Hakyemez, Cemil. İmamiyye Şiasında İsmet İnancı, *Marife Dergisi*, 7/1 (2007): 188.
- Hakyemez, Cemil. Şîî Takiyye İnancının Teşekkülü, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/6 (2004): 130.
- Hamedani, Ahmed Sabri. *İslamda Ca’feri Mezhebi ve İmam Ca’fer Sâdık Buyrukları* Kum: Ensariyan Yayınları, 1991.
- Hanefi, Ebu Muhammed Osman b. Abdullah b. el-Hasen el-İraki. *el-Fırakul Müfterika Beyne Ehli’l-Zey’ vez-Zendeka*, çev. Yaşar Kutluay, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1962.
- Hatipoğlu, Mehmet Said. “İslamda İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşiliği”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (1979): 167.
- Hillî, Cemâlüddîn el-Hasen el-Hüseyn b. Yûsuf b. Alî İbnü’l-Mutahhar el-Hillî “allâme”. “*Nehcu’l-Hak ve Keşfü’s-Sıdk*”, thk. Aynullah el-Haseni Urmevi, Kum: Menşurat Darul Hicret, 1400/1980.
- Hizmetli, Sabri. *İslam Tarihi*. Ankara: Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991.
- Hizmetli, Sabri. “Karmatiler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 510-514. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Fasl fi’l-Milel ve’l-Ehva ve’n-Nihal*, çev. Halil İbrahim Bulut. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye Büyük İslam Tarihi*, Çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü’l-‘Arab*. Beyrut: Darul Sadr, 1990.

- İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed b. Menî' ez-Zühri. *et-Tabakatü'l-Kübra el-Kismü'l-Mütemmim*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: el-Mektebetül Hancı, 1421/2001.
- İbn Ebi Talib, Ali. *Nehc'ül Belağâ*, Haz. Abdulbâki Gölpınarlı. İstanbul: Derin Yayınları, 1997.
- İlhan, Avni. "Bedâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 290-291. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- İlhan, Avni. "Gaybet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 410-412. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- İsferâyînî, Ebü'l-Muzaffer İmadüddin Şehfur b. Tahir b. Muhammed el-İsfahani. *et-Tefsir fi'd-din ve temyizi'l-fırkati'n-naciye 'ani'l-fıraki'l-hâlikin*. thk, Kemal Yusuf el-Hut. Beyrut: Alem el-Kutübiyye 1403/1983.
- İzmirli İsmail Hakkı. *İslam Dini ve Tabii Din*. Takdim, Osman Karadeniz, İzmir: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.
- Kâdî Abdülcebbâr. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, trc. İlyas Çelebi İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Kaplan, Doğan. "İslam Mezhepleri Tarihi İlk Dönem Müellifleri ve Mezhepler Tarihine Ait Eserleri". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2007): 205-207.
- Karagöz, İsmail. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Karaman, Fikret. "Tenâsüh veya Reenkarnasyon Üzerine Bir Değerlendirme". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2017): 15.
- Kâşifü'l-Gıta, Şeyh Muhammed Hüseyin Ali. *Aslü's-Şîa ve Usûlüha*. Beyrut: Darul-Edva, 1990.
- Kâtib, Ahmed. *Şîada Siyasal Düşüncenin Gelişimi Şuradan Velayet-i Fakîhe*, çev. Mehmet Yolcu Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Kaya, Hamdi. "İmâmiyye Şîası'nda Sefirler Dönemi". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.
- Keskin, Halife. *Kendi Kaynakları Işığında Şîa inanç Esasları* İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.

- Kılavuz, A. Saim. “Ali el-Hâdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 394-395. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Kılavuz, A. Saim. “Ali Rızâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 436-438. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Kılavuz, Ahmet Saim. “Zeynelâbidîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 365. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahriî İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.
- Kubat, Mehmet. *İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları (2004).
- Kuleynî, Muhammed b. Yakup b. İshak, er-Razî. *Usulul-Kâfi*, Beyrut: Mektebetül Fecr, 2007.
- Kummî, “Şeyh Sadûk”, Ebû Ca’fer Muhammed b. Ali İbn Babeveyh. “*Kemalü’-d-dîn ve Temamü’n-Ni’me*”, nşr. Ali Ekber el-Gaffarî, 1-2 Kum: Müessesetü Neşril İslami, 1429/2008.
- Kummî, Ebu Ca’fer Muhammed b. Ali ibn Babeveyh. “Şeyh Saduk’”, *Risaletül İtikadil İmâmiyye*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1978.
- Kummî, Ebû’l-Halef Sa’d b. Abdillâh el-Eş’arî. *Kitâbu Fıraku’s-Şîa*. thk. Abdul Munim el-Hufni, Kahire: Daru’l İrşad, 1412/1992.
- Kurt, Hasan. “Şîa’da Hulûl Anlayışının Etkileri”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (2011/2): 19.
- Kutlu, Sönmez, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, *İslam Mezhepleri Tarihinde Usûl Meselesi içinde*, ed. Mazlum Uyar. 391-441. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Kutlu, Sönmez. “İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Meselesi-I” içinde, ed. İsmail Kurt-Seyit Ali Tüz. 401-411. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2013.
- Kutluay, Yaşar. *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Mahmud Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.

- Meddah, Şadi. *Maktel-i Hüseyin Kerbela Hadisesi*, Yay. Haz. Erdoğan Erbay, Selahattin Tozlu, editörler, Alemdar Yalçın, Gıyasettin Aytaş, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Meşkûr, Cevad. *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, trc. Mehmet Mahfuz Söylemez-Mehmet Ümit-Cemil Hakyemez. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Meşkûr, Muhammed Cevâd. “Sa’d b. Abdillâh Eş’arî Kumî’nin Kitabı’l-Makâlât’ı ve Nevbahtî’nin Fıraku’ş-Şîa Eseri ile Mukayesesi”. çev. Şahin Ahmetoğlu, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2013): 223-230
- Mohamed, Aisah. “Şîa’nın İmâmette İsmet Doktrinin Eleştirisi”, çev. Ömer Aydın, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2003): 237.
- Muhammed, Rıza Muzaffer. *Akaidü 'l-İmâmiyye*. Kum: İtikadi Araştırma Merkezi Yayınları. 1422/2002.
- Murtazâ, Ahmed b. Yahya. *Tabakâtü 'l-Mutezile*, nşr. Susanna Diwald Wilzer, Beyrut: Daru'l Mektebetül Hayat, 1961.
- Murtezâ, Şerîf. *el-Fusûlü 'l-Muhtare mine 'l-uyun ve 'l-mehâsin*. nşr. el-Mu'temirul âlemi Şeyh el-Müfid, içinde. Beyrut: Daru'l-Müfid, 1413/1992.
- Murtezâ, Şerîf. *Resâilü 'l-Murtezâ*, thk. Seyyid Ahmed Hüseyin Kum: Dârül-Kur'ân-ı-Kerîm, 1985.
- Musâvî, Musa. *Şîa ve Şiîlik Mücadelesi*. İstanbul: Sebil Yayınevi, 1995.
- Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî. “Şeyh Müfid”, *Evâ'ilü'l-Makalât fil mezahibi vel-muhtarat*. thk. Şeyh İbrahim el-Ensari, Beyrut: el-Mektebetül Dena, 1993.
- Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî. “Şeyh Müfid”, *Tashîhü 'l-İtikâdati 'l-İmâmiyye*, thk. Hüseyin Dergâhi Kum: el-Mu'temiri el-âlemî, 1413/1992.
- Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî. “Şeyh Müfid”, *“en-Nüketü 'l-İtikadiyye”*. Kum, 1413/1992.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahih-i Müslim, Kitabı 'l-İman*, thr. Abdullah Feyzi Kocaer, Konya: Hüner Yayınevi, 2005.
- Nesefî, Ebû Mutî' Mekhûl b. Fadl. *Kitâbu'r-Red Alâ Ehli'l-Bida' ve 'l-Ehvâi'd-Dâlle*, thk. Seyit Bahcivan. Konya: Hikmetevi Yayınları, 2013.

- Nevbahtî el-Hasan b. Musa-Ebû'l-Halef Sa'd b. Abdillâh el-Eş'arî el-Kummî. *Fıraku's-Şîa*. Beyrut: Menşuratu er-Rıza, 1433/2012.
- Nevbahtî el-Hasan b. Musa-Ebû'l-Halef Sa'd b. Abdillâh el-Eş'arî el-Kummî. *Şîi Fırkalar/Fıraku's-Şîa/Kitâbu'l Makâlât ve'l-Fırak*, çev. Sönmez Kutlu-Hasan Onat-Sabri Hizmetli-Ramazan Şimşek. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Onat, Hasan. "İsmail b. Ca'fer es-Sâdık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 91-92. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Onat, Hasan. "Şîi İmâmet Nazariyesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32/1 (1991): 89-110.
- Onat, Hasan. "Şîiliğin Doğuşu Meselesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (1992): 85-95.
- Onat, Hasan. *Emeviler Dönemi Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.
- Öz, Mustafa. "Ca'fer es-Sâdık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 1-3. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Öz, Mustafa. "Mezhep Kavramı Üzerine", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 15/1-2 (2002): 304-308.
- Öz, Mustafa. "Muhammed Cevâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 514-515. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Öz, Mustafa. "Musa Kazım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 219-221. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Öz, Mustafa. "Şîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 121-123. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Öz, Mustafa. "Takiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 453-454. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.
- Öz, Mustafa. *Mezhepleri Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Öz, Mustafa-Avni İlhan. "İmâmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 201-203. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

- Özervarlı M. Sait. “Meâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 211-212. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özkurt, Adem. “Nevahtî’nin Fıraku’ş-Şîa’sında Şîi Mezheplere Yaklaşımı”, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2009.
- Öztürk, Mustafa. “Şîa da Rec’at İnancının Muhtemel Kökenleri ve Sözde Dini Temelleri”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2008): 45.
- Pınar, Fatma. “İslam Düşüncesinde Ahiret İnancının Temel Dayanakları”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (2016): 198.
- Râzî, Ebu Hâtîm Ahmed b. Hamdân. *Kitabü’z-Zîne fi’l-Kelimati’l-İslâmiyyeti’l-Arabiyye*, nşr. Hüseyin Hamdanî. Cilt 2,3 San’a: Merkezü’d-Dirasat ve’l-Buhûsü’l-Yemenî, 1415/1994.
- Ressi, Ebu Muhammed el-Kasım b. İbrahim b. İsmail b. İbrahim b. el-Hasan b. Ali b. ebi Talib Kasım. *Mecmûu Kütüb ve Resâili’l-İmâm Kâsım b. er-Ressî*. thk. Abdülkerîm Ahmed Cedbân San’a: Dâru’l-Hikmeti’l-Yemâniyye, 1422/2001.
- Rudani, İmam Muhammed b. Muhammed b. Süleyman. *Cem’ul- Fevaid min Cami’il-usul ve Mecma’iz-Zevaid*. trc. Naim Erdoğan, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Sarıkaya, M. Saffet. *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. “Mehdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 369-371. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Sinanoğlu, Mustafa. “İman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 212-214. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Sofuoğlu, Cemal. “Gadir-i Hum Meselesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (1983): 461-470.
- Sübhani, Ca’fer. *el-İlahiyyat*. nşr. Hasan M. Mekki el-Amili. Kum: el-Mektebetüs-Sadık, 1430/2009.
- Şehristânî, Ebü’l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve’n-Nihal* Thk. Abdülaziz Muhammed el-Vekil. Kahire: Müeesesetül Cela, 1968/1387.

- Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-Nihal Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi*, çev. Mustafa Öz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Şek'a, Mustafa Muhammed-Öz Mustafa. "İsmailiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 128-133. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin. *İslamda Şîa*, trc. Bahri Akyol, İstanbul: İslami Kültür ve İlişkileri Yayınları, 1998.
- Taberi, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir. *Tarih-i Taberi*, trc. M. Faruk Gürtunca, İstanbul: Sağlam Yayınları, 2007.
- Tan, Muzaffer. "Erken Dönem İsmaililik ve Temel Görüşleri". *EKEV Akademi Dergisi* 13/39 (2009): 82-83.
- Tan, Muzaffer. "Hanefi-Matürîdi Fırak Geleneği Bağlamında Mezheplerin Tasnifi Meselesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/2 (2008): 121-152.
- Taşcı, Özcan. "Hellmut Ritter". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 133-134. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Taylan, Necip. "Bilgi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 157-161. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Topaloğlu, Bekir. "Ahiret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 543-548. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelam İlmi*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2012.
- Topaloğlu, Bekir-Yusuf Şevki Yavuz-İlyas Çelebi. *İslam'da inanç Esasları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.
- Tunçbilek, Hasan Hüseyin. "Allah'ın Sıfatlarının Mahiyeti Problemi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1(2001): 63.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî. *el-Fihrist*. thk. Şeyh Cevad Kayumi el-İsfehani. Kum: Müessesetül Neşril İslami, 1997.
- Tusi, Muhammed b. Hasan. *Telhisu's-Şafi*. nşr, Hüseyin Bahrul-Ulum. Kum: Mektebetül İlmiyyin, 1952.
- Tusî, Nasirüddin Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan. "İmâmet Risalesi". çev. Hasan Onat. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35/1 (1996): 181.

- Uzun, Adem Sezgin, “İbn Hazm’ın Gulat Anlayışı ve Gâli Fırkalar” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013.
- Üçok, Bahriye. *İslam Tarihi Emeviler-Abbassiler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Ünverdi, Mustafa. “Kuranda Ahiret inancı bağlamında Adana ve Hatay Bölgesindeki Tenâsüh ve Reenkarnasyon İnançlarının Değerlendirilmesi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/ 2 (2004): 293.
- Üzüm, İlyas. “Fıraku’ş-Şîa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 30-31. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Üzüm, İlyas. “Hasan b. Musa en-Nevbahtî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 35-36. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Üzüm, İlyas. “İsnâaşeriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 149-153. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Üzüm, İlyas. “Mücessime”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 449. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Üzüm, İlyas. “Rec‘at ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 504-506. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Watt, W. Montgomery. *İslam Nedir*, çev. Elif Rıza. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1993.
- Wellhausen, Julius. “İslâm’ın En Eski Tarihine Giriş”, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1960.
- Yavuz, Salih Sabri. *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, İstanbul: İnsan Yayınları, ts.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “İmâmiyye’nin Usulüd-din’e İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi”. *İslami İlimler Araştırma Dergisi* 11/17 (1993): 679.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “İslâm Düşüncesinde Hulûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 341-344. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “İslam İnancında Mehdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 371-374. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Teşbih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 558-560. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Yetik, Zübeyir. *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1990.

- Yıldız, Harun. *Kendi Kaynakları Işığında Haricilerin Doğuşu ve Gelişimi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2010.
- Yiğit, İsmail. “Emeviler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 104-108. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Yitik, Ali İhsan. “Tenâsüh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 441-443. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Yitik, Ali İhsan. *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenâsüh İnancıyla ilişkisi*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1996.
- Yüce, Mustafa, “Şehristânî'nin el-Milel ve'n-Nihal Adlı Eserine Göre Şîa ve Görüşleri”, Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2018.
- Yüksel, Emrullah. “İmâmiyye Şîasında İnanç Esasları”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (1993): 24-29.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Mahmut Sinan ALBAYRAK		
Doğum Yeri ve Yılı	Of/TRABZON 13/07/1980		
Medeni Durumu	Evli		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Arapça		
Öğrenim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lisans	2010	2015	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2015	2019	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çalıştığı Kurumlar		Başlama - Ayrılma Yılı	
1. İkizdere İlçe Müftülüğü İkizdere/Rize		15/01/2001	23/06/2003
2. Of İlçe Müftülüğü Of/Trabzon		30/06/2003	17/09/2018
3. Ortahisar İlçe Müftülüğü Ortahisar/Trabzon		17/09/2018	Devam ediyor.
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar	-		
Katıldığı Proje ve Toplantılar	Meslek içi eğitim seminerleri		
Yayınlar	-		
Aldığı Ödüller	-		
Diğer	-		
İletişim (eposta)	Sinan1461@gmail.com.tr		